

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENES B. MÂLİK'İN HAYATI
VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Enes YAVUZ

Danışman
Doç. Dr. Zafer DUYGU

İZMİR-2022

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Enes b. Mâlik’in Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

19/01/2022

Enes YAVUZ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Enes b. Mâlik'in Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri
Enes YAVUZ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi ve Sanatları Programı

Bu tez, sahabî Enes b. Mâlik'i İslam Tarihi metodları açısından ele almaktadır. Araştırma boyunca dokümantasyon ve belgesel yöntem metoduna yer verilmiştir. Klasik tarih ve hadis eserlerinden, güncel çalışmalara kadar geniş bir literatür taranmıştır. Araştırmada Enes b. Mâlik'in hayatı bir bütün olarak ele alınmış ve kronolojik sıraya riayet edilmiştir.

Tezde Enes b. Mâlik'in hayatının yanı sıra başta kabilesi ve ailesi incelenerek, Hz. Peygamber ile Enes b. Mâlik arasındaki ilişki örnekler üzerinden ele alınmıştır. Enes b. Mâlik'in sâhabe ve tâbiîn nesli nezdindeki ehemmiyeti incelenmiştir. Hayatının çeşitli merhalelerindeki faaliyetleri, görevleri ve hassasiyetleri kendi rivayetleri çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak Enes b. Mâlik'in sadece Hâdim'ün-Nebî olduğu on seneyi değil, bütün ömrünü çok boyutlu olarak ele almaya çalışmıştır. Enes b. Mâlik'in okur-yazar olması, gözlemlerini güçlü bir şekilde aktarabilme kabiliyeti, rivayet konusundaki hassasiyeti ve yaklaşık bir asırdan uzun olan ömrü İslam Tarihi açısından onu değerli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enes b. Mâlik, İslam Tarihi, Neccâr, Hulefâ-i Raşidîn, Emeviler.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Life of Enes bin Mâlik and His Position in İslamic History
Enes YAVUZ

Dokuz Eylul University
Graduate School of Social Sciences
Department of Islamic History and Arts
Islamic History and Arts Program

This study investigates the sahabi Enes b. Malik in terms of Islamic History methods. The documental survey method and the documentation method were used throughout the research. A wide range of literature was reviewed, from classical history and hadith works to contemporary works. In the research, the life of Enes b. Malik was investigated as a whole by considering the chronological order.

In the thesis, besides Enes b. Malik's life, his tribe and family were mainly examined. The relationship between the Prophet Muhammad and Enes b. Malik was discussed through examples. The importance of Enes b. Malik in the eyes of the Sahabi and the generation of Tâbi'ün was examined. Enes b. Malik's activities, duties, and sensitivities in various aspects of his life have been revealed within the framework of his own narrations. Unlike other studies, this study has tried to consider Enes b. Malik's whole life in multidimensional terms, not just the ten years that he was a Hadim'un-Nabi but also his entire lifetime. The fact that Enes b. Malik is literate, his ability to convey his observations in a powerful way, his sensitivity to narration, and his life spanning nearly a century make his valuable in terms of Islamic History.

Keywords: Anas b. Malik, Islamic History, Neccar, Hulefa-ı Raşidin, Umayyads.

ENES B. MÂLİK'İN HAYATI VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
TABLolar LİSTESİ	ix

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

ENES B. MÂLİK'İN HAYATI, AİLESİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. KÜNYESİ	9
1.2. KABİLESİ	11
1.3. AİLESİ	14
1.3.1. Annesi Ümmü Süleym	15
1.3.2. Teyzesi Ümmü Haram binti Milhan	19
1.3.3. Üvey Babası Ebû Talha	21
1.3.4. Kardeşi Berâ b. Mâlik	25
1.3.5. Amcası Enes b. Nadr	28
1.4. İLMÎ KİŞİLİĞİ	30

İKİNCİ BÖLÜM

ENES B. MÂLİK VE HZ. PEYGAMBER

2.1. HÂDİMÜ'N - NEBÎ HZ. PEYGAMBER'İN HİZMETİNE GİRMESİ	37
2.2. KAYNAKLARA GÖRE ENES B. MÂLİK'İN HZ. PEYGAMBER'E DAİR ANLATIMLARI	42
2.2.1. Enes b. Mâlik'in Çocukluk Dönemiyle İlişkilendirilen Bazı Kayıtlar	44
2.2.2. Hz. Peygamber'in Seferleriyle İlişkilendirilen Kayıtlar ya da Hatıralar	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENES B. MÂLİK'İN HZ. PEYGAMBER SONRASI DÖNEMDE YAŞAMI

3.1. DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE ENES B. MÂLİK	71
3.1.1. Ebû Bekir Dönemi (632-634)	71
3.1.1.1. Yemâme (Akrabâ) Savaşı	73
3.1.1.2. Bahreyn Zekât Âmilliği Görevi	74
3.1.2 Ömer b. Hattab Dönemi (634-644)	76
3.1.2.1. Basra İlim Halkasındaki Faaliyetleri	77
3.1.2.2. Tüster Seferi'ndeki Rolü	81
3.2. EMEVİLER DÖNEMİNDE ENES B. MÂLİK	84
3.2.1. Abdullah b. Zübeyir'in Hilafeti Döneminde Enes b. Mâlik'in Valilik Görevi	85
3.2.2. Emevi Valisi Haccâc b. Yusuf ile Anlaşmazlıkları	86
3.2.3. Enes b. Mâlik'in Ölümü	89
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	94

KISALTMALAR

b.	ibn
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	hicrî
m.	miladi
no.	numara
ö.	Ölüm tarihi
s.	sayfa
ss.	sayfalar
thk.	tahkik eden
trc.	tercüme eden/çeviren
ts.	tarihsiz
vb.	ve benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Önemli Tarihlerde Enes b. Mâlik'in Tahminî Yaşı	s. 60
Tablo 2: Hulefâyı Râşidîn Döneminde Vukû Bulan Hâdiselerde Enes b. Mâlik'in Tahminî Yaşı	s. 83
Tablo 3: Emeviler Döneminde Enes b. Mâlik'in Yaşı	s. 85
Tablo 4: Enes b. Mâlik'in Vefat Tarihi ve Yaşı Hakkındaki Görüşler	s. 91

GİRİŞ

A. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bilimsel araştırmaların konu itibariyle sınırlandırılması zarurettir. Çünkü hem konuya dair kaynakların taranması hem de geniş bir modern literatürün okunması gerekliliği bunu mücbir kılmaktadır. Bu itibarla hemen tüm bilimsel araştırmaların belirli sınırlılıklar gözetilerek, bir başka deyişle belirli bir çerçeve içinde ele alındığı görülmektedir. Bu tez çalışması da coğrafi, tarihî, siyasî ve dinî açılardan sınırlılıklar gözetilerek ve bazı kaynaklar esas alınarak yazılmıştır.

aa. Coğrafi Sınırları

Kur'an'a göre, Allah katında geçerli din İslam'dır. Bilindiği gibi, İslam'ın son Peygamberi Hz. Muhammed Arabistan sahasında yaşamış ve faaliyette bulunmuş, onun ölümünden sonra İslam'ın yayılması denilen tarihsel süreç ilk anda Ortadoğu ve İran coğrafyalarında şekillenmiştir. Enes b. Mâlik, Arabistan Yarımadası'ndaki Hicaz Bölgesi'ndeki Medine şehrinde doğmuş, yaşamının çok büyük bir kısmını bu yarımada geçirmiş, ayrıca özellikle İran sahasında cereyan eden fetih hareketlerine aktif olarak katılarak Basra'da ölmüştür. Bu itibarla bu tez çalışmasında coğrafi sınırlar, Arabistan Yarımadası ve kısmen Ortadoğu ve bilhassa İran olarak tanımlanabilir.

bb. Kronolojik Sınırları

Hız. Peygamber, 571 yılında doğmuş ve 632'de 63 yaşında ölmüştür. Enes b. Mâlik ise 612'de doğup 712 yılında irtihal etmiştir. Enes b. Mâlik'in Hız. Peygamber ile çağdaş olduğu ve nitekim onun yaşamının son on yılında ona hizmette bulunduğu bilinmektedir. Enes, Hız. Peygamber'e ilaveten, İslam Tarihi'nin başlangıç döneminde yaşanan çok önemli bazı gelişmelerin de tanığıdır. Bu çerçevede, bu tezin kronolojik açıdan sınırları daha ziyade 7. yüzyıldır.

Bununla beraber Enes b. Mâlik'i zikreden ya da Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetleri Enes b. Mâlik üzerinden nakleden kaynaklar daha geç tarihlidir. Bu kaynakların en eski olanları 9. yüzyıldan itibaren kaleme alınmış metinlerdir. Bu kaynaklarca verilen bazı bilgilerin, kaleme alındıkları dönemin koşullarında analiz edilmesi gerektiği de ortadadır. Dolayısıyla, tezin kronolojik sınırları hiç değilse teorik açıdan 7. yüzyılın sonralarına da uzanmaktadır.

cc. Dinî Sınırlılıklar

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in hicretinden (622) hemen sonra, henüz on yaşında annesi tarafından Peygamberin hizmetine verilmiştir. Kaynaklara göre, Enes'in İslam'ı kabul etmesi ise hicretinde öncesinde, annesinin Müslüman olmasının hemen sonrasına tekabül etmektedir. Enes, bu bağlamda, yaşamını Hz. Peygamber'e ve İslam'a hizmet ederek geçirmiş önemli bir sahabidir. Üstelik Enes'in yaşadığı dönem İslam'ın son Peygamber tarafından insanlık ailesine tebliğ edildiği ve sonrasında da terakki ettiği bir sürece rastlamaktadır. Bu durumda bu tezin dinî açıdan sınırları çok büyük bir ölçüde İslam dini tarafından belirlenmektedir. Ne var ki, aynı dönemde Araplar'ın atalardan yadigâr çok tanrılı dinleri de belirli bir süre hayatta kalmaya çalışmıştır. Bunun en çarpıcı ifadesi, Enes'in ailesi de dâhil olmak üzere ilk Müslümanların genellikle bu çok tanrılı dinlerden İslam'a ihtida etmiş olmalarıdır. Hatta babası örneğinde görüldüğü üzere, Enes b. Mâlik'in İslam'ı reddedip eski geleneksel dine mensubiyetini ısrarla devam ettiren yakınları da olmuştur. Öyleyse, Araplar'ın geneleksel dini çok sınırlıda olsa bu tez çalışmasının çerçevesini bir ölçüde şekillendirmiştir. Son olarak, Enes b. Mâlik'in İran üzerine yapılan askerî seferlere iştirak ettiği göz önünde bulundurulursa, Sasaniler'in o günkü resmî dini olan Mecusiliğin de burada zikredilmesi gerekir. Nitekim Enes'in adı, bir rivayete göre, bir Mecusi ile birlikte aynı hadise içinde geçmiştir.

dd. Siyasî Sınırlılıklar

Hicret, sadece dinî değil aynı zamanda siyasî bir sürecin başlangıcı olarak da okunabilir. Hz. Peygamber Medine'de hemen ilk anda şehirde mevcut tüm kesimlerin

katılımı ve kabulüyle ilan edilen Medine Sözleşmesi'nde bir devlet başkanı olmuştur. İslam fetihleri dediğimiz süreç ilk andan itibaren Medine'deki bu şehir devletinin sınırlarını genişletmesini ifade etmektedir. Elbette bu gelişme, dönemin iki büyük imparatorluğu olan Bizans ve Sasaniler'in aleyhine bir surette cereyan etmiştir.

Enes, ilk gününden itibaren İslam Devleti'nin bir üyesidir. Ayrıca, mevcut kayıtlara göre, Hz. Peygamber döneminde Bizans, onun sonrasında ise Sasaniler cihetine yönelen askerî ve siyasî gelişmelere her zaman değilse de bazen aktif şekilde katılmıştır. Kısaca, bu tez çalışmasının siyasî açıdan sınırları başta İslam Devleti ve buna ilaveten Bizans ve Sasaniler olarak şekillenmektedir.

B. Araştırmada İzlenen Yöntem ve Kullanılan Kaynaklar

Bilimsel araştırmaların, özellikle tarih gibi bir disiplinde sürdürülen çalışmaların, kaynaklara dayanılarak ve belirli yöntemler kullanılarak oluşturulmaları gerektiği şüphesizdir. Tarih bilimi açısından modern paradigma budur ve bu paradigma bilimsel olma iddiası taşıyan tüm çalışmalar gibi bu çalışma için de geçerlidir.

aa. Araştırmada İzlenen Yöntem

Yukarıdaki gerçekten hareketle bu tez çalışmasında da eski yazarlarca kaleme alınmış çok sayıda kaynak eser kullanılmış, fakat bu eserlerin nakil değil analiz yöntemiyle incelenmeleri öncelenmiştir. Bu analizler, bazen herhangi bir kaynağın ait olduğu dönem, bu kaynağın yazarı ve yazarın ilgili metni oluşturma amaçları göz önünde bulundurularak, epistemoloji veya anakronizm gibi ölçütler bağlamında yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sırasında, önce, geniş bir kaynak taraması yapılarak Enes b. Mâlik'e dair mevcut veriler toplanmıştır. Sonra, bu verileri işlediğimiz bilgi fişleri gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma sırasında belirleyici faktör, konuya dair verilerin muhtevaları olmuştur. Ardından, ulaşılan bu bilgiler, bir tez çalışması doğrultusunda anlamlı bir bütün oluşturabilecek bir şekilde metin halinde düzenlenmişlerdir. Bu sırada bazen farklı kaynaklardan bize kadar ulaşan aynı muhtevaya sahip rivayetler

arasından mevcut farklar ya da çelişkiler rasyonel bir temelde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu esnada modern telif eserlerden de önemli ölçüde yardım aldığımız tahmin edilebilir.

bb. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Enes b. Mâlik'in Hayatı ve İslam Tarihindeki Yeri isimli bu tez çalışmasında, Ortaçağ'da Müslüman yazarlarca kaleme alınmış çok sayıda kaynak eser kullanılmıştır. Bu eserlerin başlıcaları kronolojik olarak aşağıdaki şekilde verilebilir.

İbn Sa'd (160/777-230/845), önemli bir İslam tarihçisidir. O, yaşamını Basra, Kûfe, Mekke ve Medine gibi şehirlerde geçirerek bu şehirlerde entelektüel faaliyetlerle iştigâl etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ* adında bir eserin de müellifidir. Eser, siyer ve megaziden bahsetmektedir. Bu eserden, Neccaroğulları'nın naibliği, Enes'in diğer sahabe ile ilişkileri, Enes'in "*Ebû'n-Nadr*" lakabını neden aldığını, Enes'in Hz. Peygamber'in hizmetine girişi ve Enes'in rivayet ederken göstermiş olduğu hassasiyeti vb. konularda istifade ettik.¹

Halife b. Hayyât (160/777-240/855), önemli bir hadis hâfızı, İslam tarihçisi ve ensâb âlimidir. O, *et-Tarih* adlı eserin yazarıdır. Bu eserde, 1/622-232/847 yılları arası dönem, kronolojik bir sırayla ele alınarak tarihsel olaylar anlatılmaktadır. Bu eserden, Enes'in Yemâme Savaşı'nda kardeşi Berâ b. Mâlik ile birlikte ölüm bahçesinin duvarına çıktığını, Berâ b. Mâlik'in kahramanlığı ve cesareti gibi diğer eserlerde göremediğimiz bazı ayrıntıları gördük.²

Buhârî (194/810-256/870), önde gelen muhaddislerdendir. O, *el-Camiu's-sahih* isimindeki hadis kitabının da yazarıdır. Buhârî'nin söz konusu bu eseri, muksirûndan sayılan Enes b. Mâlik ile ilişkilendirilen birçok kayıt içermektedir. Örneğin, Ebû Talha'nın okçuluktaki mahareti ve Hz. Peygamber'e olan sevgisi, Hz. Peygamber'in Enes b. Nadr'a vermiş olduğu değer, Hz. Peygamber'in ve Enes b. Mâlik'in dua ediş şekilleri vb. farklı konularda bu eserden çok faydalandık.³

¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1388/1968.

² Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, trc. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019.

³ Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kâmil Miras ve Ahmed Naim, Ankara, 1970.

Müslim, (206/822-261/875) tarihlerinde yaşamış ünlü bir muhaddistir. Müslim, Nişabur, Mekke ve Mısır gibi çeşitli şehirlerde yaşamıştır. Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahih* isimli, sahih hadislerden oluştuğunu ifade ettiği, bir eser yazmıştır. Bu eserde, Enes'in Hz. Peygamber'i nasıl tasavvuru ettiğini, Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber ile samimiyetini, Ümmü Süleym'in Uhud Savaşı'nda göstermiş olduğu hizmetleri, Neccaroğulları'nın Ensâr'ın en hayırlıları oldukları vb. çeşitli konularda rivayetleri görerek kullandık.⁴

Tirmizî, (209/824-279/892) tarihlerinde yaşamış ünlü bir muhaddistir. Tirmizî, *el-Câmi 'u's-Sahih* isminde bir eser yazmıştır. Bu eserden, Enes'in lakabı ve bu lakabı neden aldığı, annesinin ismi olarak anılan bir ismin annesine değil de annesine ait olduğunu ilk defa tespit etmemizi sağlayan özgün rivayetlerinden yararlandık.⁵

Belâzürî (ö. 892), önemli bir İslam tarihçisi ve neseb âlimidir. O, tarihçilerin yakından bildikleri *Fütûhu'l-Buldan* adında bir eserin de yazarıdır. Bu eserde, İslam Fetihleri tabir edilen süreç anlatılmaktadır. Eser, Enes b. Mâlik'in de görev aldığı askerî faaliyetleri de konu edinmesi vesilesiyle bizim için yararlı olmuştur. Bu eser, Enes'in Meysan esirlerinden bazılarını serbest bıraktığı ve Berâ b. Mâlik'in Yemâme Savaşı'ndaki faaliyetleri vb. konularda çalışmamıza katkı sağladı.⁶

İbn Abdilber (368/978-463/1071), Endülüs'te yaşamış önemli bir İslam tarihçisidir. O, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashab* adındaki eserin yazarıdır. Bu eser, sahabe biyografisine dair elimize ulaşan İbn Sa'd'dan sonraki önemli metinlerden biridir. Bu bağlamda burada, Enes b. Mâlik'in yaşamına, aile bireylerine, Hz. Peygamberle ilişkilerine ve ölümüne dair bazı rivayetler de yer almaktadır. Bu eserin, Enes'in vefat tarihi hakkındaki rivayetler, Enes'in tam nesebi ve Enes b. Nadr'ın Ehl-i Bedir'den olup-olmadığına dair farklı konulardaki rivayetleri çalışmamızın bilgi çeşitliliğini artırdı.⁷

İbnü'l-Esîr (555/1160-630/1233), İslam tarihçileri arasında en meşhur olanlardandır. Aslen Cizreli olan İbnü'l-Esîr, *el Kâmil fi't-Tarih* diye bilinen hacimli

⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmi 'u's-Sahih**, thk. Muhammed Fuâd Abdül-Bâkî, Kahire, 1955.

⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Yezîd et-Tirmizî, **el-Câmi 'u's-Sahih (Tam Şemâil-i Şerif Tercümesi)**, trc. Muhammed Raif Efendi, Konya Yayıncılık, Konya, 2010.

⁶ Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân/Ülkelerin Fetihleri**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 2013.

⁷ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, **el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashab**, thk. Ali Muhammed el-Beccavî, Beyrut, 1412/1992.

ve meşhur tarih çalışmasının yazarıdır. Bu eser, Ortaçağ tarihine dair detay içermesi yönünden modern araştırmalara sunmaktadır. Bu eser, Tüster'in fethi esnasında Berâ b. Mâlik'in şehadeti, Enes'in "Hadimü'n-Nebî" unvanıyla övüldüğü, Enes'in Hz. Peygamber'in hizmetine başladığında kaç yaşında olduğuna dair farklı görüşlerin görülmesi ve tüm bunların incelenmesi açısından çalışmamıza katkı sağlamıştır.⁸

Nevevî (631/1234-676/1277), muhaddistir ve Suriye'nin güneyinde ve ayrıca Şam ve Kudüs gibi şehirlerde yaşamıştır. Nevevî, *Riyazü's-Salihin* isimli eserinde, bir Müslümanın gündelik yaşamında işine yarayacak türden ayet ve hadisleri bir araya getirerek sunmuştur. Çalışmamızda, Nevevî'nin eserinden, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'e dair şahitlik ettiği bazı hadiseler, Ümmü Süleym'in Ebû Talha ile evliliği, Enes b. Nadr'in şehadeti ve cesedinin nasıl teşhis edildiği vb. önemli konularda istifade ettik.⁹

İbn Hacer (773/1372-852/1449), hadis âlimlerindendir. O, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahabe*, *Fethü'l-Bârî bi - Şerhi'l Buhârî* ve *Tehzîbu't-Tehzîb* isiminde eserler yazmıştır. Bunlardan *el-İsâbe* miladî 1406 yılında yazılmaya başlanan ve bizzat yazarın ifadesine göre kırk yılda tamamlanan bir çalışmadır. İbn Hacer'in eserlerinden, Enes'in "Hadimü'n-Nebî" unvanını alması ve bu unvanı zaman kaç yaşında olduğu, Enes'in ilerleyen yaşlarındaki yalnızlığını dile getirmesi, Hendek Gazvesi'ne şahitliği, seriyye ve gazvelere katıldığı gibi Veda Haccı'nda hazır bulunduğu vb. çeşitli konularda çalışmamızda faydalandık.¹⁰

Abdülhamid Mahmud Tahmaz'ın kitabı, "*Hâdimü'n-Nebî Enes b. Mâlik*", Enes b. Mâlik'in hayatını biyografi tarzında ele almaktadır. Tahmaz bu eserinde, rivayetleri sahilik açısından irdelemeden, direkt ve tasdik ederek aktarmayı seçmektedir. Bununla birlikte Tahmaz, eserinde aktardığı rivayetlere yorum yapmadığı gibi, çağdaş çalışmalardan da yararlanmamıştır. Örneğin, Hz. Peygamber'in çocuk eğitiminde önem verdiği hususları maddeler halinde yazmaya gayret ettiğimiz gibi, önemli olaylarda Enes b. Mâlik'in yaşını özgün tablolarla

⁸ İzzeddin Ali b. Muhammed İbn'ül-Esîr eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, nşr. Dar'ül-Kitab'il-Arabî, Beyrut, 1417/1997.

⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Riyazü's-Salihin*, trc. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

¹⁰ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed el-Askalânî, *el-İsâbe-Seçkin Sahabeler*, trc. Seyfullah Erdoğan, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2011; *Fethü'l-Bârî bi - Şerhi'l Buhârî*, Mısır, 1959; *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybak ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.

göstermeye gayret ettik. Çalışmamız bu hususlarla birlikte Tahmaz'ın eserinden ayrılmaktadır.¹¹

Mahmut Kelpetin'in 2020 yılında Beyan Yayınları'ndan çıkan "*H. Enes b. Mâlik*" isimindeki eseri ise doğrudan bu tez konusunun merkez şahsiyeti olan Enes b. Mâlik'i ele alan güzel bir çalışmadır. Bu çalışma Enes b. Mâlik'ten de özellikle Enes'in İslam'ı kabulü, çocukluk döneminde Hz. Peygamber'e dair anıları ve Hz. Peygamber'in Enes ile diyalogları gibi son derece önemli konuları da işlemektedir. Bu çalışma bu yönleriyle tezimize büyük yararlar sağlamış, hatta tabir caizse bizim için yol gösterici olmuştur. Öbür taraftan bu çalışmanın bazı bölümleri daha kısa ele alması, bazı olayları tek bir rivayetten aktarması ve bazı olaylara yer verilmemesi bizim çalışmamızın önemini artırmaktadır. Örneğin bu çalışmada Enes b. Mâlik'in ailesinden kısaca bahsedilirken, bizim çalışmamızda Enes b. Mâlik'in aile üyelerini detaylı bir biçimde inceledik. Yine başka bir örnek ise Hz. Ömer b. Hattab'ın hilafeti dönemindeki faaliyetlerini, bu eser kısaca incelerken, çalışmamızda bu dönemi daha detaylı ele aldık. Son olarak bulduğumuz rivayetleri bir araya getirerek, varsa farklılık veya hataları düzelterek ele almaya gayret ettik.¹²

İsrafil Avcı'nın "*Enes b. Mâlik'in Hadis İlmindeki Yeri*" isimli yüksek lisans tezi¹³, Enes b. Mâlik'i hadis bilim dalı açısından inceleyen çağdaş bir çalışmadır. Bu çalışmanın Enes b. Mâlik'i konu edinmesi iki çalışmanın ortak yönü gibi olsa da, çalışmalarımız usûl ve nitelik yönlerinden birbirinden ayrılmaktadır. Yazar, Enes'in künyesi, lakabı, kabilesi, sülalesi vb. mühim konuları, birer cümle halinde nakletmekle yetinmiştir. Yazarın Hadis ilmi açısından Enes'i incelemesi dikkate alındığında bu durum doğal karşılanabilir. İslam Tarihi açısından ise Enes'in yukarıda belirttiğimiz konular açısından detaylı bilinmesi daha önemlidir ve biz bu konuları da açmaya çalıştık. Çalışmamız açısından çok önemli gördüğümüz ve Enes'in "Hadimü'n-Nebi" olmasına vesile olan annesi Ümmü Süleym'den bile bir cümle ile bahsedilmesi¹⁴, konunun bizim açımızdan yeniden ele alınmasını gerektirecek bir durumdur. Tez çalışmasında "*Enes b. Mâlik'in İslam'la Şereflenmesi (Müslüman Olması)*" başlığı

¹¹ Abdülhamid Mahmud Tahmaz, *Hâdimü'n-Nebî Enes b. Mâlik*, İrşad Yayınları, 1996.

¹² Mahmut Kelpetin, *H. Enes b. Mâlik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020.

¹³ İsrafil Avcı, *Enes b. Mâlik'in Hadis İlmindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Iğdır, 2019.

¹⁴ Avcı, s. 3.

adı altında aktarılan bilgiler¹⁵ ise, bilimsellikten uzak gözükmetedir. Yazarın, Vejdi Bilgin'in "*Enes'in Günlüğü*" isimli edebî çalışmasından yapmış olduğu alıntılarının yüksek lisans tezinde bulunmaması gerektiğini düşünmekteyiz. Yazarın, tez çalışmasında "*Enes b. Mâlik'in Ailesi ve Yaşadığı Ortam*" başlığı altında, Ümmü Süleym'in İkinci Akabe Biatı'nda Müslüman olduğunu ve Ebû Talha'nın henüz o zamanlarda müşrik olduğunu söylemesi¹⁶ ise tarihî gerçeklere ters düşmektedir.¹⁷ Ayrıca tezde, bazı sayfalardaki, dipnotsuz bilgiler,¹⁸ bu çalışmanın dikkat çeken yönlerindendir. Tezimizi ikmal ettikten sonrada, bu tez çalışması ile kendi çalışmamızı karşılaştırmak, uygun yerlerde ona atıflar yaptık. İslam Tarihinin ilk kaynakları incelenmeden sahabenin hayatı hakkında bilgi vermek mümkün değildir. İnsanın olduğu yerde hatanın var olması kaçınılmaz gözükmetedir.

¹⁵ Avcı, ss. 5, 6.

¹⁶ Avcı, s. 8.

¹⁷ İbn Abdilber, c. 4, s. 1697.

¹⁸ Avcı, s. 28, 29.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENES B. MÂLİK'İN HAYATI, AİLESİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde, Hz. Peygamber'in hanesinde yetişen bir sahabî olan Enes b. Mâlik'i daha iyi tanıyabilmek için, onun şahsiyeti ve ilmi kişiliğinden söz edeceğiz. Burada ilmi kişiliğinden kastımız, günümüzdeki bilimsel faaliyetlerden ziyade Basra'da kurduğu ilim halkasındaki faaliyetleridir. Enes b. Mâlik, bu ilim halkasında Kur'ân (kıraat ve tefsir) öğretimi ve hadis rivayeti gibi, İslamî birtakım eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur. Çünkü o gün içinde bulunan şartlarda matematik, geometri, astroloji vb. bilimler henüz İslam coğrafyasında yaygınlaşmamıştı. Ayrıca Enes b. Mâlik, bu konularda herhangi bir eğitim almamıştır. Onun öğretmeni olarak Hz. Peygamber'i sayabiliriz. Bundan dolayı, Enes b. Mâlik'in ilmi kişiliği olarak ele alacağımız konu İslamî ilimlerle sınırlıdır. Enes b. Mâlik'in künyesini, nesebini, kabilesini ve ailesini bahis konusu yapacağız. Aile üyelerini ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz. Enes b. Mâlik'in yaşadığı sosyal çevreyi inceleyerek, onu her yönüyle daha iyi tanımayı hedeflemekteyiz.

1.1. KÜNYESİ

Künyesi Ebu Hamza olan Enes b. Mâlik'in tam nesebi Enes b. Mâlik b. Nadr b. Damdan b. Zeyd b. Haram b. Cündeb b. Amir b. Ganm b. Adiy b. en-Neccâr b. Sa'lebe b. Amr b. el-Hazrec b. Harise¹⁹ olarak zikredilmektedir. Ayrıca, el-Ensâri, el-Hazreci, en-Neccârî ve el-Basri künyesi veya künyeleriyle de tanındığına dair rivayetler bulunmaktadır²⁰ (d. 612-ö. 93/712).²¹ O, Medine'nin iki büyük kabilesinden biri olan Hazrec'e mensuptur ve bu kabilenin Neccâroğulları sülalesindendir. Enes b. Mâlik, koparıp biriktirerek insanlara ikram ettiği mayhoş badiç meyvesi nedeniyle Resulullah tarafından "Ebu Hamza" diye isimlendirilmiştir.²² Peygamber, rivayete

¹⁹ İbn Abdilber, c. 1, s. 108.

²⁰ İbn Abdilber, c. I, s. 108-109; Basra'da vefat ettiği için Basrî / Basralı olarak anılmıştır.

²¹ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, c. 11, s. 234.

²² İbn Abdilber, c. 1, s. 108.

göre ona, “iki ufak kulaklı” manasında “zü’l-üzüneyn” şeklinde de hitap etmiştir.²³ Hadis âlimi ve İmam Tirmizî’nin *Hadislerle Peygamberimizin Özel Hayatı ve Güzel Ahlakı* gibi hadis kitaplarını tercüme eden Muhammed Raif Efendi bu hitabet şeklini veya teşbihi, “Konuşulanı dikkatle dinlemeye ve anlamaya özendirmek için Hz. Peygamber tarafından yapılmış ince bir latife” olarak yorumlamıştır.²⁴

Enes b. Mâlik’in lakabını “Ebû’n-Nadr”, yani “Nadr’ın babası” olarak nakledenler de olmuştur.²⁵ Enes b. Mâlik üzerine yapılmış modern çalışmalarda²⁶, makalelerde²⁷ hatta yüksek lisans tezinde²⁸ dahi üzerine yeterince düşünülmemiş veya önemsenmemiş olan “Ebû’n-Nadr” lakabı, Enes’e amcasından dolayı verilmemiştir. Bilakis Enes’in oğlu Nadr b. Enes b. Mâlik’ten dolayı Enes’e bu lakap verilmiştir. İbn Sa’d, “*Nadr b. Enes b. Mâlik*” isminde hususi bir başlık açarak,²⁹ bu şahsın hayatına eserinde yer vermiştir. Bu bilgi daha önceki çalışmalarda görülmemektedir.

Enes b. Mâlik, imam, müftî, kârî, muhaddis, İslamın ravisi, Ebu Hamza el-Hazreci el-Medenî, Hâdim’ün-Nebî (Nebî’nin hizmetçisi)³⁰, Resûlullah’ın hanımlarının evladı misali yakını, Resûlullahın öğrencisi ve tabiisi olarak da anılır.³¹ Enes’in babası Mâlik b. Nadr, kendi kardeşi Enes b. Nadr’ın adından hareketle oğlunun ismini de Enes koymuştur.³² Nitekim Enes b. Mâlik, tıpkı amcası Enes b. Nadr gibi ömrünü İslam’a hizmet etmeye adayacaktır.

²³ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, **el-Câmi’u’s-Sahih**, trc. Muhammed Raif Efendi, Konya Yayıncılık, Konya, 2010, “*Birr*”, 57; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünen-i Ebû Dâvûd**, thk. Muhammed Muhyiddîn b. Abdilhamîd el-Mısırî, Dâru İhyâû’s-Sünneti’n-Nebeviyye, ts, “*Edeb*”, 92.

²⁴ Tirmizî, s. 103.

²⁵ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu’t-Tehzîb**, neşreden: İbrahim ez-Zeybak ve Âdil Mürşid, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1996, c. 1, s. 192.

²⁶ Canan, c. 11, s. 234; Abdülhamid Mahmud Tahmaz, **Hâdimü’n-Nebî Enes b. Mâlik**, İrşad Yayınları, 1996, s. 6; Mahmud Kelpetin, **Hiz. Enes b. Mâlik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020.

²⁷ Adem Apak, “*Hiz. Peygamber (s.a.s.)’e Hizmetiyle Tanınan Sahabi Enes B. Mâlik (r.a.)*”, **Diyanet Aylık Dergisi**, sayı: 218, Şubat, 2009, s. 61.

²⁸ İsrail Avcı, **Enes b. Mâlik’in Hadis İlmindeki Yeri**, (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Iğdır, 2019, s. 4.

²⁹ İbn Sa’d, c. 5, s. 142.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl Buharî, **et-Târîhu’l-Kebîr**, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu’allimî el-Yemânî, Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1407/1986, c. 1, s. 27; İbn Abdilber, c. 1, s. 109; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Tezkiretu’l-Huffâz**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1374, c. 1, s. 44; Canan, “*Enes b. Mâlik*”, s. 234.

³¹ Abdülhamid Mahmud Tahmaz, **Hâdimü’n-Nebî Enes b. Mâlik**, İrşad Yayınları, 1996, s. 6.

³² İbn Abdilber, c. 1, s. 108.

1.2. KABİLESİ

Enes b. Mâlik'in de mensubu olduğu kabilenin ismi Neccaroğulları'dır.³³ "Neccar" ifadesinin ortaya çıkışı hakkında Arapların iki ana kolundan biri olan Kahtânî soyuna mensup Teymullah hakkında bir rivayet mevcuttur. Buna göre Teymullah'ın, sürekli keserle çalışması ya da keser kullanarak birisini yaralaması yüzünden "Neccar" (marangoz) diye anıldığı söylenmektedir.³⁴

İslamiyetten önce bazı alt kolları arasında kanlı savaşların ve nefretin bulunduğu Evs ve Hazrec kabileleri, İslamiyet'in gelmesiyle yok olmaktan kurtulmuşlardır. 120 yıl süren bu kanlı savaşların sonuncusu Buâs Savaşı (m. 617)³⁵ olmuştur. Hz. Aişe, Buâs Savaşı hakkında şöyle söylemiştir: "Buâs Allah'ın Hz. Peygamber için düzenlediği bir gündü."³⁶ Zira Medineliler bu savaşın sonrasında kalıcı bir çözüm için arayışlara başlamışlardı ve bu da Akabe Biatları'na giden süreci tetiklemişti. Akabe Biatları, bilindiği gibi m. 621-622 yıllarında Yesrib'den gelen bir heyetin Mekke yakınlarında Hz. Muhammed ile görüşerek Yesrib'de kabile kavgalarından neşet eden kargaşayı sonlandırması niyetiyle onu Yesrib'e davet etmeleri ve bunun karşılığında ona bağlılık sözü vermeleri hadisesini tanımlamaktadır. Evs ve Hazrec kabilelerinin, savaşarak hiçbir çözüm elde edemeyeceklerini anladıkları görülmektedir. Bundan dolayı Akabe Biatları onlar için yeni bir çözüm seçeneğidir. Nitekim 120 yıllık savaşlar neticesinde bir sonuca varamadıkları aşikârdır. Akabe Biatları'nda Hazrec kabilesini Neccâroğullarından Es'ad b Zürene temsil etmiştir.³⁷ O vefat ettiğinde Neccâroğulları Resûlullah'tan yeni bir nakib seçmesini istemişlerdir. Resûlullah da onlara: "Ben sizden birisiyim ve sizin nakibiniz benim" diye cevap vererek³⁸ onları hem teselli etmiş hem de şereflendirmiştir. Hz. Peygamber'in bu tutumu, onun kendisini Neccaroğulları'na yakın hissettiğini göstermiştir. Bundan daha

³³ Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, **Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr**, thk. Nâcî Hasan, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1408/1988, c. 1, s. 390.

³⁴ Kelbî, c. 1, s. 390.

³⁵ Asri Çubukçu, "Buâs", **DİA**, 1992, c. 6, s. 340.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Kahire, 1958, "Menakibu'l-Ensâr", 1, 27.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib el-Hâşimî el-Bağdâdî, **et-Tabakatü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut, 1410/1990, c. 3, s. 409.

³⁸ İbn Sa'd, c. 3, s.409.

önemlisi, Peygamber'in kabileci anlayış yerine din kardeşliği mefhumuna dayanan yeni bir toplum düzeni inşa etmeyi amaçladığı da bu örnekten anlaşılmaktadır. .

Gerçekten de Hz. Peygamber'in aslında Hazrec Kabilesi'nin bir kolu olan Neccaroğulları ile akraba olduğu bilinmektedir. Bu akrabalık, Peygamber'in dedesi Abdülmüttalib b. Haşim'in validesi Selma bint Amr'a dayanmaktadır; zira bu hanım, Adi b. Neccar'ın soyundan gelmiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed ile Neccaroğulları arasındaki yakınlığın böyle bir boyutu da dikkat çekicidir.³⁹ Dahası, eldeki bazı veriler Hz. Muhammed ve ailesi ile Neccaroğulları arasındaki ilişkinin sürekliliğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, Abdülmüttalib'in amcası Nevfel, Abdülmüttalib'in arsasına haksız yere el koymuştur. Bu durumda Neccaroğulları, amcası Nevfel'den, Abdülmüttalib'in arsasını kurtarmak amacıyla seksen kişilik bir güçle Mekke'ye gelerek ona yardım etmişlerdir.⁴⁰ Peygamber'in babası Abdullah, ölmeden önce hastalık sürecinde otuz gün kadar Adi b. Neccar'ın diyarında istirahat etmiştir. Bizzat Hz. Peygamber ise çocukluğu sırasında annesiyle birlikte Medine'de bir ay kadar Neccaroğulları'nın yanında kalmıştır.⁴¹ Resûlullah ile Enes'in annesi Ümmü Süleym arasındaki yakın muhabbet de bu hususu örneklendirmektedir. Bu itibarla örneğin, Ümmü Süleym'in hamileliği sırasında ve doğum yaklaşınca Hz. Muhammed, Enes b. Mâlik'i annesinin yanına göndermiş ve ona şöyle bir talimat vermiştir: “Çocuğun göbek bağıni koparınca beni haberdar et ve ben gelmeden önce çocuğun ağzına tek lokma bile koyma!” Nitekim bebeğin doğumu sonrasında kardeşini kucağına alan Enes b. Mâlik, o sırada bir bahçede bulunan Hz. Muhammed'in yanına gelmiştir. Rivayete göre Hz. Muhammed, bebeğe, “acve” denilen iyi cins hurmalardan üç tane tahnik etmiştir.⁴² Bu konuyu daha sonra detaylı olarak ele alacağız.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinin (622) hemen sonrasında Mâlik b. Neccar'ın evine gitmiştir. O, Mescid-i Nebevî'nin yerinin belirlenmesi için “onun (devenin) yularını bırakın, o bu işe görevlidir” sözünü de burada söylemiştir. Böylece Hz. Peygamber, kendisini davet etmek isteyenlere nazikçe bir cevap vermiştir. Devenin yularını tutan Es'ad b. Zürrare, deveyi Adi b. Neccaroğulları arazisinde

³⁹ İbn Sa'd, c. 3, s.409.

⁴⁰ İbn Sa'd, c. 3, s.409.

⁴¹ Sarıçam, s. 480.

⁴² Ebü'l-Hasan Nüreddin el-Heysemî, **Mecmau'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâ'id**, 1967, Beyrut, c. 9, s. 261.

durdurmuştur. Bunun üzerine mescid inşa edilmek üzere bu arazi satın alınmıştır. İnşaat süreci bitene kadar Hz. Peygamber, Ensârdan Ebu Eyyûb künyesiyle meşhur olmuş, Halid b. Zeyd'in hanesinde misafir olarak kalmıştır.⁴³

Neccâroğulları, Hz. Peygamber'in kıymet verdiği insanlardı. Nitekim Akabe Biatlarında Resûlullah'ın nakiblerin başına Neccâroğullarından Es'ad b. Zürene'yi başkan olarak seçmiştir.⁴⁴ Bu kabilenin bir diğer mensubu olan ve Enes b. Mâlik'in üvey babası olan Ebû Talha, Birinci Akabe Biatında temsilci olarak görev almıştır.⁴⁵ Ayrıca Ebû Talha, Nebi'nin kabrini kazan kişidir.⁴⁶

Enes b. Mâlik'in aile üyeleri bu kabilenin önemli isimlerindendir. Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym, rivayetlere göre Hz. Peygamber'in "en güzel mehir" diye övdüğü hanımdır. Enes b. Mâlik'in kardeşi Berâ b. Mâlik, yiğitliği ile ön plana çıkmıştır. Enes b. Mâlik'in amcası Enes b. Nadr ise Uhud şehitlerindendir. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in sütannesi Ümmü Bürde Neccâroğullarındandır. Ayrıca Ümmü Bürde'nin kocası Berâ b. Evs de bu kabiledendir. Kahramanlıklarıyla meşhur olan Muaz b. Haris ile erkek kardeşleri de bu kabileye mensuptur.⁴⁷ Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın sık sık Ensâr evlerini ziyaret ettiği ve onların çocuklarına dua ettiğini aktarmıştır. Bu rivayetten Hz. Peygamber'in Neccâroğulları'na vermiş olduğu değeri anlıyoruz. Hatta aynı bağlamda Enes b. Mâlik'e nisbet edilen ve Hz. Muhammed'in Neccâroğulları'nı emsallerinden ayırarak onları ayrı ve üstün bir yere koyduğu muhtevasını yansıtan bir rivayet şöyledir:

Resûlullah 'Ensâr hanelerinin en hayırlısı Benî Neccâr, sonra Benî Abdî'l-Eşhel, sonra Benî Haris b. Hazrec, sonra Benî Saîde'dir. Ensâr hanelerinin hepsinde hayr vardır', buyurdu.⁴⁸ Hadisi rivayet edenlerden Ebû Üseyd şunu söyledi: 'Ben Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem)'in üzerinden yalan söylemekle itham olmak ister miyim? Yalancı olsam kendi kavmim Benî Saîde'den başlardım.' Bu söz Sa'd b. Ubâde'nin kulağına varmış da gücenmiş ve 'Biz geriye bırakıldık; dördün en sonuncusu olduk. Bana eşeğimi semerleyin! Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem)'e gideceğim, demiş. Kardeşi Sehl ise onunla konuşarak 'Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem)'e red cevabı vermeye mi gideceksin? Hâlbuki o (bu işi) en iyi bilendir. Sana dördün dördüncüsü olman yetmiyor mu',

⁴³ Halife b. Hayyât, **et-Tarih**, trc. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019, s. 51; Tahmaz, s. 20.

⁴⁴ İbn Abdilber, c. 1, s. 81.

⁴⁵ Kandemir, c. 10, s. 236.

⁴⁶ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmîl fî't-Tarih**, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, nşr. Dar'ül-Kitab'il-Arabî, Beyrut, 1417/1997, c. 2, s. 193.

⁴⁷ İbn Abdilber, c. 1, s. 56.

⁴⁸ Müslim, "*Fedâilü's-sahâbe*", 44.

demiş. Bunun üzerine Sa'd dönmüş ve 'Allah ve Resûlü en iyi bilir', demiş. Eşğinin semerinin çözülmesini emretmiş ve çözmüşler.⁴⁹ Burada Ensâr hanelerinden murâd; kabileleridir, her kabile bir mahallede oturur. Oraya 'Fülân oğullarının darı' derlerdi. Bundan dolayı birçok rivâyetlerde 'dâr' kelimesi zikredilmeksizin 'Benî fülân' denilmiştir. Ensâr kabilelerinin birbirine üstünlükleri, müslümanlığı kabul etmekteki önceliklerine ve Müslümanlıktaki yararlıklarına göredir.⁵⁰

Neccaroğulları'nın Ensar'ın en hayırlıları oldukları söylemini içeren bu iddialı rivayet, Müslim'de geçmektedir. Neccaroğulları'nın Ensar'ın en hayırlıları oldukları söylemiyle birlikte Kur'ân'da: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا" "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır." (Hucurat 49/13) şeklinde bir ayet bulunmaktadır. Ayrıca, "Sizin en hayırlınız ahlakı en güzel olanınızdır"⁵¹ şeklinde bir hadis de bilinmektedir. Dolayısıyla, Müslim'de geçen yukarıdaki rivayete temkinli yaklaşmak gerekir. Ancak bu durum, Hz. Peygamber'in Neccaroğulları'yla ayrı bir gönül bağı bulunduğunu gerçeğini de değiştirmemektedir. Gerçekten, onlar, İslam'ın yayılışını ve Peygamber'in Medine'de 622'de kurduğu devleti canları ve mallarıyla desteklemişlerdir. Üstelik Enes b. Mâlik'in yakınları aynı zamanda Hz. Peygamber'in de en yakınları olmuşlardır. Örneğin Enes'in annesi Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'in en yakınlarından. Ayrıca annesi Ümmü Süleym, teyzesi Ümmü Haram, üvey babası Ebû Talha, kardeşi Berâ b. Mâlik, amcası Enes b. Nadr da yaşamlarını Hz. Peygamber'e hizmetle geçirmişlerdir. Bu olgu, Enes'in ailesini oldukça önemli bir yere oturtmaktadır. Şimdi, bu aileyi biraz daha yakından tanıyalım.

1.3. AİLESİ

Ailesi başlığı altında Enes b. Mâlik'in annesine, teyzesine, üvey babasına, kardeşlerine ve amcasına dair kaynaklarca nakledilen birtakım rivayetleri analiz etmeye çalışacağız. Bir insan, ailesi ve doğduğu ortamdan ayrı olarak düşünülemez.

⁴⁹ Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 44.

⁵⁰ Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 44.

⁵¹ Buharî, "Edeb", 38.

Çünkü insanın huy ve davranışlarında, yaşadığı kültürel, sosyal ve psikolojik ortamın etkisi bulunmaktadır.

1.3.1. Annesi Ümmü Süleym

Enes b. Mâlik'in annesi Ümmü Süleym bint Milhân b. Hâlid b. Zeyd b. Harâm b. Cündeb b. Âmir b. Ganm b. Adî b. en-Neccâr'dır (ö. h. 29/m. 650). Ümmü Süleym, onun lakabı olup, gerçek isminin ne olduğu konusunda ihtilaflar bulunmaktadır.⁵² Bu itibarla, el-Ğumeysâ (الغميصاء), er-Rümeysâ (الرميصاء), Rumeysâ, Rümeysâ, Üneyfe veya Rümeysâ (رميثة), Müleyke ve Sehle gibi isimler muhtemel görülmüştür. Bunlar arasında zikredilen Müleyke, kanaatimizce kendi ismi olmayıp annesinin, yani Enes b. Mâlik'in anneannesinin adıdır. Müleyke, Neccaroğulları'na mensuptur ve Mâlik b. Adi'nin kızıdır. Ümmü Süleym'in annesi Müleyke de iman edenler arasında idi. Enes b. Mâlik, anneannesinin Hz. Peygamber'e olan sevgisini şu hatırası ile anlatmaktadır:

*Anneannem Müleyke Hz. Peygamber'i, hususi yemek hazırlayarak, yemeğe davet etmişti. Hz. Peygamber karnımızı doyurunca:
- Buyrun saf oluşturun, dedi. Kullanılmaktan dolayı kararan bir hasırımız vardı. Hemen onu alıp üzerine biraz yumuşasın diye su serptim. Hz. Peygamber namaza durdu. Yetim bir çocuk ile beraber ben de Hz. Peygamber'in ardında bir saf olduk. Anneannem de arkamızda safa durdu. Hz. Peygamber bize iki rekât namaz kıldırırdıktan sonra ayrıldı.*⁵³

Ümmü Süleym'in babası ise Milhan b. Halid'dir. Onun isminin Mâlik olduğu düşünülmektedir ki, seçeresinden anlaşıldığı kadarıyla onun anne ve babası da Neccaroğulları'na mensuptur. Enes b. Mâlik'in annesi, "Ümmü Süleym" lakabını muhtemelen Bi'ru Maune⁵⁴ şehitlerinden olan erkek kardeşi Süleym b. Milhan'dan almış olmalıdır. Ümmü Süleym önce Mâlik b. Nadr ile evlenmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik de bu izdivaçtan doğmuştur.⁵⁵

⁵² Müslim, "Fedâil", 19; Tahmaz, s. 22.

⁵³ Buhari, "Ezan", 41, 161; "Salât" 21; "Teheccüd" 33; Müslim, "Mesâcid" 266; Tirmizî, "Salât" 59; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sünen**, Kahire, 1930, "Mesâcid" 43; "İmame" 19; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sünen**, neşreden: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kahire, 1952, "Mesâcid" 8.

⁵⁴ Yetmiş kadar sahâbînin şehid edildiği olay (Safer 4 / Temmuz 625) ve bu olayın geçtiği yer.

⁵⁵ İbn Sa'd, c. 10, s. 395.

Ümmü Süleym, yakınlarının Müslüman olmasına kızan eşi Mâlik b. Nadr'ın Medine'yi terk etmesi üzerine Ebû Talha el-Ensârî ile evlenmiştir.⁵⁶ Mâlik b. Nadr ise Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.⁵⁷ Kaynaklara göre, Mâlik b. Nadr'ı esas kızdıran, eşi Ümmü Süleym ile oğlu Enes b. Mâlik'in İslamiyet'i kabul etmeleridir. Bu itibarla, önce Ümmü Süleym'in, Hz. Peygamber henüz Mekke'deyken Müslüman olduğu,⁵⁸ ardından da oğlu Enes b. Mâlik'i, kendisince dile getirilen kelime-i şهادeti tekrar ettirmek suretiyle Müslüman yaptığı belirtilmektedir. Rivayete göre Mâlik b. Nadr, bu duruma sinirlenmiş ve eşini, oğlunu kendisine karşı kıskırttığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Ümmü Süleym ise her ne kadar yaptığına kötü bir davranış olmadığını ve baba ile oğulun arasını bozmak gibi bir amaç taşımadığını söylemişse de, sonuçta Mâlik b. Nadr bu duruma kızarak Medine'yi terk etmiştir. Mâlik b. Nadr'ın ailesinin İslam dinine girmesinden dolayı evini, yerini, yurdunu terk etmesi oldukça ilginçtir. Çünkü Medine şehrinde, sadece Müslümanlar yaşamıyordu. Mâlik, evini, yerini, yurdunu terk etmek yerine, diğer gayrimüslimler gibi Medine sözleşmesine tâbi olarak Medine'de yaşamaya devam edebilirdi. Onun neden şehrinin terk etmeyi seçtiğine dair net bir cevap bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mâlik'in, âni ve tepkisel bir karar aldığını yani akl-ı selîm ile hareket etmediğini düşünmekteyiz. İşte Ümmü Süleym'in Ebû Talha el-Ensârî ile evlenmesi bu olayın sonrasına, Birinci ve İkinci Akabe Biatları arasında bir zamana tekabül etmektedir. Kaynaklara göre bu evlilik akdi de kolay olmamıştır. Çünkü Ümmü Süleym, ilk planda müşrik olmasını gerekçe göstererek Ebu Talha'nın evlilik teklifini reddetmiştir. Ancak sonra, Ebu Talha'nın ısrarları ve Müslüman olmayı da kabul etmesi üzerine bu evlilik şu şekilde gerçekleşmiştir.⁵⁹

Ebû Talha, 'Eğer evlilik teklifimi kabul edersen mehir olarak her ne istersen iste vereceğim' deyince Ümmü Süleym 'Ey Ebû Talha! Sen yeryüzünde biten nebata tapmıyor musun?' diye sordu. Bunun üzerine Ebû Talha 'Bilakis' dedi. Ümmü Süleym 'Sen ağaçlara tapmıyor musun? Sen bilmez misin ki tapmış olduğunuz ilahları falan ailenin marangoz kölesi yapmaktadır. Bir kölenin yonttuğu odun parçasına secde etmekten utanmıyor musun? Vallahi senin gibi bir adamı reddetmek istemem lakin sen müşriksin. Bir müslüman kadına kâfirle evlenmesi helal olmaz. Senden mehir olarak sadece İslam'a girmeni; putları terk etmeni istiyorum. Şartımı kabul edersen seninle evlenirim, deyince Ebû Talha düşünmek için vakit isteyerek oradan uzaklaştı. Ancak Ümmü Süleym'in söyledikleri kalbine

⁵⁶ İbn Abdilber, c. 1, s. 109.

⁵⁷ İbn Sa'd, c. 10, s. 396.

⁵⁸ İbn Sa'd, c. 1, s. 112.

⁵⁹ İbn Abdilber, c. 4, s. 1940.

*tesir etmişti. Bu hal üzere birkaç defa daha Ümmü Süleym'i ziyaret eden ve her seferinde aynı şartı işiten Ebû Talha, sonunda Ümmü Süleym'in koşulunu kabul ederek Müslüman olmuştur.*⁶⁰

Kaynaklara göre, Ümmü Süleym, Ebû Talha ile evleneceğini Enes'e şöyle söylemiştir: Ey Enes! Kalk! Ebû Talha ile nikâhımızı kıy!⁶¹ Bu ifade, küçük yaştaki Enes'in nikâhtan haberdar olması için söylenmiş olmalıdır. Çünkü Enes'in, yaşı ve konumu göz önüne alındığında, nikâhı kıyması mümkün gözükmemektedir. Akabinde Ebû Talha, Birinci Akabe Biati'na katılmış ve Resûlullah'a biat etmiştir.⁶²

Kaynaklara göre, söz konusu evliliğin gerçekleşmesinden sonraki süreçte Ümmü Süleym ile Ebu Talha'nın bir de çocukları olmuş, ama bu çocuk kısa sürede ölmüştür. Kaynaklarda, Ümmü Süleym'in bu kaybı büyük bir sabır ve metanetle karşıladığı belirtilmiştir. Üstelik onun bu davranışı bizzat Hz. Peygamber tarafından da takdir edilmiştir.⁶³

Rivayetlerden anladığımız kadarıyla, çiftin bir süre sonra ikinci bir bebekleri daha olmuştur. Hz. Peygamber'in bu bebeği kucağına alarak acve hurmasıyla tahnik ettiği söylenmektedir. Hatta o, çocuğun hurmayı severek yediğini görünce, "bakınız şu Ensar'ın hurma sevgisine" demiş ve çocuğun adını da "Abdullah" koymuştur.⁶⁴

Rivayetlere göre, Ümmü Süleym ilk andan itibaren Hz. Peygamber'e büyük bağlılık göstermiş bir hanımdı. Ümmü Süleym'in, Hz. Peygamber'e bağlılığını gösteren birçok anlatım bulunmaktadır. Nitekim o, bir gün Peygamber'in huzuruna gelerek oğlu Enes'i şu sözleri söyleyerek onun hizmetine vermişti: "Ya Resulallah! Benim diğer erkekler ve kadınlar gibi sana hediye edebileceğim bir şeyim yok. Sadece şu oğlumu hizmetine vermek istiyorum. Lütfen, onu kabul buyur da sana hizmet etsin."⁶⁵ Nitekim Ümmü Süleym, Hz. Peygamber'e karşı duyduğu güven ve sevgi nedeniyle oğlunun tamamen Hz. Peygamber tarafından yetiştirilmesini istemiş, onun eğitimini Peygamber'e bırakmıştır. Annesi, böylece Enes'in hem Kur'ân ahlakını

⁶⁰ İbn Abdilber, c. 4, s. 1940; Tahmaz, s. 26.

⁶¹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, 2. Baskı, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut, 1403, c. 6, s. 179; İbn Sa'd, c. 10, s. 397.

⁶² İbn Abdilber, c. 4, s. 1697.

⁶³ Müslim, "*Fedâilü's-sahâbe*", 20; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **Riyazü's-Salihîn**, Diyanet İşleri Başkanlığı Tercümesi, c. 1, s. 84.

⁶⁴ Buhârî, "*Zekât*", 69, "*Libâs*", 22; Müslim, "*Âdâb*", 22-23, "*Fedâ'ilü's-şahâbe*", 107, "*Libâs*", 109.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, c. 19, 275.

bizzat bu ahlakın en önemli temsilcisi olan Peygamber’den öğrenmesini sağlamış, hem de Enes’in yetiştirilmesinde tek yetkili merci olarak Peygamber’e dikkat çekmek suretiyle örnek bir duruş sergilemiştir. Kaynaklarda, Ümmü Süleym’in Hz. Peygamber’e olan bağlılığını ifade eder nitelikte başka anlatımlar da yer almaktadır; ama bunlardan bazılarının abartılı ifadeler içerdiği de söylenmelidir.⁶⁶

Enes b. Mâlik’in biyografisini kaleme alan Tahmaz, Ümmü Süleym’in Hz. Peygamber’e yaptığı hizmetlerden bahsederken, ne denli samimî davrandığına da dikkat çekmiştir. Bu itibarla Hz. Peygamber’in evlilik merasimi buna dair güzel bir örnektir.⁶⁷

Ümmü Süleym’in İslâm tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olması, yukarıda bir dipnotta da belirttiğimiz gibi, bazı eski yazarların onu, birtakım kayıtlar üzerinden Peygamber’in eşleriyle diyalog halinde de resmetmelerine yol açabilmiştir. Hatta bu bağlamda bazen yaşanan küçük çaplı gerginliklerden de bahsedilmektedir. Bazı hadis yazarlarınca verilen rivayetler burada örnek gösterilebilir. Örneğin Müslim’de geçen bir rivayete göre, Ümmü Süleym bir gün, yanında eşleri de bulunduğu hâlde Hz. Peygamber’e gider. Ona, hanımların tıpkı erkekler gibi rüyalar görmeleri durumunda gusül abdesti alıp alamayacakları türünden bir soru sorar. Aişe bu soruya oldukça sert sözlerle tepki gösterir. Zira Ümmü Süleym’in sorusunu belki yersiz ve zamansız belki de görece haddi aşmak gibi değerlendirmiştir. Hz. Peygamber ise, Ümmü Süleym’i savunarak Aişe’ye kızar. Ardından da hanımların da bu örnekte gusletmeleri gerektiği şeklinde hüküm verir.⁶⁸ Burada kısaca özetlediğimiz bu rivayetin aslında farklı varyantları bulunduğunu, çok daha uzun ve detaylı boyutlar içerdiğini ve nihayet bu varyantlar arasında bazen önemli çelişkiler yer aldığını da hatırlatmak gerekir. Söz gelimi yukarıdaki rivayette ismi geçen Ümmü Süleym’in yerine, Ebu Davud’un eserinde, başka bir hanım sahabe olan Ebu Seleme zikredilmektedir.⁶⁹

⁶⁶ Örneğin, bazı rivayetlerde Ümmü Süleym’in Hz. Peygamber’in ter kokusunu kendi kokusuyla karıştırdığı yahut ona hizmet ederken onun su içtiği kırıbadan su içerken Peygamberin dudaklarının değdiği yerden su içmeye çalıştığı gibi rivayetler de yer almaktadır. Bu hususta bakınız; Müslim, “*Fedail*”, 22; Ahmed b. Hanbel, c. 21, ss. 34, 73.

⁶⁷ Ümmü Süleym, Peygamber’in evlendiği gün Enes b. Mâlik’i yanına çağırarak ve ondan, elindeki semiz hurmalarını Hz. Peygamber’e selamıyla birlikte götürmesini istemiştir. Enes, bunu yapmıştır. Bu rivayet, Ümmü Süleym’in, Hz. Peygamber’e olan sevgisini göstermesi bakımından değerlidir. Bakınız; Tahmaz, s. 38.

⁶⁸ Müslim, “*Hayz*”, 29.

⁶⁹ Ebu Davud, 237.

Kaynaklarda belirtildiğine göre, Ümmü Süleym cesaretiyle de tanınmıştı. Nitekim onun, Hz. Peygamber'in savaşlarına katılıp önemli yararlılıklar gösterdiği rivayet edilmiştir. Örneğin o, Uhud Savaşı'na katılmış ve burada yaralılarla ilgilenerek su ihtiyacını karşılamıştır. Ümmü Süleym, yine kaynaklara göre, Huneyn Savaşı'na ise oğlu Enes ve ikinci eşi olan Ebû Talha ile beraber katılmıştır. Müslim'de geçen ama bazı yönleri itibariyle tartışmaya açık olan bir kayda göre, Ümmü Süleym bu savaşta kendi hançeriyle beraber var olmuş ve bizzat savaşmıştır. Bununla birlikte, kaynaklarda, Ümmü Süleym'in bu yararlılıkları nedeniyle Hz. Peygamber'den övgü aldığı belirtilmektedir.⁷⁰

Sonuç olarak, Enes b. Mâlik'in annesi olan Ümmü Süleym'in erken tarihlerden itibaren samimi bir Müslüman olarak Hz. Peygamber'in hizmetinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar kaynaklarda, Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'e sevgisini ve bağlılığını ifade etmek üzere yer yer abartılı rivayetler bulunsa da bunları vermek uygundur. Ümmü Süleym'in oğlu Enes'i henüz küçük yaşında Hz. Peygamber'in hizmetine vermesi, ona yardım ve hizmet için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması, hatta silahlı mücadelelerde bile yer alması, önemli detaylardır. Ümmü Süleym, hicrî 29 (m.650) tarihinde ölmüştür.

1.3.2. Teyzesi Ümmü Haram binti Milhan

Ümmü Süleym, ailesindeki tek mücahide değildi. Onun kızkardeşi Ümmü Haram binti Milhan⁷¹ (ö. 28/648) Hz. Osman döneminde hicrî 28 (m. 648-649) yılında yapılan Kıbrıs seferine katılmıştır. Ümmü Haram binti Milhan, “Hala Sultan” olarak bilinmektedir.⁷² İbn Abdilber, Ümmü Haram'ın adının tam olarak ne olduğuna dair sahih bir bilgiye hâkim olmadığını söylemiştir.⁷³ Hala denilmesinin sebebi Arapça “hale” kelimesinin teyze anlamına gelmesinden dolayıdır.⁷⁴ Ümmü Haram binti Milhan, Enes'in annesinin kız kardeşi, yani teyzesidir. İki kızkardeş, Bi'ru Maune

⁷⁰ İmam Ebû Cafer b. Cerîr et-Taberî, **Sahih ve Zayıf Tarihi Taberî**, Darü İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 1428/2007, c. 2, s. 302; Tahmaz, s. 27, 29.

⁷¹ İbn Abdilber, c. 4, s. 1931.

⁷² İbn Abdilber, c. 4, s. 1931.

⁷³ İbn Abdilber, c. 4, s. 1931; İbn Hacer, **el-İsabe**, trc. Seyfullah Erdoğan, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2011, s. 538.

⁷⁴ İbn Abdilber, c. 1, s. 336.

şehitleri olan Süleym ve Haram'ın kız kardeşleridir.⁷⁵ Kanaatimizce, iki kızkardeş de künyelerini erkek kardeşlerine nisbetle almışlardır. Nitekim "Ümmü Haram", yani "Haram'ın Annesi" şeklindeki künye bu intibai uyandırmaktadır. Böylece anlaşılıyor ki, Haram da Enes b. Mâlik'in dayısıdır. Haram b. Milhan, Ensar'dan yetmiş sahibi ile birlikte Bi'ru Maune'de Âmir b. Sa'saa kabilesi reisi Ebû Berânın yeğeni Âmir b. Tufeyl tarafından şehit edilmiş bir isimdir. Enes b. Mâlik, dayısının, arkasından vurularak şehit edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, onun, şehadeti öncesinde, "Allahım, ahvalimizi nebimize bildir. Andolsun ki biz senden razıyız ve sen de bizden razı ol" şeklinde dua ettiği de rivayet edilmektedir.⁷⁶ Enes b. Mâlik, dayısı Haram b. Milhan'ın geceleri Kur'ân'la işigal ettiğini, gündüzleri ise zamanını su ile abdest alıp mescidde vaaz veren Ashab-ı Suffe'yle geçirdiğini de eklemiştir.⁷⁷ Konuya dair bazı detayları sonra ele alacağız.

Kaynaklar, Ümmü Haram ve Ümmü Süleym'i Hz. Peygamber'in süt teyzeleri olarak tanımlamışlardır.⁷⁸ Bunun sebebini tam olarak bilmiyoruz; ancak söz konusu bu iki hanımın Hz. Peygamber'i bizzat emzirmiş olmaları hiçbir açıdan mümkün görünmemektedir. Yine de Hz. Peygamber'in dedesi olan Abdülmüttalib'in annesi Selma, Neccaroğulları'na mensuptur. Ümmü Haram ve Ümmü Süleym'in de aynı aileye mensubiyeti, kaynakları böyle bir tanımlamaya yönlendirmiş olabilir.

Kaynaklara göre, Ümmü Haram da tıpkı kız kardeşi Ümmü Süleym gibi, Hz. Peygamber'e hizmette bulunmuş bir hanımdı. Bu bağlamda örneğin, Hz. Peygamber'in bazen Ümmü Haram'ın evini ziyaret ederek orada istirahat ettiği söylenmektedir. Bunun gibi, Ümmü Haram'ın da Peygamber'in bazı savaşlarına iştirak ederek kimi yararlılıklar gösterdiği söylenmektedir. Örneğin o, Uhud ve Huneyn savaşlarında yaralılarla ilgilenmiştir.⁷⁹ Üstelik Hz. Peygamber sonrası dönemde, İslam Fetihleri başladığı sırada (633-634), kocası Ubade b. Samit ile beraber Şam Bölgesi'ndeki fetihlerde faal olarak görev almışlardır. Onun, Hz. Osman döneminde Müslümanlarca organize edilen Kıbrıs Seferi'ne iştirak ettiği

⁷⁵ İbn Abdilber, c. 1, s. 336.

⁷⁶ İbn Abdilber, c. 1, s. 337; c. 2, s. 648; İbn Sa'd, c. 2, s. 52.

⁷⁷ İbn Abdilber, c. 1, s. 337; c. 2, s. 648; İbn Sa'd, c. 2, s. 52.

⁷⁸ İbn Abdilber, c. 4, s. 1931.

⁷⁹ Ali b. Hasan İbn Asâkir, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, thk. Neşât Gazzâvî-Sekîne eş-Şihâbî, Dımaşk, 1402-1404/1981-84, s. 486; Kandemir, s. 322.

söylenmektedir. Ümmü Haram, rivayete göre zorlu yolculuğu tamamlayarak Kıbrıs'a ulaşmış, fakat hemen sonrasında bineğinden düşerek orada ölmüştür.⁸⁰

1.3.3. Üvey Babası Ebû Talha

Ebû Talha (ö. 34/654-55) künyesiyle bilinen sahabînin asıl adı Zeyd'dir.⁸¹ O'nun künyesi Zeyd b. Süheyl b. el-Esved b. Haram b. Amr b. Zeyd b. Menat b. Adî b. Amr b. Mâlik b. Neccâr'dır. Ebû Talha, Ensâr'ın Hazrec Kabilesi'nin Neccâroğulları sülalesindendir.⁸² Kaynaklar, Ebû Talha'nın 621 yılında yapılan Birinci Akabe Biatı'nda kabilesini temsil ettiğini⁸³, 622 yılında Medineli müslümanlarla Hz. Peygamber arasında yapılan İkinci Akabe Biatı'nda yine hazır bulunduğunu nakletmişlerdir.⁸⁴ Tıpkı zevcesinin "Ümmü Süleym" künyesiyle meşhur olması gibi, kendisi de "Ebû Talha el-Ensâri" künyesi ile meşhur olmuştur. Rivayete göre Hz. Peygamber, Ebû Talha'yı çok severdi; hatta dedesi Abdülmüttalib'in annesi Medineli olduğu için Ebû Talha'ya "dayı" diye hitap ederdi.⁸⁵ Peygamberimiz, Ensâr ile Muhacir arasında muahat (kardeşlik) anlaşması ilan ettiğinde, Ebû Talha ile Ebû Ubeyde'yi kardeş ilan etmişti.⁸⁶ Bilindiği gibi Ebû Ubeyde (Ebû Ubeyde Âmir b. Cerrâh el-Fihri el-Kureşî) (ö.18/639), önemli bir sahabidir. Hatta Hz. Peygamber'in onun hakkında "Her topluluk içinde kendisine güvenilen insanlar olur. Bu topluluğun emini ise Ebû Ubeyde b. Cerrâhtır" diye methettiği sahabîdir.⁸⁷

Ebû Talha el-Ensâri'nin her koşul altında Hz. Peygamber'in yanında bulunduğu rivayet edilmiştir. Buna göre o, muharebe sırasında hezimetini görünce ya da insanlar kaçışırken bile kaçmamış, hatta tam aksine düşmanın içine dalmıştır.⁸⁸ Bu itibarla kaynaklar, Ebû Talha'yı cesur bir sahabe diye tanımlamışlardır. Nitekim o, İslam Fetihleri'nin çok yüksek bir ivmeye ulaştığı Hz. Ömer döneminde (634-644),

⁸⁰ İbn Abdilber, c. 4, s. 1931.

⁸¹ İbn Abdilber, c. 2, s. 553.

⁸² İbn Abdilber, c. 4, s. 1697.

⁸³ Kandemir, s. 236.

⁸⁴ İbn Abdilber, c. 4, s. 1697.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn**, neşreden: Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1411/1990, c. 2, s. 351.

⁸⁶ Tahmaz, s. 51; Ebû Ubeyde'nin Sa'd b. Muâz ile kardeş ilan edildiği de söylenmektedir.

⁸⁷ İbn Sa'd, s. 100; Tahmaz, s. 52.

⁸⁸ İbn Abdilber, c. 4, s. 1698; Tahmaz, s. 41.

İslam'ı yaymak ve Sasanilere karşı cihat yapmak maksadıyla Şam Bölgesi'ne yerleşen Müslümanlar arasında yer almıştı.⁸⁹

Enes b. Mâlik, üvey babası Ebû Talha'nın Hz. Peygamber'in yakınında bulunup ona hizmet ettiğini rivayet etmektedir. Bu bağlamdaki bir örnekte, bir gün, Ebû Talha'nın da içinde bulunduğu bir grup insan, Hz. Peygamber'in komutası altında savaştıkları bir sırada ağır düşman tazyiki altında bir sipere sığınır. Ebû Talha bu sırada kahramanlık gösterir. O, iyi bir okçudur ve siperden attığı oklarla düşmanın iki veya üç kalkanını parçalar.⁹⁰ Öyle ki, kalkanların dağılması bizzat Hz. Peygamber'in bile ilgisini çeker. Peygamber durumu daha net görmek için birkaç defa başını kaldırır. Ebû Talha ise "Ey Allah'ın Elçisi! Ne olur, başını kaldırma! Sana zarar gelmesinden korkarım. Vücudum ise sana kalkandır" diye endişesini dile getirir.⁹¹

Diğer bazı rivayetler de Ebu Talha'nın okçuluktaki maharetini doğrulamaktadır. Hatta bu rivayetler, Hz. Peygamber'in bile onun ok atışlarını izlediğini haber vermektedir. Bu itibarla Ebu Talha'nın şöyle dediği aktarılmıştır:

*Annem babam sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Senden daha şerefli de yoktur. Senin oklarından daha iyi isabet eden ok da yoktur. Senden başka övüneceğimiz bir övücümüz de yoktur.*⁹²

Ebû Talha'nın mahir bir okçu olması, oğlu Enes b. Mâlik'in de bu konuda uzmanlaşmasına vesile olmuş, Enes'i küçük yaşlarından itibaren bu alanda yetkinleştirmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik'in de kendi çocuklarını ok atma konusunda eğitmeye gayret gösterdiği rivayet edilmektedir.⁹³ Enes b. Mâlik'in yaşlıları olan çocuklardan daha iyi ok attığı ve daha yetenekli bir avcı olduğu aktarılmıştır. Ayrıca Enes b. Mâlik çocukken çok iyi koştuğunu ve diğer çocukları geçtiğini söylemiştir. O, bu konuda ile ilgili bir anısını şöyle anlatmıştır: "Çocukken çok iyi koşardım. Mekke yakınlarında bulunan bir yerde (Merruzzahrân'da⁹⁴) çocuklarla avlanırken bir tavşanı ürkütüp kaçırdık. Oradakiler, onu yakalamak için uğraştılar lakin başarısız oldular.

⁸⁹ İbn Abdilber, c. 2, s. 554; Tahmaz, s. 42.

⁹⁰ İbn Abdilber, c. 4, s. 1698; Tahmaz, s. 42.

⁹¹ Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 18; İbn Abdilber, c. 4, s. 1698.

⁹² Tahmaz, s. 42.

⁹³ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, neşreden: M. İbrâhim el-Bennâ, Kahire, 1390-93/1970-73, c. 1, 152.

⁹⁴ Mekke'ye 16 km uzaklıkta olan bir vadinin ismi.

Bunun üzerine ben harekete geçip hayvanı avladım. Sonra tavşanı Ebû Talha'ya götürdüm. O, tavşanı boğazladı ve pişirip iki uyluğunu Resûlullah'a gönderdi.”⁹⁵

Bazı rivayetlerde, Âl-î İmrân Sûresi'nin 154. ayeti ile Ebû Talha arasında dolaylı bir ilgi kurulduğu görülmektedir. Zira bu ayet, “sonra, o üzüntünün ardından sadrınıza bir eminlik verdi. Böylece bir grubunuzun üzerine hafif bir uyku hali aldınız” ifadelerini içermektedir. Ebû Talha ise Uhud'da⁹⁶ mağlubiyet endişesi içinde birtakım insanların savaş meydanından kaçıştıklarını, tam da böyle bir sırada kendisine uyku hâli geldiğini ve hatta bu nedenle kılıcını iki üç defa elinden düşürdüğünü söylemiştir.⁹⁷ Enes b. Mâlik'e göre, “تَمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا” ayeti işte bu durum üzerine nazil olmuştur. İnsanın tabiatı gereği ölümden korktuğu veya çekindiği bir gerçektir. İşte bu rivayetten anladığımız kadarıyla, Ebû Talha savaşın seyrinin kötü gittiği bir sırada üzerine uyku hâli geldiğini söylemişse de, bir insanın savaş esnasında kılıcını bırakması mümkün gözükmemektedir. Bundan dolayı Ebû Talha'nın söylediği iddia edilen bu sözlere üç açıdan yaklaşabiliriz. İlk olarak, bu rivayet tamamen doğrudur diye düşünürsek, savaşın gerçeklerini inkâr etmiş oluruz ki, bu da akla ve mantığa ters düşer. İkinci olarak, bu rivayet tamamen yanlıştır dersek, aksi bir rivayet olmadığı takdirde böyle bir iddianın doğruluğu pek mümkün değildir. Üçüncü olarak, Ebû Talha siperin gerisinde veya savaşın akabinde kendisine gelen uyku halini anlatmış olabilir, dersek kanaatimize göre bunun doğru olma ihtimali ilk iki ihtimalden daha yüksektir.

Enes b. Mâlik'e nisbet edilen bir rivayete göre, Ebû Talha o gün Uhud Savaşı'nda yirmi müşrik öldürmüştür.⁹⁸ İbn Sa'd'a göre Hz. Peygamber, Ebu Talha için şöyle söylemiştir: “Orduda Ebu Talha'nın sedası bin adamın sedasından daha hayırlıdır.”⁹⁹ Yine Enes b. Mâlik'e nisbet edilen bir rivayete göre, Ebû Talha, Hz. Peygamber'in ahirete irtihali sonrasında çok hüzünlenmiş; bu nedenle yaşamının geri kalan tüm günlerinde oruç tutmuştur.¹⁰⁰ Ebû Talha, kaynaklara göre, bazı görevlerde de bulunmuştur. Söz gelimi, irtihali sonrasında Hz. Peygamber'in mezarını

⁹⁵ Buhârî, “Hibe”, 5.

⁹⁶ Buhârî, “Tefsîr”, 3/11, “Megâzî”, 20; Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 1, ss. 693,694.

⁹⁷ Buhârî, “Tefsîr”, 3/11, “Megâzî”, 20; Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 1, ss. 693,694; Tahmaz, s. 43.

⁹⁸ İbn Abdilber, c. 4, s. 1698; Tahmaz, s. 43.

⁹⁹ İbn Sa'd, c. 3, s. 468; Tahmaz, s. 43.

¹⁰⁰ İbn Abdilber, c.2, s. 554.

kazanlardan birisi de Ebu Talha'dır. O, ayrıca, Hz. Ömer tarafından kendisinden sonra halife olacak ismin seçimi için oluşturulan heyetin herhangi bir baskı altında kalmaması için de çaba sarfetmiştir.¹⁰¹

Rivayete göre Ebû Talha'nın, nefsini ve malını Allah yolunda harcama konusunda fedakâr ve cömert¹⁰² olduğundan bahseden İbn Kesîr'e göre, Ebû Talha, Ensâr arasında mal açısından zenginlerdendi. O, Medine'de 'Beyrahî' yahut Beyrahâ' denilen ve mescide yakın çok sevdiği bir bahçenin sahibiydi. Resûlullah arada bir buraya gelir, bahçenin güzel suyundan içerdi. Enes b. Mâlik'e göre, Ebû Talha yine bir gün Hz. Muhammed'i bu bahçede ağırlamakta iken Al-i İmran Suresi'nin 92'nci ayeti nazil olmuştu. Bilindiği gibi bu ayet, "Allah için sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe hayra asla eremezsiniz. Harcadıklarınız ne ise Allah onları hakkıyla bilir"¹⁰³ ifadelerini içermektedir. Yine kaynaklarca bunun hemen sonrasında Ebû Talha ile Peygamber arasında şöyle bir diyalog geçtiği nakledilmektedir:

*Ebû Talha, Resûlullah'a: Ya Rasûlallah, Rabbimiz, Allah mallarınızdan sevdiklerinizi Allah yolunda infak etmedikçe gerçek iyiliğe asla eremezsiniz, buyuruyor. Benim nezdimde sevimli gelen mülküm, bu bağıdır. Bunu infak etmek istiyorum, demiştir. Resûlullah da: Yakın akrabalarına vermek daha uygun olur, diye buyurunca Hassan b. Sâbit ve Zübeyde b. Ka'b gibi amcazadelerine infak etmiştir.*¹⁰⁴

Yine bir rivayet, Ebu Talha'nın mallarını infak ettiği bir hadiseyi haber vermektedir. Buna göre, Ebu Talha bir gün namaz kılarken mallarını aklına getirir; malını kaybetme korkusu, namaz sırasında onun huşû halini bozar. O da doğrudan Peygamber'e gider ve o an aklına gelen mallarını Allah rızası için sadaka vermek istediğini belirtir. Sonra da Peygambere, bu mallardan istediğini almasını söyler. Bu nedenledir ki, Haşr Sûresi'nin 9'uncu ayetinde övülen davranışların sahibi, bazı muhaddislere göre Ebu Talha'dır.¹⁰⁵ Bilindiği gibi bu ayet, (وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ) "...muhtaç olsalar dahi ihtiyaç sahiplerini nefislerine yeğlerler..." ifadelerini içermektedir.

¹⁰¹ İbn Sa'd, c. 2, s.228.

¹⁰² İbn Abdilber, c. 2, s. 553; Tahmaz, s. 45.

¹⁰³ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an Yolu Tefsiri**, c. 1, s. 629.

¹⁰⁴ Buhârî, "*Vekâle*", 15; "*Veşâyâ*", 10.

¹⁰⁵ Buhârî, "*Tefsir*", 59/6; Müslim, "*Hac*", 475.

Kaynaklarca nakledildiğine göre, Ebû Talha, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte de İslam ülküsü uğrana çalışmayı sürdürmüştür. Örneğin onun, ilk iki halife döneminde fetihlere iştirak ettiği söylenmektedir. Nitekim İbn Kesîr, Ebû Talha'nın ihtiyarladığı zaman sefere çıkmak için oğullarına, Tevbe Sûresi'nin 41. ayetini okuduğunu aktarmıştır.¹⁰⁶ Söz konusu ayet Tebük Gazvesi sırasında nazil olmuştur: "İster hafif, ister ağır olarak sefere çıkın. Mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır."

İbn Kesir, Ebû Talha'nın Hz. Peygamber sonrası dönemde askerî faaliyetlere katıldığını yazmış, Ebu Talha'nın hem kara hem deniz savaşlarında görev aldığı belirtilmiştir.¹⁰⁷ İbn Sâd ve Beyhaki tarafından söylendiğine göre, Ebu Talha, Bizans istikametine yönelen bir deniz seferine katılmış, bu sefer sırasında karaya ayak basma olanağı bulamadan ölmüştür; ancak denizin ortasında gömüleceği bir kara parçası da olmadığından cesedi yedi gün boyunca defnedilememiştir. Birtakım rivayetlere göre, bu sürede Ebu Talha'nın cesedi kokmamış ve çürümemiştir.¹⁰⁸ Ebu Talha'nın sevilen bir sahabe olması dolayısıyla sonradan ortaya atıldığı anlaşılan bu rivayet inandırıcı olmaktan çok uzaktır.

1.3.4. Kardeşi Berâ b. Mâlik

Berâ b. Mâlik b. Nadr el-Hazrecî (ö. 20/641), Enes b. Mâlik'in öz kardeşidir. Berâ b. Mâlik'in, Bedir Savaşı haricinde, Uhud, Hendek ve sonraki gazve ve seriyelerde aktif bulunduğu dikkate alındığında,¹⁰⁹ onun Enes b. Mâlik'ten yaşça büyük olduğu düşünülebilir. Bu itibarla, Enes b. Mâlik'in Miladî 612'de doğduğunu biliyoruz. Eğer Berâ b. Mâlik, Enes'ten küçük olsaydı, Hz. Peygamber, tıpkı diğer çocuklar gibi Berâ b. Mâlik'in de savaş meydanında boy göstermesine müsaade etmezdi. Hâlbuki Berâ b. Mâlik, 625 tarihli Uhud Savaşı'na katılmıştır. Kısaca, mevcut verilere bakıldığında Berâ b. Mâlik'in yaşça Enes'ten büyük olduğu makul bir önerme gibi görünmektedir.

¹⁰⁶ İbn Abdilber, c. 2, s. 554.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, s. 194.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, s. 194, Beyhakî, c. 9, s. 36; İbn Sa'd, c. 3, s. 480.

¹⁰⁹ İbn Abdilber, c. 1, s. 153.

Berâ b. Mâlik'in Uhud Gazvesi (625) sırasında 15 yaşında olduğu yönünde rivayetler bulunmaktadır.¹¹⁰ Eğer bu rivayetler doğruysa, bu takdirde onun Miladî 610 yılı civarında doğduğu söylenebilir. Uhud Savaşı sırasında Enes 13, Berâ ise 15 yaşındadır; Hendek Savaşı sırasında Enes 15, Berâ ise 17 yaşındadır. Böylece, ağabey Berâ b. Mâlik ile kardeşi Enes b. Mâlik arasında iki yaş olduğu anlaşılmaktadır.

Anneleri Ümmü Süleym'in, neden Berâyı değil de Enes'i Resûlullah'ın hizmetine verdiği konusunda elimizde tatmin edici bir bilgi bilgi yoktur. Ancak burada muhtemelen iki kardeşin yaşları belirleyici olmuştur. Enes küçük kardeşidir. Annesi, onun henüz küçük yaşlarından itibaren Peygamberi görerek ve örnek alarak yetişmesini istemiş olmalıdır. Annesi bunun yanında ayrıca, muhtemelen Berâ'nın ergenlik çağında olmasını da değerlendirmiştir. Zira bir delikanlı, ömrünün o döneminde bazen anne babasına bile karşı çıkabilmekte, hareket ve düşüncelerini kontrol altında tutmakta zorlanabilmektedir. Yani Berâ b. Mâlik atılgan ve tez canlı bir yapıya da sahiptir. Ancak bunun detaylarını daha sonra anlatacağız. Berâ b. Mâlik'in, ailesinin ve sülalesinin birçok diğer ferdi gibi, yaşamı sırasında Resulullah'ın hizmetinde bulunduğu görülmektedir. Berâ b. Mâlik'in, tıpkı amcası Enes b. Nadr gibi savaş meydanlarında ön saflarda yer aldığı nakledilmekte, birçok örnekte ön plana çıkan cesaretinin altı çizilmektedir. Herhalde bu nedenle, onun hakkında haberler nakleden rivayetlerde genellikle şecaat ve cesaret kavramları zikredilmiştir.¹¹¹

Kaynaklara göre, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde (632-634), risalet iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb'a karşı yapılan Yemâme Savaşı'na (632) Berâ b. Mâlik de katılmıştır. Risalet iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb, Benî Hanife kabilesine mensuptur. Müseylimetülkezzâb'ın, ölüm bahçesi adını verdiği bir bahçesi vardı. Meşhur İslam tarihçilerinden Belâzürî (ö. 279/892) ve Taberî'nin eserlerinde aktardıklarına göre, bu ölüm bahçesinde Benî Hanife kabilesi ile Müslümanlar arasında savaş şiddetlendiğinde, Berâ b. Mâlik Müslümanlara bir konuşma yaptı. Bu konuşma ve konuşmanın sonrasında yaşanan hadiseler şöyle rivayet edilmiştir:

¹¹⁰ İbn Abdilber, c. 1, s. 153.

¹¹¹ İbn Abdilber, c. 1, s. 154.

Ey Müslüman topluluğu, beni mızraklarınız ile onların üzerine (duvara) çıkarın. Korunaklı bahçe duvarları onu durduramıyordu. Mızraklar üzerinde yükselttilerek, kale duvarlarına tırmanıyordu. Düşman sayısının çokluğuna aldırış etmiyordu. Duvarın zirvesine çıktığı zaman, tek başına onlarla karşılaşıyordu. Bahçenin kapılarını açana kadar tek başına savunmaya devam ediyordu. Vücudunda kılıç ve mızrak darbesinden dolayı yaklaşık seksen yara açılmasına rağmen, acılara önem vermeden savaşımaya devam edip onlardan on kişiyi öldürdü.¹¹²

Bu anlatımın bazı açılardan abartılı olduğu şüphesizdir. Ancak yine de bu anlatımdan çıkarılacak temel fikir, Berânın İslâm ülküsü uğruna kahramanca savaştığıdır. Bir rivayete göre, Berâyı duvarın üzerine çıkaran bizzat kardeşi Enes'ti.¹¹³ Hatta ağabeyinin yaralandığını gören Enes de duvarın üzerine sıçrayıp onunla beraber çarpışmıştı. Nitekim meşhur komutan Halid b. Velid'in¹¹⁴ de Berâyı cesaret ve kahramanlığı dolayısıyla takdir ettiği ve onun yaralarıyla bizzat ilgilendiği söylenmektedir.¹¹⁵ Bir ordu komutanının, yoğun mesaisine rağmen, askerinin yaralarıyla ilgilenmesi Berâ b. Mâlik'e vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Berâ b. Mâlik'in atılğan yapısı, başka bazı örneklerde farklı formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi, Hz. Ömer bir mektubunda onun atılğanlığından bahsetmiştir. Buna göre Ömer, İslam fetihleri sürerken komutanlarına bir mektup yazar. Ömer, onlardan, birliklere kumanda ettikleri sırada Berâ b. Mâlik'e göre hareket etmemelerini ister, zira Berâ b. Mâlik, Ömer'e göre, kendisini helak edercesine ilerleyen cesur bir askerdir.¹¹⁶ Başka kaynaklara bakıldığında, Ömer'in endişesinin yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla Berâ b. Mâlik'in gözü kara şekilde düşman saflarına atıldığı ileri sürülmektedir. Öyle ki, Berâ b. Mâlik, düşman üzerinde galebe çalana kadar yorulmak bilmeyen, daima ön saflarda savaşan, bu sırada kendinden geçercesine mücadele eden, hatta sipere sığınmaya bile pek lüzum görmeyen bir savaşçı olarak tanımlanmıştır.¹¹⁷

¹¹² Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud Belâzürî (ö. 279/892), **Fütûhu'l-Büldân/Ülkelerin Fetihleri**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, 2013, ss. 103,104; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, **Tarihu't-Taberi**, Mektebetu Hayyât, Beyrut, ts, c. 3, ss. 281, 288; Halife b. Hayyât, s. 109; Tahmaz, s. 56.

¹¹³ Tahmaz, s. 57.

¹¹⁴ Ebû Süleymân Seyfullah ve Fârisü'l-İslâm Hâlid b. el-Velîd b. el-Mugire el-Mahzûmî el-Kureşî (ö. 21/642). Hz. Peygamber'in 'seyfullah' (Allah'ın kılıcı) unvanı verdiği meşhur kumandan sahâbî.

¹¹⁵ Tahmaz, s. 56.

¹¹⁶ İbn Sa'd, c.7, s. 16.

¹¹⁷ İbn Abdilber, c. 1, s. 122; Ebu Ömer Halife b. Hıyâd b. Halife eş-Şeybanî el-Basrî, **Tarihü Halife b. Hıyâd**, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1397/1977, s. 125.

Berâ b. Mâlik'in vücudu kadar belagatının kuvveti de methedilmiş¹¹⁸ muharebe meydanında düşmanın sayıca çokluğuna aldırış etmeden onların üstüne atıldığından söz edilmiştir. Vücudunun kuvveti vurgulanarak askerî yeteneğinin, belagatının kuvveti vurgulanarak ise hitabetinin güzelliği vurgulanmıştır

Kaynaklara göre, Berâ, Hz. Peygamber'in adını zikretmeksizin övdüğü bir isimdir. Buna göre Hz. Peygamber bir gün şöyle söylemiştir: "Saçı başı dağınık, toz toprak içinde, kıyafetleri eski bazıları vardır ki, insanlar onlara pek değer vermezler; hâlbuki Allah onların dileklerini geri çevirmez." Bir kanaate göre, Hz. Peygamber burada her ne kadar isim vermemiş ise de aslında Berâ b. Mâlik'i kast etmiştir.¹¹⁹

Yine bazı kaynaklara göre Berâ b. Mâlik, Hz. Muhammed'in vefatından sonraki süreçte de Müslümanlar arasında saygın bir şahsiyettir. Buna dair bir örnekte, Hz. Ömer döneminde yapılan Tüster Savaşı'nda¹²⁰ Müslümanlar bir ara ümitsizliğe kapılmışlar ve Berâ b. Mâlik'ten dua istemişlerdir. Berâ b. Mâlik ise bu isteği kabul ederek Müslümanların zaferi ve aynı zamanda kendisinin de şehadeti için dua etmiştir.¹²¹ Hatta o, kardeşi Enes b. Mâlik'e, "Ey Enes! Ben, yüz müşrik öldürmüşken, bana yatakta bir ölümü mü reva görüyorsun" sözleriyle hayıflanmıştır.¹²² Buna benzer başka bir rivayete göre ise o, "Yatakta ölümden korkmaz mısınız? Vallahi asla böyle bir şey olmayacak" demiştir.¹²³ Kaynaklara göre, Müslümanların Tüster Savaşı'nı¹²⁴ kazandıkları sırada Berâ b. Mâlik de şehit olmuştur.¹²⁵

1.3.5. Amcası Enes b. Nadr

Enes b. Nadr b. Damdam el-Ensârî el-Hazrecî (ö.4/625), Enes b. Mâlik'in öz amcasıdır. Kardeşi Mâlik, kendi oğluna onun ismini koymuştur. Bu da kardeşler arasındaki sevgi bağını göstermektedir. Mâlik, kardeşi Enes'in ve diğer akrabalarının

¹¹⁸ İbn Abdilber, c. 1, s. 154.

¹¹⁹ İbn Abdilber, c. 1, s. 154; Tirmizî, "Menâkıb", 55.

¹²⁰ Tüster, İran'ın güney batısında tarihi bir şehir.

¹²¹ İbn Sa'd, c.7, s. 17.

¹²² İbn Sa'd, c.7, s. 17.

¹²³ İbn Sa'd, c.7, s. 17.

¹²⁴ Muharebenin Tüster yahut Sus'ta olduğuna dair farklı rivayetler olsa da biz konumuz gereği ayrıntıya girmemeğe gayret gösterdik.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, c. 1, ss. 155, 156; Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, **Kitâbü'l-Meğâzî**, neşreden: M. Jones, London, 1965-66 - Beyrut 1404/1984, c. 1, ss. 280, 307; İbn Abdilber, c. 1, s. 153.

İslam'ı kabul etmelerine kızarak Şam'a göç ettikten sonra, Enes b. Nadr da kardeşi Mâlik b. Nadr'ın ailesine göz kulak olmuştur.

Enes b. Nadr'ın ailesine olan bağlılığının, sadece kardeşinin çocukları ile sınırlı olmadığı rivayetlerde görülmektedir. Kaynaklara göre onun kızkardeşi Rubeyyi' bir kişinin dişini kırmıştır. Bunun üzerine, müştekînin akrabaları kefaret bedelini reddederek kısas olarak Rubeyyi'in dişinin kırılması konusunda ısrar etmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in de kısas uygulanmasını buyurduğu aktarılır. Kaynaklara göre, bunun üzerine Hz. Peygamber ile Enes b. Nadr arasında ilginç bir konuşma geçmiştir. Enes b. Nadr, Peygamber'e, "Ya Resulallah, Allah'a kasem ederim ki, Rubeyyi'in dişine zarar verilemez" diye sitemde bulunmuştur. Hz. Peygamber ise cevaben, kısasın ilâhî bir emir olduğunu belirtmiş, Enes b. Nadr'ın dileğini reddetmiştir. Ne var ki, bu sırada zarar görenin akrabaları kısastan vazgeçerek kefarete razı olmuşlardır. Hz. Peygamber de bunun üzerine şöyle buyurmuştur: "Allah'ın yarattıklarından öyle kimseler vardır ki, şayet 'böyle olacak' diyerek kasem etseler Allah o kimselerin kasemini boşa çıkarmaz." Eğer bu rivayet doğruysa, burada Hz. Peygamber'in Enes b. Nadr'ın bir mümin olarak samimiyetine ve yüksek derecesine dikkat çektiği düşünülebilir.¹²⁶

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, hem Enes b. Mâlik hem de Enes b. Nadr, yaşamları boyunca Hz. Peygamber'in hizmetinde yer almışlardır. Bu durum, amca-yeğeni İslam ülküsüne hizmeti şiar edinmiş iki samimi Müslüman kılmıştır. Onlardan amca olan Enes b. Nadr, kahramanlık ve cesaretiyle kaynaklarda yer etmiş bir kimsedir. Bu bir tesadüf değildir; çünkü o, ailesinin şehit olmuş ilk ismidir.¹²⁷

Bununla beraber Enes b. Nadr'ın nerede ve ne zaman şehit olduğu konusunda bazı ihtilaflar mevcuttur. İbn Abdilber, onun Ehl-i Bedir'den, yani Bedir Savaşı'na katılanlardan birisi olduğunu ileri sürmektedir.¹²⁸ Ama başka bazı rivayetler bunun aksi yöndedir. Örneğin, bizzat Enes b. Mâlik'e dayandırılan bir rivayete göre, Enes b. Nadr, Bedir Savaşı'na iştirak edememiş, bu durumdan müteessir olmuş, hatta Hz. Peygamber'e, bir sonraki savaşta büyük yararlılıklar göstereceği sözünü vermiştir. Bu rivayet, Enes b. Nadr'ın Uhud Savaşı'na katıldığını söylemektedir. Hatta Vakıdî'de

¹²⁶ Buharî, "Sulh", 8.

¹²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshak el-Kureşî el-Medenî. **Kitabü's-Sîre ve'l-Megâzî**, thk. Süheyl Zekar, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1398/1978, s. 330.

¹²⁸ İbn Abdilber, c.1, s. 108-109.

yer alan aynı bağlamdaki bir rivayete göre, Enes b. Nadr, Müslümanların Uhud'da müşrik ordusu karşısındaki mağlubiyetini kabullenmek istememiş, savaş meydanından geri çekilen Müslüman askerlere sitem etmiş, Hz. Peygamber'in savaş sırasında öldüğü yönündeki söylentilere sinirlenerek, Müslüman askerlere, "O öldüyse siz niçin yaşıyorsunuz; kalkın ve siz de ölün!" diyerek şehit olana dek çarpışmayı sürdürmüştür. Bu rivayetler, Enes b. Nadr'ın yaralanmasına rağmen bir süre daha çarpışmayı sürdürdüğü şeklindedir; öyle ki, cesedi artık bir noktadan sonra tanınmayacak hâle gelmiştir¹²⁹ ve kardeşi Rubeyyi' onu ancak parmaklarından teşhis edebilmiştir.¹³⁰

Böylece anlaşılıyor ki, Enes b. Nadr, Uhud Savaşı'nda, bir rivayete göre seksenden çok kılıç, mızrak ve ok darbesi nedeniyle şehit olmuş, cesedi tanınmayacak hâle gelmiş ve ancak kardeşince teşhis edilebilmiştir.¹³¹ Bu şehadet Müslümanlar arasında büyük tesir yaratmıştır. Hatta birtakım rivayetlere göre, Ahzâb Sûresi'nde geçen, "Müminlerin bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, bazıları da ecel vakitlerini beklemektedirler; (vaadlerini) asla değiştirmezler." mealindeki ayet, Enes b. Nadr hakkında nazil olmuştur.¹³²

1.4. İLMİ KİŞİLİĞİ

Enes b. Mâlik'in sahabîler arasında daha ziyade ilmî yönüyle ön plâna çıktığı ve halk arasında da sevilen bir insan olduğu rivayet edilmektedir. Enes, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra seksen yıldan daha fazla bir süre yaşamış, ilmî, fikrî ve siyâsî şahsiyetiyle ve naklettiği hadisler sayesinde İslam Tarihi açısından önemli bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir. Enes, Kur'ân tarafından "*üsve-i hasene*" diye övülen Hz. Peygamber'in hanesinde yetişmiş bir çocuktur; Hz. Peygamber'i sonraki nesillere anlatmış ve güzel örneklerle yansıtmıştır. Enes'in ayrıca mücahit ve muallim olduğu da belirtilmektedir.¹³³ Kaynaklarda Enes, az ve öz konuşan¹³⁴, kılık kıyafetine özen gösteren¹³⁵, sırrına sadık¹³⁶ bir insan olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca Enes'in

¹²⁹ Vakıdî, **el-Megâzî**, thk. Marsden Jones, Beyrut, 1409/1989, c. 1, s. 280; İbn İshak, s. 330.

¹³⁰ İbn İshak, s. 330; Nevevî, c. 2, s. 521.

¹³¹ İbn İshak, s. 330; Nevevî, c. 2, s. 521.

¹³² Buhârî, "*Cihâd*", 12; Müslim, "*İmâre*", 148.

¹³³ İbn Abdilber, c. 1, s. 153.

¹³⁴ İbn Sa'd, c. 7, s. 22.

¹³⁵ Zehebî, **Siyeru A'lemü'n-Nübela**, c. 3, ss. 403, 404.

¹³⁶ Buhârî, "*İsti'zan*", 46; Müslim, "*Sahabe*", 145.

Hız. Peygamber haricinde hadis öğrendiği şahsiyetlerin olması yönüyle o, eşine az rastlanılan bir şahsiyettir. Enes, kendi aile üyelerinden Hız. Peygamber'in kızı Hız. Fatıma'ya, ilk üç halifeden Ebû Zer el-Gıfarî'ye kadar birçok sahabeden hadis öğrenmiştir. Enes'in muallimliğine gelince, yine birçok insan ondan hadis tâlim ve tahsis etmiştir. Bunlardan en dikkat çekenleri Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülaziz, İbn Sîrîn, Zührî, Katâde b. Diâme, Ebû Kılâbe el- Cermî'dir.¹³⁷ Ayrıca, Yemenli bir hanımından doğan oğlu, Musa b. Enes de sıkâ kabul edilen bir râvidir.¹³⁸

Enes b. Mâlik, Hız. Peygamber'e on yıl kadar hizmet etmiştir. Bu vesileyle o, Peygamber'in yaşantısından on yıllık bir kesite doğrudan tanıklıkta bulunmuş olup "müksirun"¹³⁹ arasında üçüncü sıradadır. Nitekim o, İbn Sa'd tarafından nakledilen bir kayıтта, bizzat kendi ağzından Hız. Peygamber'in kendisi için dua ettiğini söylemiştir:

*Annem beni Hız. Peygamber'e götürerek: 'Ya Rasûlallah! Bu senin küçük hizmetkârın Enes'tir. Onun için Allah'a dua et!' dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Ya Rabbi! Ona çok mal ve çok çocuk ihsan eyle, ömrünü uzat, günahını affet, diye duada bulundu.*¹⁴⁰

Enes b. Mâlik, pek çok hadis rivayet eden sahabîlerden biridir. O, İbnü'l Cevzi'ye göre 2286, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserine göre ise 2178 hadis rivayet etmiştir.¹⁴¹ İmam Zehebi onun hakkında şöyle demiştir: "Nebinin rivayetleri konusunda Ebu Bekir, Ömer, Osman ve diğer tüm sahabenin ilmi onda toplanmıştır. Rivayet konusunda üstün bir yaratılışa sahiptir."¹⁴² Bununla birlikte Enes b. Mâlik'in hadis rivayet ederken çok hassas davrandığı da söylenmektedir. Söz gelimi İbn Sa'd'a göre, o, her duyduğu hadisi rivayet etmemiş, çok rivayet edenin yanılacağı düsturunu esas almıştır.¹⁴³ Yine İbn Sa'd'da yer alan başka bir rivayette de onun bu hassasiyeti vurgulanmıştır. Bu bağlamdaki bir kayda göre hadis rivayet ettiği esnada Enes'in yanına bir adam gelerek, ona, bu hadisi bizzat Hız. Peygamber'den duyup duymadığını sorar. Enes ise bu soruya kızar, "Allah'a yemin olsun ki, sizlere hadis olarak aktardığımız her sözü bizzat Allah Resulu'ndan duyduk" der.¹⁴⁴ Bu rivayet bize

¹³⁷ Canan, "Enes b. Mâlik", s. 235.

¹³⁸ İbn Sa'd, c. 5, s.142.

¹³⁹ Çok hadis rivayet eden yedi sahâbî hakkında kullanılan terim.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, c. 5, ss. 334, 335.

¹⁴¹ Akif Köten, "Müksirun", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1994, c.6.

¹⁴² Tahmaz, s. 6.

¹⁴³ İbn Sa'd, c. 10, s. 22.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, c. 5, s. 331.

Enes'in aktardıklarının tamamının Resulullah'tan duydukları olduğu hususunda abartılı gelmektedir. Çünkü kaynaklarda Enes b. Mâlik'in ravîleri sayılırken Hz. Peygamber'den başka şahısların isimleri de zikredilmiştir. Bu rivayette anlatılmak istenen onun hadis rivayetine verdiği önemi vurgulamak olabilir. Enes b. Mâlik, hadis naklettikten sonra ekseriyetle lafzen yanlış anlaşılma sebebiyet verebilecek bir durumdan çekindiği için: “veya Resûlullah böyle (bu manaya gelen) bir şey dedi” lafzını eklemiştir.¹⁴⁵

Enes'in Hz. Peygamber'in vefatından sonra uzun yıllar yaşaması, onun birkaç kuşağa kaynaklık etmesini sağlamıştır. Bu yönüyle Enes'in öğrencileri üç grupta incelenmiştir. Bunlardan ilk grup güvenilir öğrencileri olarak adlandırılmıştır ve 150/767 yılına kadar yaşamışlardır. Enes'in ikinci grup öğrencilerine ise, zayıf öğrencileri denilmiştir ve 170/786 yılı civarında vefat eden öğrencileri bu kapsamda değerlendirilmiştir. Enes'in üçüncü grup öğrencilerine veyahut Enes'in öğrencisi olduğunu iddia eden son gruba ise yalancılıkla itham edilen kimseler denilmiştir ve 200/815 yılı yakınlarında ölen kişilerdir.¹⁴⁶ Bu yalancılıkla itham edilen ravilerden dolayı Enes b. Mâlik'in rivayetleri yok sayılamaz. Çünkü Enes b. Mâlik, birçok önemli hadiseye tanıklık etmiş önemli bir şahsiyettir. O, hicretten vefat ettiği seneye kadar, yaşanan dinî, harbî ve siyasî olaylar başta olmak üzere pekçok olayı sonraki nesillere aktarmıştır.

Enes'e isnad edilen rivayetler hakkında, oryantalist yazar Juynboll'un yorumları dikkat çekmektedir. Juynboll, Enes'in muammerundan olmasına vurgu yapmaktadır. Ona göre, Kufe ve Basra şehirlerinin kendilerine ait muammerunu vardı. Bu uzun ömürlü sahabilerin mevcudiyetleri, yaşadıkları şehirlerin önemini artırmaktaydı.¹⁴⁷ Bu mevcudiyet aynı zamanda çeşitli ihmalleri veya suiistimalleri de beraberinde getirmiştir. Meşhur hadis kaynaklarında Enes'e isnad edilen yüzlerce rivayet bulunmaktadır. Juynboll, bu isnadların bir kısmının doğrudan Enes'in öğrencilerine ait olduğunu belirtir. Bu durum son derece normaldir. Anormal olan durum ise, ölüm tarihlerini dikkate aldığımızda, Enes'i görmesi mümkün olmayan

¹⁴⁵ İbn Sa'd, c. 5, s. 330; Ahmed b. Hanbel, c. 20, s. 385.

¹⁴⁶ Canan, “Enes b. Mâlik”, s. 235.

¹⁴⁷ Gautier Herald A. Juynboll, **Oryantalist Hadis Araştırmaları**, çev. Musa Ertürk, Ankara Okulu, Ankara, 2020, s. 172.

kişilerin Enes'ten hadis aldığını iddia ettikleri senetlerinin çoğunlukta olmasıdır.¹⁴⁸ Yazar, râvi zincirlerinde kopukluk olsa bile Enes-Hasan-ı Basrî ikilisi yerleştirilerek senedin tamamlanmaya çalışıldığını belirtmiştir. Senet üzerinde Enes ile yan yana getirilen bu şahısların, Enes'in ölümünden sonra elli veya daha fazla yıl sonra yaşamış oldukları hakikati bu düşünceyi doğrulamaktadır.¹⁴⁹ Anlaşıldığı kadarıyla bu, sonraki dönemlerde ortaya çıkan bir problemdir. Bu durum Enes'in yalancılıkla suçlanmasına gerekçe olamaz. Juynboll'un, Enes'in ileri bir yaşta ölmesinden Basra'da yeterince istifade edilemediği¹⁵⁰ yorumunu ise doğru bulmamaktayız. Çünkü Enes'in öğrencilerinin niteliği ve niceliği, bize göre, ondan ziyadesiyle faydalanıldığını gözler önüne sermektedir. Onun öğrencilerinden bazıları, geçmişten günümüze kadar, şahsiyetleriyle ve ilimleriyle anılmışlardır. Örneğin, Ömer b. Abdülazîz, Hasan-ı Basrî ve Zührî bunlardan bir kısmıdır.

Muhaddis, Hanefî fakihi ve Maturîdî kelamcısı olan Ali b. Osman el-Üşî (ö. 575/1179), Enes b. Mâlik'in tek bir isnadla Hz. Peygamber'den aldığı hadisleri bir araya getirmek suretiyle, "*Müsnedü Enes*" isimli bir eser neşretmiştir. Bu eserin bir nüshası İstanbul Fatih'te Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu eser hakkında, Ferhat Gökçe'nin yazmış olduğu "*Ali b. Osman el-Üşî ve Müsnedü Enes İsimli Eseri*" adlı makale önemli bir çalışmadır.¹⁵¹ Üşî, bu eserine Hz. Peygamber'den tek isnadla gelen üçyüz hadis koyduğunu söylemektedir.¹⁵² Gökçe bu çalışmasında, Enes'ten hadis aldığını iddia eden Sem'an isimli râvi'yi, Cûzekânî ve Zehebî'nin çeşitli yönleriyle eleştirip yalancılıkla itham ettiğini ifade etmektedir.¹⁵³ Ayrıca aynı râviyi eleştirme konusunda bu iki hadis âlimine İbn Hacer'in de katılarak Sem'an'ın meçhul bir ravi olduğu konusunda mutabık kaldıklarını eklemektedir.¹⁵⁴ Üşî, tarafından bölümlere ayrıldığı¹⁵⁵ belirtilen eser, Enes'in rivayetlerinin bir araya getirilmesi açısından önemlidir.

¹⁴⁸ Juynboll, s. 172.

¹⁴⁹ Juynboll, s. 173.

¹⁵⁰ Juynboll, s. 174.

¹⁵¹ Ferhat Gökçe, "*Ali b. Osman el-Üşî ve Müsnedü Enes İsimli Eseri*", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 18/3, Aralık 2018, ss. 31-73.

¹⁵² Gökçe, s. 37.

¹⁵³ Gökçe, ss. 47, 48.

¹⁵⁴ Gökçe, s. 49.

¹⁵⁵ Gökçe, s. 57.

Enes b. Mâlik, Peygamber sünnetinin sonraki nesillere aktarılması noktasındaki hizmetlerinin yanında, bu sünnetin iyi bir uygulayıcısı olarak da tasvir edilmektedir. Örneğin günümüze kadar ulaşan bir kayıta, Ebu Hureyre'nin onu şu sözlerle övdüğü söylenmektedir: “Ben, onun namazı kadar Resulullah'ın namazına benzeyen bir başkasını görmedim.”¹⁵⁶ Başka bir rivayette de Enes'in sünnetin uygulanması noktasındaki hassasiyeti vurgulanmaktadır. Buna göre, bir yönetici, Enes b. Mâlik'e, kendisine ganimetten pay vermek istediğini söyler. Enes b. Mâlik ise yöneticiye, bunun beşte birini alıp almadığını sorar. Yönetici “hayır” yanıtını verince, Enes de kendisine verilmek istenen ganimet mallarını geri çevirir.¹⁵⁷

Enes b. Mâlik, kaynaklarda ilmî yönüyle temayüz etmiş bir sahabidir. Bu bağlamda, onun Basra'da ilim halkası kurarak yıllarca ders verdiği söylenmektedir. Basralılar ise herhangi bir konuda ihtilafa düştüklerinde, söz gelimi bir rivayet hakkında şüphe ya da anlaşmazlık ortaya çıktığında, konuyu Enes b. Mâlik'e götürmeyi âdet edinmişlerdir. Bu doğrultudaki kayıtlar, Basra halkının Enes'i aralarında çözüm üreten bir hakem addettiklerini göstermektedir.¹⁵⁸

Hadis kitaplarında söylenildiğine göre, Enes b. Mâlik, ticaretten temizliğe;¹⁵⁹ günlük yaşamdan ahiret hayatına kadar¹⁶⁰ geniş bir konu yelpazesi içinde bilgiler vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Aynı şekilde onun, sahabe döneminden örnekler vermek suretiyle eski manevî havayı muhafazaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Buna dair bir rivayette o, Hz. Peygamber'in irtihalinden uzun bir müddet sonra, müminlerin artık namaz kılarken Peygamber ve sahabe gibi hassas olmadıklarını söyleyerek bundan yakınmıştır.¹⁶¹ Yine o, başka bazı rivayetlere göre, Peygamber döneminde kendilerince icra edilen namaz ibadetine dair bazı detaylar vererek sonraki dönemde cemaatte merak uyandıran bazı soruları yanıtlamıştır.¹⁶²

Mevcut kaynaklar, Enes b. Mâlik'in köleler ve savaş esirleri hakkında görüş ve davranışlarına da yer vermişlerdir. Bu konu, bilindiği gibi Kur'an'da kölelerin özgürlüğe kavuşturulması (Nur, 24/33; Beled, 90/12-13) ve Nisa, 4/92; Mâide, 5/89

¹⁵⁶ İbn Hacer, s. 277.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, c. 5, s. 333.

¹⁵⁸ Heysemî, c. 9, s. 325.

¹⁵⁹ Müslim, “*Tahâret*”, 100.

¹⁶⁰ Buhârî, “*Cihâd*”, 5; Müslim, “*Cennet*”, 13.

¹⁶¹ Tirmizî, “*Sıfatü'l Kıyâme*”, 17; Ahmed b. Hanbel, c. 19, s. 39.

¹⁶² Müslim, “*Müsâfirîn*”, 302.

ve Mücâdile, 58/3 ayetlerinde bazı günahların kefareti olarak kölerin hürriyetine kavuşturulması hususunda dile getirilmiştir. Nitekim kölelerden farklı olarak Hz. Peygamber'in de Bedir Gazvesi'nde ele geçirilen savaş esirlerini çeşitli şekillerde hürriyetlerine kavuşturduğu bilinmektedir. Bu itibarla Enes b. Mâlik'in de azad ettiği köleler ve ayrıca savaşta eline geçen esirlerden bahsedilmektedir. Öyle ki, onun tarafından azad edilen kölelerin ve salıverilen savaş esirlerinin ilim işleriyle meşgul oldukları da söylenmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Enes, tarlada ya da ağır işlerde çalışan bazı köleleri ve savaşta esir düşenlerini özgürlüklerine kavuşturarak onların ilim işleriyle ilgilenmelerine vesile olmuştur. O, söz gelimi Aynu't-Temr esirleri arasında isimleri zikredilen Ebu Muhammed Sirin ile kardeşlerini özgür kılmıştır. Başka rivayetlerde, Enes'in, Meysan esirleri arasında yer alan bazı isimleri özgürlüklerine kavuşturduğu söylenmiştir.¹⁶³ Bunlardan bazıları sonradan Enes'in öğrencileri olmuşlardır. Kaynaklar, Enes ile bu öğrenciler arasında geçen bazı diyaloglara dair detaylar da içermektedir.¹⁶⁴

Enes b. Mâlik'in önemli bir şahsiyet olması, onun söz ve eylemlerini de çağdaşları ya da sonraki Müslüman nesiller için önemli kılmıştır. Nitekim kaynaklar, Enes b. Mâlik'in söz ve fiillerini de örnek oluşturması bakımından zikretmişlerdir. Örneğin Müslim'de geçen bir rivayet, Enes'in nasıl dua ettiğine ilişkindir.¹⁶⁵ Başka bazı rivayetlerde ise Enes'in, Hz. Peygamber'in dua edişine dair bir çerçeve belirtip kimi detayları verdiği ifade edilmektedir.¹⁶⁶ Bazı rivayetlere göre, Basralılar, Enes b. Mâlik'in dualarının Allah katında kabul gördüğü gibi bir inanca sahip olmuşlardır. Bazı rivayetlere göre, Basralılar, Enes b. Mâlik'in dualarının Allah katında kabul gördüğü gibi bir inanca sahip olmuşlardır. Bu nedenle kuraklık ya da mahsulün zarar görmemesi veya birtakım hastalıkların iyileşmesi gibi gerekçe ve taleplerle Enes'ten dua etmesi istenmiştir.¹⁶⁷ Kaynaklar, bununla da yetinmeyerek Enes'in bazı dualarının kabul olduğu yönünde kayıtlar da içermektedir.¹⁶⁸

Bütün bu anlatımdan anlaşıldığı kadarıyla, Enes b. Mâlik ilmî yönü ve Hz. Peygamber ile sonraki nesiller arasında bir tür köprü olarak görülmesi gibi nedenlerle

¹⁶³ Belâzürî, s. 393.

¹⁶⁴ Müslim, "Eşribe", 112.

¹⁶⁵ Müslim, "Zikir", 26.

¹⁶⁶ Buhârî, "Deavât", 55.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, c. 5, ss. 334, 335.

¹⁶⁸ Buhârî, "Tib", 38.

Müslümanlar nezdinde daima saygın bir şahsiyetin temsilcisi olmuştur. Onun itibar sahibi oluşu, sahabenin kendisine yönelik ziyaretlerinde de belirginleşmektedir. Nitekim kaynaklar, Enes b. Mâlik'in devamlı ziyaret edildiği, sahabe dâhil bazı insanların¹⁶⁹ onun ilminden ve anlatacaklarından faydalanmak istedikleri¹⁷⁰ hatta Hz. Peygamber'i özleyen bazılarının da bu özlemi gidermek için Enes'e geldikleri şeklinde kayıtlar içermektedir. Enes ise bu ziyaretler sırasında insanlara Hz. Peygamber'i anlattığı kadar, onları iyi insanlar ve ilim sahibi kimseler olmaya¹⁷¹ teşvik ederek kendi ilim halkasındaki misyonunu yerine getirmiştir.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, c. 36, s. 319.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, c. 20, s. 449.

¹⁷¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, s. 2.

İKİNCİ BÖLÜM

ENES B. MÂLİK VE HZ. PEYGAMBER

Enes b. Mâlik'in yaşamında en önemli dönüm noktası, onun henüz küçük yaşta Hz. Peygamber'in hizmetine girmiş olmasıdır. Enes, bu nedenle onu diğer tüm sahabeden ayıran “Hâdimü'n-Nebî” (Peygamber'in Hizmetkârı) unvanının sahibidir. Bu bölümde, bu unvanın arka plânına dair bazı anlatımlar yapmaya çalışacağız.

2.1. HÂDİMÜ'N - NEBÎ HZ. PEYGAMBER'İN HİZMETİNE GİRMESİ

Daha önce de söylediğimiz gibi, Enes b. Mâlik, annesi Ümmü Süleym'in Akabe Biatları'nın hemen sonrasında İslam'ı kabul etmesi neticesinde, annesinin ricasını kırmayarak Müslüman olmuştu. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sırasında (622) henüz dokuz, on yaşlarında bir çocuktur. Nitekim onun yaşamının daha önceki dönemi hakkında hemen hiçbir şey bilinmemektedir.

Enes'in hayatı ile ilgili veriler Resûlullah'ın Medine'ye gelişi ile başlar. Kendisi Resûlullah'ın Medine'ye gelişini nasıl büyük bir sevinç ile karşıladıklarını şöyle anlatmıştır:

Medine'deki çocuklar bir taraftan koşuyor, diğer taraftan da 'İşte Muhammed geldi! İşte Muhammed geldi!' diye bağıryorlardı. Ben de onlarla birlikte koşuyordum. Ancak etrafımda hiç kimseyi göremiyordum. Diğer yandan çocuklar 'Muhammed geldi!' diye bağırmağa devam ediyorlardı. Ben de koşup bağıryordum. Ancak onları da göremiyordum. Sonunda Allah Resulü ile Ebu Bekir geldi. Yaklaşık beş yüz kişi büyük bir coşkuyla onları karşıladı.¹⁷²

Enes'in Resulullah'a dair ilk anısı olması hasebiyle bu rivayet önem arz etmektedir. Enes bu rivayette, Resulullah'ı göremediğini ifade etmektedir. Öyle ki çocuklardan bazıları “Resulullah geldi” diyerek bağırsalar da, o buna rağmen “göremediğini” ifade etmiştir. Rivayetten anlaşılıyor ki, çocuklardan bazılarının, Resulullah'ı görmek konusundaki heyecanlarını anlatmaya çalışmış olabilir. Ya küçüklüğü ve kalabalıktan dolayı görememiş olabileceği veya heyecandan dolayı anlayamadığı bir şekilde görememiş olabileceği düşünebilir. Ayrıca Enes'in bu konuyla ilgili: “Resulullah'ın Medine'ye geldiği zamandan daha latif ve daha aydın

¹⁷² Ahmed b. Hanbel, c. 21, s. 40.

bir gün yaşamadım”¹⁷³ diyerek o günkü mutluluğunu (ilerleyen yaşlarında) dile getirdiği nakledilmiştir. Enes’in, küçük yaşlarında böyle iddialı bir sözü söylemesi pek mümkün görünmediği için, bu sözü ilerleyen yaşlarında söylemiş olduğunu düşünüyoruz.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber’e ve muhacirlere (hicret eden Müslümanlara) kendi yurtlarında kucak açıp onlarla herşeylerini paylaşan Medineli yerli Müslümanlara “ensâr” denilmiştir. Bu itibarla, Enes b. Mâlik de ensâr grubuna dâhildir. Enes, bu ismin ilk defa Kur’an’da geçtiğini söylemiştir.¹⁷⁴

Gerçekten, Kur’an’da ensardan ve muhacirlerden övgüyle bahsedilmektedir.¹⁷⁵ Nitekim Hz. Peygamber’in Medine’de yaptığı ilk icraatlardan biri, söz konusu bu iki grubu “muâhat” denilen anlaşmayla kardeş ilan etmesidir.¹⁷⁶ Buhârî’ye göre, Hz. Peygamber hicretten yaklaşık beş ay kadar sonra, henüz Mescid-i Nebvî’nin inşaatı sürerken, her iki gruptan kırk beşer kişiyi Enes b. Mâlik’in ailesinin evinde toplamıştır; onlara, “İslam dininde hilf¹⁷⁷ yoktur, fakat din kardeşliği vardır” demiş ve ardından da onlar arasında ikişer ikişer olmaları kaydıyla kardeşlik akdetmiştir. Peygamber, Buhârî’ye göre ayrıca, diyet ve fidye meseleleri de dâhil olmak üzere onların karşılıklı sorumluluklarını da açıklamıştır.¹⁷⁸ Her iki tarafın da sonraki süreçte bu kardeşlik ahdine sadık kaldıkları görülmektedir.

Yukarıdaki anlatım, Enes b. Mâlik’in yetişip yaşadığı evin hem Hz. Peygamber hem de Müslümanlar için hemen hicret sonrası ilk dönemden itibaren önemli bir mekân olduğunu göstermektedir. Bu durum aslında Enes’in hicretin ilk anından itibaren Hz. Peygamber’in yanında ve yakınında bulunduğunu da kanıtlamaktadır. İşte bu süreçte, Enes b. Mâlik, hayatının sonraki on yılını özellikle şekillendirecek bir döneme başlayarak Hz. Peygamber’in hizmetine girmiştir. Nitekim kaynaklar buna dair rivayetler içermişlerdir.

Buna göre, hicretin ilk günlerinde gücü yetenler Hz. Peygamber’e çeşitli hediyeler verirler. Ancak kocası tarafından çocukları olan Berâ b. Mâlik ve Enes b.

¹⁷³ İbn Sa’d, c. 1, s. 221.

¹⁷⁴ Buhârî, “*Menakıbü’l-ensâr*”, 1.

¹⁷⁵ Tevbe, 9/100 ve 117. ayetler.

¹⁷⁶ Bakınız. Hüseyin Algül, “*Muâhât*”, *DİA*, 2005, c. 30, ss. 308, 309.

¹⁷⁷ Hilf: “*sözlükte antlaşma, akid ve yemin anlamlarına gelmektedir.*” Cahiliye dönemi Araplarının arasındaki ittifakları tarif eden bir kavramdır. Bakınız. Nadir Özkuyumcu, “*Hilf*”, *DİA*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 29.

¹⁷⁸ Buhârî, “*Kefâle*”, 2, “*Edeb*”, 67; Algül, ss. 308, 309.

Mâlik ile bir başına bırakılmış olan Ümmü Süleym, buna imkân bulamaz. Zira onun herhangi bir zenginliği yoktur. Ümmü Süleym Hz. Peygamber'e hediye olarak bizzat küçük yaştaki oğlu Enes'i götürür. Sonra, Peygamberin huzuruna çıkarak ona, oğlu Enes'i onun hizmet ve himayesine vermek istediğini söyler; karşılığında da hem kendisi hem de çocukları için hayır duası ister. Peygamber bunu kabul eder.¹⁷⁹ Enes işte böylece çok büyük bir tarihsel ve dinî şahsiyetin hizmet ve himayesi altına girmiştir. Enes'in o sıralarda on yaşına ikmal ettiği¹⁸⁰ ve o okuma yazma bildiği rivayet edilmektedir.¹⁸¹

Aslına bakılırsa Enes'in o sıralarda kaç yaşında olduğu konusunda bazı ihtilaflar da yok değildir. Çünkü başka bazı rivayetlere göre o, Hz. Peygamber'in hizmetine girdiği sırada sekiz ya da dokuz yaşındadır.¹⁸² Bununla beraber, bizzat Enes b. Mâlik'e nisbet edilen bir rivayette, Enes, “(Annem tarafından) Resulullah'ın hizmetine verildiğim sırada henüz on yaşında bir çocuktum; onun vefatı sırasında ise yirmi yaşında bir gençtim” demektedir.¹⁸³

Ümmü Süleym'in ricası üzerine, Hz. Peygamber'in Enes için dua ettiği yönünde de kaynaklarda iki ayrı anlatım mevcuttur.¹⁸⁴ Enes b. Mâlik'in bu sırada sekiz yaşında olduğunu rivayet eden İbn Sa'd ise, şöyle bir anlatım yapmıştır:

Resûlullah Medine'ye teşrif buyurduğunda ben sekiz yaşlarında bir çocuktum. Medineliler Resûlullah'a hediyeler takdim ediyorlardı. Annem dışında herkes ona hediye takdim etti. Annem ise elimden tutarak beni Hz. Peygamber'in huzuruna çıkardı ve ona: Ya Resûlallah! Benim dışındaki herkes sana hediyeler sundu. Benim sana sunacak bir hediyem yok. Ancak bu benim oğlumdur. Onu al, senin hizmetini görsün, dedi. O günden sonra Allah Resûlü'ne on yıl hizmet ettim. Beni ne dövdü ne de azarladı. Bana hiçbir kötü söz söylemediği gibi suratını da asmadı. Ben bazen onun isteklerini yerine getirir bazen de getirmezdim. Buna rağmen bana senden şunları istemiştin, neden yapmadın, dememiştir. Hatta bana bazı sırlarını verir ve şöyle derdi: Yavrucuğum! Benim sırrımı sakla ki güvenilir biri olasın. Bazen annem bazen de Hz. Peygamber'in eşleri -sır olduğunu bilmeksizin- bunları bana sorarlardı ama ben, onlara sebebini izah ederek söylemezdim. Hz. Peygamber'in sırlarını asla kimseye vermedim.¹⁸⁵

¹⁷⁹ İbn Sa'd, c. 5, s. 329.

¹⁸⁰ Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, c. 1, s. 27; İbnu'l-Esîr, c. 1, s. 177; İbn Hacer, c. 1, s. 71.

¹⁸¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. eş-Şeyh Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.c. 3, s. 398.

¹⁸² İbn Sa'd, c. 1, s. 109; İbnu'l-Esîr, c. 1, s. 177; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 3, s. 398.

¹⁸³ İbn Abdilber, c. 1, ss. 108, 109, 110, 111.

¹⁸⁴ Buhârî, “*Daavat*”, 47; Müslim, “*Fedailu's-Sahabe*”, 141, 144; Tirmizî, “*Menâkıb*”, 50.

¹⁸⁵ İbn Sa'd, c. 5, ss. 12, 329.

Yukarıdaki pasaj, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber ile ne denli yakın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Buradan, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber ile özel bir ilişkisinin bulunduğu, bazen onunla sırdaş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, Hz. Peygamber'e on yıl boyunca yakinen hizmette bulunduğu için "Hâdimü'n-Nebî"¹⁸⁶ unvanıyla onurlandırılmıştır; o da bu unvanla övünmüştür.¹⁸⁷ Bunun yanında ona ayrıca, "el-İmâm", "el-Muftî", "el-Mukrî", "el-Muhaddis" ve "Râviyetü'l-İslâm" sıfatları da verilmiştir.¹⁸⁸ Daha önce de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiği andan itibaren onun yanında yer alan Enes b. Mâlik, herhalde, babası Mâlik b. Nadr'ın evvelce kendilerini terk edip Şam'a gitmiş olmasının da etkisiyle, Hz. Peygamber'i ikinci bir baba gibi görmüş ve sevmiş olmalıdır.¹⁸⁹

Yukarıda, İbn Sa'd tarafından nakledilen rivayette çok dikkat çeken bir başka husus ise Enes'in, Hz. Peygamber'in kendisine hiçbir zaman kötü bir söz bile söylemediği notudur. Nitekim İbn Sa'd, bu hususta yine Enes b. Mâlik'e dayandırarak başka bir rivayet de nakletmiştir. Buna göre, Enes, bir gün oyun oynamaya daldığı için Hz. Peygamber'in ona verdiği bir işi unutmuştur.¹⁹⁰ Ancak Peygamber, Enes'i anlayışla karşılamıştır. Enes, şöyle söylemiştir: "Hem sefer hem barış dönemlerinde on yıl süreyle Resûlullah'a hizmet ettim. Allah'a yemin olsun ki, yaptığım hiçbir şeyden dolayı bana 'bunu neden böyle yaptın' demedi; yapmadığım hiçbir şeyden dolayı da 'bunu neden şöyle yapmadın' diye sormadı. Beni bir gün olsun ne dövdü, ne bana sövdü, ne de bana karşı yüzünü ekşitti."¹⁹¹

Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'in çok yakınında uzun yıllar geçirmiş olması, onun Peygamber'le ilişkisini istisna kılan ve bu yönüyle bakıldığında da ehemmiyetini arttıran başlıca faktördür. Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e verdiği tavsiyeleri maddeler halinde sıralayacağız. Anlaşılan o ki, Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik'e,

1. Sır kavramının mahiyetini ve önemini talim ettirmiştir.
2. Abdest almayı uygulamalı öğretmiştir
3. Namazın kılınışını ve fikhî konulardaki detayları öğretmiştir

¹⁸⁶ İbn Abdilber, c. 1, s. 109; İbn Hacer el-Askalânî, c. 1, s. 71; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, c. 1, s. 44; Canan, "Enes b. Mâlik", c. 11, s. 234; Yusuf Ziya Keskin, "Hz. Peygamber'in Hizmetkârı Genç sahabî Enes b. Mâlik", *Peygamberimiz ve Gençlik Sempozyumu*, Şanlıurfa, 2018, s. 104.

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, c. 1, s. 177.

¹⁸⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 3, s. 396.

¹⁸⁹ Canan, "Enes b. Mâlik", c. 11, s. 234.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, c. 5, s. 327; Ahmed b. Hanbel, c. 21, 129.

¹⁹¹ İbn Sa'd, c. 9, s. 19; İbnü'l-Esîr, c. 1, 178; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 3, s. 398.

4. Gusûlün tatbikini öğretmiştir
5. Kalp temizliğinin önemini, bizzat örnek olarak göstermiştir
6. Selam vermenin önemini göstermiştir
7. Büyüklere hürmet etmenin, küçüklere merhamet göstermenin gerekliliğini yine bizzat kendi yaşamıyla örnek olarak öğretmiştir
8. Görev bilincini, görev vererek öğretmiştir
9. Gerekli koşulların varlığı hâlinde, yöneticilere itaati tavsiye etmiştir. Cihadın en faziletlisi olarak ise, zalim yönetici karşısında adaleti savunmak olduğunu öğretmiştir Nitekim bu hususu, Enes b. Mâlik ile Haccac arasındaki ilişkiler bağlamında ayrıntılı ele alacağız.
10. Sünnetine ittiba açısından gerekli bilgiyi vermiştir.

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber ile günlük yaşamındaki ilişkilerine dair de ilginç detaylar nakletmiştir. Bu örneklerden bazıları, Hz. Peygamber'in yumuşak huyunu ve güler yüzünü gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda örneğin, Hz. Peygamber'in Enes b. Mâlik'i çağıracağı zaman onun yanındaki diğer çocuklara da mutlaka selam verip hâl hatır sorduğu anlaşılmaktadır.¹⁹² Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in bir defasında Enes'in küçük kardeşi Ebu Umeyr'e (Bu künyeyi Resûlullah takmıştır¹⁹³) kuşunun sıhhatini sorarak ilgi gösterdiğini,¹⁹⁴ bu kuş öldüğünde ise onu yanına çağırarak teselli ettiğini nakletmiştir.¹⁹⁵ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in çocukların hüznü anları kadar onların mutluluklarını da paylaştığı, hatta çocuklarla şakalaşanları insanların en iyileri addettiği de bildirilmektedir.¹⁹⁶ Rivayete göre, Hz. Peygamber bir gün Enes b. Mâlik ile şakalaşırken onun perçeminden tutmuştur; Enes ise saçının bu kısmını hiç kesmeyip uzatmıştır.¹⁹⁷

Mevcut kayıtlara göre, Hz. Peygamber ile Enes b. Mâlik arasındaki ilişkiyi bilindik bir efendi-hizmetçi ilişkisi gibi değil de baba-oğul ilişkisi gibi yorumlamak daha doğru olur. Zira Enes, bir sırdaş ya da belki bir baba olarak gördüğü Hz. Peygamber'e kendisiyle ilgili özel durumları çekinmeden anlatabilmiştir. Söz gelimi Enes, buna dair bir örnekte, çocukluktan ergenliğe geçişi sırasında ihtiham olduğundan

¹⁹² Ebu Davud, “*Selâm*” 4.

¹⁹³ Tirmizî, “*Birr*”, 57; İbn Abdilber, c. 4, s. 1940.

¹⁹⁴ Buharî, “*Edeb*”, 81.

¹⁹⁵ Ebu Davud, “*Selâm*”, 4.

¹⁹⁶ Taberanî, **el-Mu’cemu’s-Sağır**, c. 2, s. 39.

¹⁹⁷ Ebu Davud, “*Tereccül*”, 15.

Hız. Peygamber'e bahsetmiştir. Peygamber de bunun üzerine kendisine, "artık kadınların arasına karışma" diye buyurmuştur. Enes b. Mâlik, rivayete göre, bunun kendisi için çok zor bir gün olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁸

Hız. Peygamber'in Enes b. Mâlik'e ya da geniş mânâsıyla çocuklara yönelik hoşgörölü tavrı, Enes b. Mâlik tarafından nakledilen başka rivayetlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Enes b. Mâlik, Peygamber'in eşlerinden birisi kendisine bir konuda kızacak olsa, Hız. Peygamber'in buna engel olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹ Enes, Peygamber'in de sebepsiz yere kendisine hiçbir zaman hayıflanmadığının altını çizmiştir.²⁰⁰ O, Hız. Peygamber'in, kendisine "Enescik" mânâsına gelen "Üneys" şeklinde, yani tasğir sigası kullanarak seslendiğini belirtmiştir.²⁰¹ Bir keresinde Enes, Peygamber tarafından bir vazifeyle görevlendirilir. Ama o, gitmek istemez. Nitekim çocukların sokakta oynadıklarını görür ve onların arasına karışır. Sonra, farkında olmaksızın oyuna dalar. Birden Peygamber ensesinden yakalar ve gülümseyerek ona, "Üneys, söylediğim işe git" der. Enes de "tamam, gidiyorum" diye yanıtlar.²⁰² Peygamber'in şefkatini yansıtan bu örnek, onun kendisini dinlememesine rağmen çocuğa hiddetlenmediğini dile getirmektedir. Nitekim buna benzer başka bir örnekte ise bu defa Peygamber'in torunu Hız. Hasan, çocuk yaşında iken onun göğsüne çıkar. Enes b. Mâlik ise bunu fark edince çocuğu almak üzere hareket eder. Peygamber bunun üzerine şöyle der: "Ey Enes! Gönlümün meyvesi yavruma dokunma! Yavruma eza eyleyen bana eza etmiş olur! Bana eza eden ise Allah'a eza eylemiş olur!"²⁰³

2.2. KAYNAKLARA GÖRE ENES B. MÂLİK'İN Hız. PEYGAMBER'E DAİR ANLATIMLARI

Kaynakların Enes b. Mâlik'e nisbet ederek naklettikleri rivayetlere bakılırsa, Enes b. Mâlik yaşamının hemen her anında, savaşta, barışta, gezerken ya da dinlenirken Hız. Peygamber'e hizmet etmiştir. Bu durum, çok doğal olarak, Peygamber ile Enes'in birbirlerini yakinen tanımaları sonucunu vermiştir. Bir başka deyişle, Enes,

¹⁹⁸ Taberani, *el-Mu'cemu's-Sağır* c. 1, s. 94; Heysemî, c. 4, s. 326.

¹⁹⁹ Taberani, c. 2, s. 118.

²⁰⁰ İbn Sa'd, c. 5, ss. 325, 326; Ahmed b. Hanbel, c. 19, s. 36.

²⁰¹ Müslim, "*Fedail*", 54.

²⁰² Müslim, "*Fedail*", 54; Ebû Davud, "*Edeb*", 1.

²⁰³ Heysemî, c. 1, s. 284.

Hız. Peygamber'in hangi durumda ne gibi bir tepki verebileceğini anlayabilecek yetkinliğe ulaşmıştır. Eğer öyleyse, Enes'in İslam ahlakı başta olmak üzere paha biçilemeyecek ölçüde birçok değerli bilgiyi²⁰⁴ bizzat Peygamber'den edindiği ortadadır. Fakat burada üzerinde durulacak bir başka husus, Enes'in bu gözlemlerini sonraki nesillere nakletme fırsatı da bulmuş olmasıdır. Nitekim başlangıçtan itibaren belirtildiği gibi, Enes b. Mâlik'e dayandırılan birçok rivayet²⁰⁵ yüzlerce yıldır tedavüldedir. Bu rivayetler de Hız. Peygamber'in günlük yaşamına dair ilginç detaylar içermektedir.

Hız. Peygamber, Enes b. Mâlik'le yakın ilişkisi çerçevesinde ona birçok güzel hitap ile hitap etmiştir. Kaynaklar, bu bağlamda "sevgili oğlum"²⁰⁶ ve "Enescik" (Üneys)²⁰⁷ gibi hitapları zikrederler. Enes'e dayandırılan rivayetlere göre, bu gibi hitaplar arasında Enes, babasız da olmasının etkisiyle en fazla "oğulcuğum" (بُنَيَّ) hitabından hoşlanmıştı. Buna göre Enes şöyle demiştir: "Hız. Peygamber bana 'Ey oğulcuğum' (يَا بُنَيَّ) diye hitap ederdi."²⁰⁸ Nitekim bu hitabeti Lokman Sûresi'nde Hız. Lokman'ın kendi oğluna hitabına benzetenler olmuştur.²⁰⁹ Yine rivayete göre, Hız. Peygamber'in Enes'e olan şefkati ve bu şefkatin ona hitabetine de yansımış olması, Enes'in de Hız. Peygamber'le onun bir Peygamber ve lider olmasının ötesinde daha özel bir ilişki kurmasına sebep olduğunda şüphe yoktur. Ne var ki, bu ikisi arasındaki özel ilişki kaynaklarca bazen abartılı cümlelerle de tasvir edilmiştir ki, Hicrî 3. yüzyılda yaşayan Müslim'e göre Enes, Hız. Peygamber için şöyle demiştir:

*Resûlullah'ın teni ısıltılıydı, teri sedef misaliydi. Onun yürüyüşü düzgün ve ahenkliydi. Resûlullah'ın elinden daha yumuşak ne bir ipek kumaşa ne de bir ipeğe dokunmuşumdur; Resûlullah'ın kokusundan daha güzel ne misk ne de amber koklamışumdur.*²¹⁰

²⁰⁴ Buhârî, "Rikâk" 38; Nesâî, "Hayl" 14; Ebû Dâvûd, "Edeb" 9.

²⁰⁵ İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî** 1959, c. 6, s. 427.

²⁰⁶ Müslim, "Adab", 31.

²⁰⁷ Ebu Davud, "Edeb", 1.

²⁰⁸ Tirmizî, "Edeb", 62.

²⁰⁹ Âdem Kızıltunçden, **Çocuk Eğitiminde Adab-ı Muaşeret Öğretimi (Enes b. Mâlik özelinde)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 34.

²¹⁰ Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, Kahire, 1955. "Fedâil", 21.

Bu rivayetin, Enes'in Hz. Peygamber'e olan sevgisini gösteren, edebî bir ifade olduğu söylenebilir. Çünkü insan, sevdiğine karşı rasyonel bir bakış sergilemekte zorlanır ve sevdiğini ulvîleştirir. Bu ifadelerinden dolayı Enes b. Mâlik suçlanmamalıdır. Bilakis onun sevgisine saygı duyulması gerekir.

Kaynaklarda mevcut bazı rivayetlere göre, Hz. Peygamber, Neccârîoğulları'na "dayılarım" şeklinde hitap etmiştir. Neccârîoğulları arasında ise Enes b. Mâlik'in ailesini kendisine daha yakın gördüğü söylenmektedir. Bu itibarla, kendi eşleri istisna Hz. Peygamber'in yakınlarında bulunan hanımlardan ikisi, Ümmü Süleym ve onun kızkardeşi Ümmü Haram, yani Enes b. Mâlik'in annesi ve teyzesi olarak gösterilmektedir. Müslim'in eserindeki bir kayda göre, Hz. Peygamber bazen Ümmü Süleym'in evine giderek öyle uykusuna yatmıştır. Yine aynı kayda göre, Hz. Peygamber bunun sebebini, "ben Ümmü Süleym'e acıyorum; çünkü onun kardeşi benim yanımda öldürüldü" cümleleriyle açıklamıştır.²¹¹ Müslim, bu hadisi rivayet ettikten sonra, Ümmü Süleym ile Ümmü Haram'ı Hz. Peygamber'in neseb ya da süt yönünden teyzeleri diye nitelemektedir; yani ona göre Hz. Peygamber bu sebeple bazen onları ziyaret etmiştir. Hz. Peygamber'in ağzından nakledilen ve hemen yukarıda da zikredilen "onun kardeşi benim yanımda öldürüldü" ifadesi ise, Müslim'e göre, Haram b. Milhan'a yapılmış bir atıftır. Zira Haram b. Milhan, Ümmü Süleym'in öz kardeşidir ve Bi'ri Maûne'de şehit edilenler arasındadır. Müslim'e göre, Peygamber'in "benim yanımdadır" ifadesini ise literal almamak lazımdır. Çünkü Peygamber, burada, Müslim'e göre, "benim gönderdiğim heyettedir" ya da "din mücadelesi bakımından benimle birliktedir" anlamlarını kast etmiştir.²¹² Bu açıklama şu bakımdan önemlidir: Bilindiği gibi, Hz. Peygamber Bi'ri Maune hadisesi yaşandığı sırada orada değildi (yani Haram b. Milhan'ın yanında da bulunmuyordu).

2.2.1. Enes b. Mâlik'in Çocukluk Dönemiyle İlişkilendirilen Bazı Kayıtlar

Enes b. Mâlik'e atfen kaynaklar tarafından nakledilen kimi rivayetler, onun çocukluk dönemine tekabül etmektedir. Buna rağmen bu rivayetler İslam Tarihinin en erken dönemi hakkında çok değerli çıkarımlarda bulunmaya imkân tanıyan muhtevalar

²¹¹ Müslim, "*Fedailu's – Sahabe*", 19.

²¹² Müslim, "*Fedailu's – Sahabe*", 19.

taşımışlardır. Söz gelimi bu bağlamdaki bir rivayet Medine’de hicretin hemen sonrasında mevcut havayı anlayabilmek bakımından önemlidir. Buna göre, ismi Hz. Peygamber’e ilk iman edenler arasında zikredilen ve Medine’ye ilk hicret edenler arasında da bulunan Abdurrahman b. Avf (ö.652), Hz. Peygamber tarafından muahat sırasında ensardan Sa’d b. Rebi ile kardeş ilan edilir. Sa’d, Ensâr içinde en varlıklı olanlardandır. O, mülkünü ikiye bölerek Abdurrahman b. Avf ile paylaşmayı ister. Ancak onun bu teklifi Abdurrahman b. Avf tarafından kabul edilmez. Abdurrahman, ondan, bunun yerine ticaret yapabilmesi için çarşının yolunu kendisine göstermesini ister.²¹³ Enes b. Mâlik’e dayandırılarak İbn Sa’d ve Buhârî gibi yazarlarca nakledilen bu rivayet, bir yanda muahat kavramının nasıl anlaşıldığını yani muahatın ve buna bağlı sürecin Müslümanlarca ve bilhassa da muhacirler tarafından sebepsiz bir maddi zenginleşme fırsatı olarak algılanmadığını göstermekte, öte yanda ilk Müslümanların çalışmaya ve bu sırada dökecekleri alınteri ile bunun karşılığı olarak elde edecekleri kazanca önem verdiklerini göstermektedir.

Enes b. Mâlik’in henüz bir çocuk iken annesi Ümmü Süleym tarafından Hz. Peygamber’in hizmetine verildiğini daha önce birkaç defa söylemiştik. Bu durum, Enes b. Mâlik’in çocukluk yıllarının önemli bir bölümünü Hz. Peygamber’in yanında geçirdiğini göstermektedir. Ayrıca, kaynaklarda Enes’in çocukluğuyla ilişkilendirilen birçok rivayetin yer alması da böylece açıklığa kavuşmaktadır. Söz konusu rivayetlere bakıldığında, başlıca şu hususlar ön plâna çıkmaktadır: (i) Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik’e bazen bir baba şefkatiyle davranarak ona birtakım konularda nasihatler vermiştir. (ii) Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik’le bazen kimseyle paylaşmadığı sırlarını paylaşmıştır. (iii) Bazı Kur’ân ayetlerinin ya da dinî bazı hususların arka plânına dair rivayetler Enes b. Mâlik ile ilişkilendirilmiştir. (iv) Hz. Peygamber’in günlük yaşamına ya da hassasiyetlerine dair mevcut bazı kayıtlar da Enes b. Mâlik’in çocukluğu sırasında Hz. Peygamber ile ilgili edindiği tecrübeler ya da onun tanıklıklarına dayandırılmıştır.

Hz. Peygamber, Enes b. Mâlik’e bazen bir baba şefkatiyle davranarak ona birtakım konularda nasihatler vermiştir. Bu konuda bazı rivayetler Enes b. Mâlik’e dayandırılmaktadır. Söz gelimi, Enes, Hz. Peygamber’den “Oğlum! Evine girdiğinde ailene selam ver; bu, sana ve ailene bereket getirir”, şeklinde bir öğüt aldığını

²¹³ İbn Sa’d, c. 3, s. 116; Buhârî, “*Menakıbu'l-Ensâr*”, 3, 50.

belirtmiştir.²¹⁴ Bu bağlamda günümüze kadar ulaşan rivayetler, Hz. Peygamber'in Enes'i iyi, doğru, efendi, düzgün ahlaklı olmaya yönelttiği görülmektedir. Bir rivayetten, hanımlara yönelik örtünme ayeti nazil olmadan önce²¹⁵ Enes'in Hz. Peygamber'in evine rahatça girip çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak o dönemde örtünme ile ilgili söz konusu ayet nazil olur ve Hz. Peygamber bu ayet üzerine Enes'in eve giriş ve çıkışlarına belirli sınırlamalar getirir. Enes, bunu şöyle anlatır:

*Resûlullah'a hizmet ettiğim o yıllarda, onun evine girebilmem için izin almama gerek yoktu. Bir gün yine Peygamberin evine izne gerek duymaksızın girmiştım. (Peygamber) bunun üzerine şöyle buyurdu: Sevgili oğulcuğum! Şimdi Allah'tan gelen bir emir var. Artık odama, eskiden olduğu gibi izin almadan girmen doğru olmaz.*²¹⁶

Yukarıdaki rivayet hali hazırda inmekte olan ilahî mesajların ilk Müslümanların hayatlarını nasıl şekillendirdiğini, onların, bu mesajları esas almak suretiyle günlük yaşamlarını ve alışkanlıklarını güncellediklerini göstermektedir. Buna ilaveten, daha küçük ölçekte, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'in hanesinin bir üyesi gibi olduğu da açıkça anlaşılmaktadır.

Enes b. Mâlik'e nisbet edilerek Hz. Peygamber'in bireyin toplum içindeki davranışlarına dair bazı açıklamaları da nakledilmiştir. Bu hususta birkaç rivayet hapsirme eylemini konu edinmektedir. Örneğin bir rivayete göre, iki adam Hz. Peygamber'in yanında kısa aralıklarla hapsirirler. Hz. Peygamber onlardan birisine dua eder; ama diğerine etmez. Sebebi sorulunca, hapsirdikten sonra birisinin Allah'ı yâd ederek şükrettiğini diğerinin ise bunu yapmadığını belirten Hz. Peygamber, böylece durumu açıklayarak nasihat eder.²¹⁷

Hz. Peygamber'in hasta ziyaretlerine büyük önem verdiği kolayca tahmin edilebilir. Nitekim bu hususta Enes b. Mâlik'e nisbet edilen pek çok kayıt nakledilmiştir. Bu kayıtlar Hz. Peygamber'in birçok örnekte Enes'i de yanında hasta ziyaretlerine götürdüğünü söylemektedir. Mesela Hz. Peygamber yanında Enes b.

²¹⁴ Tirmizî, “İsti'zân”, 10.

²¹⁵ Nur Suresi 24/31. ayeti.

²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, c. 20, s. 409.

²¹⁷ Müslim, “Zühd”, 53; Buhârî, “Edeb”, 127.

Mâlik de olduğu halde, gözünden rahatsızlandığı söylenen Zeyd b. Erkam'ı ziyaret eder.²¹⁸

Bununla beraber toplumsal yaşamda bu gibi hassas hususlara dikkat eden Hz. Peygamber'in insanlardan bazen aynı hassasiyeti göremediği de söylenmektedir. Enes b. Mâlik bu husustaki bir hatırasını şöyle anlatmaktadır.

Bir gün Hz. Peygamber'le beraber yürüyorduk. Peygamber'in üstünde Necran bezinden imal edilmiş yumuşak ve ince olmayan bir aba vardı. O sırada yanımıza bir bedevi geldi. Nebi'nin abasını hiçte kibar olmayan bir biçimde çekti.²¹⁹ Hatta bu yüzden Peygamberin boynu hafifçe çizildi. Sonra bedevi dedi ki: Ey Muhammed! Hakk'ın, senin yanında olan mallarından bana da verilmesini emret, dedi. Nebi ise bedeviye dönerek gülümsedi. Ardından da bu bedeviye biraz mal vermelerini buyurdu.²²⁰

Bedevi yaşam tarzının özellikle de 7. yüzyılın Arabistan koşulları göz önünde bulundurulduğunda, bireylerde görece kaba davranışlar oluşturmaları çok doğaldır. Bu anlamda yukarıdaki rivayette zikredilen bedeviye, farklı yaşam formları üzerinden haksızlık yapılması belki de doğru olmaz. Ancak yine de Hz. Peygamber'in bedevinin pek de kibar olmayan tutumuna karşı son derece naif ve kibar bir yaklaşım sergilediği, söz konusu rivayetten anlaşılmaktadır.

Enes b. Mâlik aynı bağlamda başka bazı rivayetler de zikretmektedir. Söz gelimi, Hz. Peygamber, bir gün mescidde iken yerde tükürük görür. Bu durum ona tesir eder; hatta bu hissiyat simasına da yansır. Ardından yerinden doğrulur, yerde bir çukur açar, tükürüğü gömer ve şöyle der: “Namaza durduğunuz vakit Rabbiniz'e yönelmiş olursunuz. Böylece Rabbi (âdeta) onunla kible arasındadır. (Öyleyse) sakın hiçkimse kibleye karşı tükürmesin.”²²¹ Bu rivayetten çıkarılacak temel mesaj, söz konusu eylemin kötü olduğu ve Peygamber tarafından da hoş karşılanmadığıdır. Yoksa buradan kibleye karşı tükürmenin hoş karşılanmadığı ancak bunun dışında böyle bir eylemin yapılmasının tasvip edildiği anlaşılmamalıdır.

Enes b. Mâlik'e nispet edilerek kaynaklarca nakledilen bir başka husus ise Hz. Peygamber ile Enes'in sırdaşlığı konusundadır. Enes b. Mâlik'in henüz küçük yaşından itibaren Peygamber'in hanesinde ve çok yakınında bulunduğu düşünülürse,

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, 20, s. 42.

²¹⁹ Bedevi, bu şekilde Hz. Peygamber'in dikkatini çekmek istemiş olabilir.

²²⁰ Buharî, “Edeb”, 68; Müslim, “Zekât”, 128.

²²¹ Buharî, “Salât”, 33; Müslim, “Mesâcid”, 52.

bunda garipsenecek bir şey yoktur. Yine rivayete göre Enes b. Mâlik Peygamber'in bazı sırlarını saklamıştır. Bu bağlamda bizzat Enes'e dayandırılan bir kayda göre, Hz. Peygamber birgün Enes'in yanına gelir. Enes o sırada çocuklarla oyun oynamaktadır. Hz. Peygamber çocukları selamlar. Sonra Enes'in elinden tutar ve onu özel bir bilgiyle bir yere yollar. Kendisi ise bir duvarın gölgesinde oturur. Derken Enes verilen işi bitirir ve eve döner; ancak biraz gecikmiştir. Bu yüzden annesi Ümmü Süleym ona nerede kaldığını sorar. Enes Peygamber'e ait bir sırrı veya özel bir haberi bir yere ulaştırdığını söyleyince, annesi haberin ne olduğunu öğrenmek ister. Ne var ki Enes bunun Peygamber ile kendisi arasında bir sır olduğunu ve bundan kimseye bahsedemeyeceğini belirtir. Bunun üzerine annesi onu anlayışla karşılar ve Peygamber'den duyduğu sırrı korumasını öğütler.²²²

Yukarıdaki rivayette dikkat çeken diğer bir husus Hz. Peygamber'in çocuklara da selam vermiş olmasıdır. Peygamber'in bu davranışı Enes b. Mâlik için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Nitekim kaynaklarca yine Enes b. Mâlik'e nispet edilerek nakledilen bazı rivayetler, Enes'in de yetişkinlik çağında çocuklara selam vermeyi ihmal etmediğini göstermektedir. Hatta Enes bu davranışını Hz. Peygamber örneğine dayandırıldığını da söylemiştir.²²³

Gerçekten de kaynaklar, Hz. Peygamber'in çocuklara karşı çok şefkatli ve anlayışlı davrandığını, çocuklara sabırla müsamaha gösterdiğini ifade eden çok sayıda kayıt içermişlerdir. Burada bu kapsamlı konunun detaylıca ele alınması mümkün değildir.

Enes b. Mâlik'i çok çok önemli kılan başat hususlardan biri de, bazı Kur'an ayetlerinin ya da dinî bazı hususların arka planına dair rivayetlerin Enes b. Mâlik ile ilişkilendirilmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu hususta günümüze kadar ulaşan ve yine Enes b. Mâlik'e nispet edilen bir kayıt Hz. Peygamber'in dinde ve uygulamada aşırılığı teşvik etmediği yönündedir.

Kaynaklara göre yaşı ve konumu itibari ile Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'in hanımlarına en yakın olan ve aynı zamanda onların da isteklerini yerine getiren bir hâdimdir. Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre, sahabeden üçü, Resûlullah'ın hanımlarının hanelerine geldiler. Resûlullah hakkında sorular sordular. Bu kişiler

²²² İbn Sa'd, c. 5, s. 327; Ahmed b. Hanbel, c. 21, s. 129.

²²³ Buhârî, "Edeb", 61.

almış oldukları cevaplardan dolayı kendilerini kınadılar, kendi aralarında şöyle bir konuşma yaptılar: Resûlullah'ın yanında bizlerin lafı mı olur? Onun geçmiş ve gelecek tüm günahları affedilmiştir, dediler. Biri, ben ömrümün sonuna kadar, geceleyin sürekli namaz eda edeceğim, dedi. Diğeri, benim de ömrümün sonuna kadar oruçsuz günlerim asla bulunmayacak, dedi. Öteki, hanımlardan ırak olacağım. Asla evlilik yapmayacağım, dedi. Rivayetin devamında bu durumdan Hz. Peygamber'in haberdar olduğu aktarılır. Akabinde Enes, Resûlullah'ın sahabenin yanına gelerek, “duymuş olduğum bu sözleri sizler mi dediniz? Vallahi, hiçbiriniz benim kadar Allah'tan korkmazsınız. Buna rağmen, bazı günler oruç tutuyor, bazı günler de tutmuyorum. Namaz kılıp, uyuyup, aynı zamanda hanımlarla evlilik yapıyorum. Her kim sünnetime yüz çevirirse benimle değildir”,²²⁴ dediğini nakletmektedir. Enes bu konu hakkında ayrıca şunları anlatmıştır: Resûl'ün bazı günlerde oruç tutmaya ara verdiğini görürdüm. Öyle ki bir daha sanki hiç oruç tutmayacak sanırdım. Sonra bir de oruç tutmaya başladığı vakit, ayın tamamında oruçlu olacak sanırdım. Onu teheccüd kılarken görmek isterseniz öyle görürdünüz. Onu yatarken görmek isterseniz öyle görürdünüz.²²⁵

İslâm Tarihi açısından çok önemli olan kible yönünün Kudüs'ten Mekte'ye doğru değişmesi hadisesini, Enes b. Mâlik'in rivayetlerinde görüyoruz. Resûlullah, Yahudiler'in ortak kible meselesindeki tavırlarından rahatsız olmuştu ve bu konuda Allah'ın hükmünü bekliyordu. Akabinde Allah-u Teâla'nın, Bakara sûresi 144. ayetini nüzul ettiğini nakleden Enes b. Mâlik, bu ayetin inmesinden sonra Selemeoğulları kabilesinden bir adamın mescide gelerek sabah namazı kılan bir grup insana yönelerek şöyle seslendiğini aktarır: “Beni dinleyin! Kible Kâbe'ye çevrilmiştir.” Rivayetin devamında Enes b. Mâlik, bu adamın uyarısı üzerine insanların yönlerini Kâbe'ye çevirdiğini ve namazlarını bu şekilde tamamladıklarını nakletmiştir.²²⁶ Enes b. Mâlik'in ömrünün sonlarına doğru, “Benden başka iki kibleye namaz kılan kalmadı”²²⁷ diyerek, yaşlandığını ifade ettiği ve kendini yalnız hissettiği rivayet edilir.

²²⁴ Buhârî, “*Nikâh*”, 1.

²²⁵ Buhârî, “*Teheccüd*”, 11.

²²⁶ İbn Sa'd, c. 1, s. 209; Ahmed b. Hanbel, c. 21, s. 429; Ayrıntı için bakınız. Mahmut Kelpetin, **H. Enes b. Mâlik**, Beyan, İstanbul, 2020.

²²⁷ İbn Sa'd, c. 9, s. 20; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 3, s. 403; İbn Hacer, c. 1, s. 71.

Yine namaz konusunda spesifik bir anlatım da Enes b. Mâlik'ten günümüze intikal etmiştir. Buna göre, sahabîlerden biri Hz. Peygamber'e sabah namazı vaktini sordu. Hz. Nebi de vakit girer girmez Bilâl-i Habeşî'ye (ö. 20/641) ezan okuması için emir verdi. Sonra da namazı kıldırıldı. Ertesi gün ise sabah namazını neredeyse gün aydınlanıncaya kadar geciktirdi ve sonra ashâbına dönerek, "Sabah namazının vaktini soran arkadaşınız nerede? İşte bugün ve dün kıldığım namaz arasındaki süre sabah namazının kılınma vaktidir" buyurduğunu naklederek Enes b. Mâlik, hem sabah namazının vaktini hem de Hz. Peygamber ile olan bir anısını insanlara aktarmıştır.²²⁸

Yukarıdaki rivayet ile aynı konuda Enes b. Mâlik'in naklettiği başka rivayetler de bulunmaktadır. Kaynaklara göre Enes b. Mâlik, Resûlullah ile yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: Bir gece sahabîler, Hz. Peygamber'in mescidindeydiler, gece olunca birlikte yatsıyı kıldılar. Akabinde hitap ederek, "Bakın, şu anda halk namazlarını kılmış ve uyumuştur. Siz ise namaz için beklediğiniz sürece namaz içindesiniz"²²⁹ buyurduğunu aktarmıştır.

Yine Enes b. Mâlik'in aktarmış olduğu rivayetlere göre, Hz. Peygamber'in insanları ibadete teşvik ettiği gibi, hataları konusunda uyardığı da görülmektedir. Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın, namaz kılarken göğe bakılmasına kızdığını nakletmiştir. Bu rivayete göre: "Resûlullah: "Göklere bakanların amacı nedir!" dedi ve (bu durumdan sakındırmak için) sözlerini o kadar ağırlaştırdı ki (sonunda): "Onlar ya (gözlerini semaya dikmekten) vazgeçerler yahut gözlerinin ferî alınıp kör olurlar." buyurdu.²³⁰ Aynı konuda Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın namazda sağa sola bakmayı da yasakladığını nakletmiş ve Hz. Peygamber'in şu ikazını rivayet etmiştir: "Namazda iken sağa sola bakmaktan sakın! Zira namazda etrafa bakmak, helâke sebeptir. Eğer etrafa bakman gerekiyorsa bari nafilede olsun, farzda olmasın."²³¹ Hz. Peygamber'in namaz konusundaki hassasiyetini yansıtan bu rivayetler, aynı zamanda Enes b. Mâlik'in insanlara birer uyarısı niteliğindedir.

Yukarıdaki rivayete benzer bir şekilde, kaynaklara göre Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in namaza olan ihtimamı üzerine şunları rivayet etmiştir: "Biz, havanın aşırı derecede sıcak olduğu günlerde Hz. Peygamber ile beraber namaz kıldık.

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, c. 19, s. 173.

²²⁹ Buhârî, "Mevâkî", 25.

²³⁰ Buhârî, "Ezân", 92.

²³¹ Tirmizî, "Cum'a", 60.

Birimiz alnını sıcak sebebiyle yere koyamayacağı zaman, giysisini serip onun üzerine secde etmekteydi.”²³²

Yine kaynaklara göre, Enes b. Mâlik’in gözlemleri sadece namaz ile sınırlı kalmamıştır. Yine Enes b. Mâlik’in rivayetlerine göre, gündelik yaşamında Hz. Peygamber, kendisine sunulan güzel kokuyu reddetmez;²³³ yemek yedikten yahut bir şey içtikten sonra hamdetmeyi;²³⁴ rızkın bolluğu için akrabalık ilişkilerini gözetmeyi;²³⁵ gençlerin yaşlılara hürmet etmesini;²³⁶ öğüt verdiği aktarılır.

Yine Enes’in rivayet ettiğine göre, Resûlullah evden çıkarken şöyle denilmesini tavsiye etmiştir: “Birisi hanesinden ayrılacağı zaman, Allahın adını anarak, Allah’a tevekkülde bulunarak, kuvvet ile kudretin Allah’a ait olduğunu söylerse kendisine; “Hakikate nail oldun, kederlerinden kurtuldun ve sakındırıldın” denir ve İblis o evden ırak olur.”²³⁷

Yine rivayetlere göre Resûlullah’ın her konuda itidalli davranmayı emrettiği aktarılır. Bu konuda Enes b. Mâlik’in spesifik bir anlatımı nakledilmiştir. Bu anlatım şöyledir:

Resul mescidine girince direklerin arasında gerdirilmiş iplik fark etti ve şöyle buyurdu:

- *İplik burada ne arıyor? Mescidde bulunanlar:*
- *Bu iplik, Zeyneb’e aittir. Namazdan sonra yorulursa buna tutunup doğruluyor.*
- *İpliği kaldırın. Gücünüz yettiğinde namazınızı kılın. Takatiniz kesilince yatıp, uyuyun.*²³⁸

Yukarıdaki rivayette Hz. Peygamber’in insanları itidalli davranmaya teşvik ettiği ve aşırılıktan sakındırdığı görülmektedir. Bu konuda olduğu gibi Hz. Peygamber’in insanî ilişkiler konusunda da telkinde bulunduğu rivayetlere yansımaktadır. Bu konuda Enes b. Mâlik’in spesifik bir anlatımı mevcuttur. Enes b. Mâlik’in bu anlatımı şöyledir: Peygamber yaşıyorken iki kardeş vardı. Bunlardan biri kendini ilme adamıştı. İlim halkasına katılırdı. Diğer kardeş ise kendini işlere vermişti. İşlere devam eden kardeş, Peygamber’e kardeşinden yakınmıştı. Peygamber,

²³² Buhârî, “*Amel fi’s-Salât*”, 9, “*Salât*”, 23, “*Mevâkîf*”, 11; Müslim, “*Mesâcid*”, 191; Ebû Dâvud, “*Salât*”, 93; Tirmizî, “*Salât*”, 411; Nesâî, “*İftitâh*”, 149.

²³³ Buhârî, “*Hibe*”, 9.

²³⁴ Müslim, “*Zikir*”, 89.

²³⁵ Buhârî, “*Edeb*”, 12; Müslim, “*Birr*”, 20.

²³⁶ Tirmizî, “*Birr*”, 75.

²³⁷ Ebu Davud, “*Edeb*”, 102, 103; Tirmizî, “*Deavât*”, 34; Nevevî, c. 1, s. 119.

²³⁸ Buhârî, “*Teheccüd*”, 18; Müslim, “*Müsâfirîn*”, 219.

“Bilemezsin, belki de kardeşinden dolayı sana nimet verilmiştir” diyerek onu ikaz etti.²³⁹

İnsanî ilişkilerde olduğu gibi, tebliğ konusunda Hz. Peygamber’in insanları teşvik ettiği rivayet edilir. İşte bu konuda Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’in, insanların İslâm’a girmeleri şartıyla istedikleri şeyleri vermeyi kesinlikle reddetmediğini rivayet etmiş ve bahse konu olan hadiseyi şöyle anlatmıştır: Günlerden birinde Hz. Peygamber, ihtida eden birisine meradaki koyun sürüsünü hediye etti. O kişi şehrine dönünce insanlara: “Ey insanlar, sizler de İslama girin. Peygamber fakirlikten çekinmeyen bir adam gibi mallarını hediye ediyor”. Enes, birtakım insanların dünyalık heveslerle İslama girdiklerini fakat İslamiyet’in gönüllerine nakşolmasıyla gözlerinin fani olan hiçbir şeyi görmediğini ekler.²⁴⁰ İşte bu ve benzeri rivayetler Hz. Peygamber’in cömertliğini ve diğergamlığını yansıtmakla beraber Enes b. Mâlik’e olan örnekliliğinin de altını çizmemiz gerekmektedir.

Hz. Peygamber’in günlük yaşamına ya da hassasiyetlerine dair mevcut bazı kayıtlar da Enes b. Mâlik’in çocukluğu sırasında Hz. Peygamber ile ilgili edindiği tecrübeler ya da onun tanıklıklarına dayandırılmıştır. Nitekim Enes b. Mâlik, Resûlullah’ın ahlakını en üstün²⁴¹ olarak vurgulamıştır.

Enes b. Mâlik’in Hz. Peygamber’i ahlakî olduğu kadar, bedenini de tasvir eden pek çok rivayetleri vardır. Rivayetlere göre Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’i şöyle tasvir etmiştir: “Onun avucu kadar yumuşak bir şeye dokunmadım. O atlas kumaştan da ipekten de yumuşaktı. Kokusu kendine has bir güzellikteydi. Ondan güzelini koklamadım.”²⁴² Bu rivayet, Enes’in gözünde Hz. Peygamber’in nasıl görüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Hz. Peygamber’in Enes b. Mâlik’e olan bu örnekliliğine dair rivayetler çeşitli zaman ve mekânları işaret etmektedir. Bu rivayetler bazen bir evde bazen bir yolculukta; bazen bir savaşta bazen de bir barış döneminde yaşanan hadiselerdir. Yine bu rivayetlere göre, Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber ile yaptığı yolculuklar ile ilgili hatıralarının birinde naklettiğine göre: Resûl yol üzerinde sahipsiz hurmaya rastladı. “Sadakalık olarak bırakılması olasılığından çekiniyorum. Yoksa hurmayı yerdim”

²³⁹ Tirmizî, “Zühd”, 33; Nevevi, c. 1, s. 119.

²⁴⁰ Müslim, “Zekât”, 127.

²⁴¹ Buhârî, “Edeb”, 112; Müslim, “Mesâcid”, 267.

²⁴² Buhârî, “Menâkıb”, 23; Müslim, “Fedâil”, 81.

dedi.²⁴³ Benzer bir şekilde Enes b. Mâlik, Resûlullah ve Muâz b. Cebel ile yaptığı yolculuk ile ilgili bir anısını şöyle bahsediyor:

Resûl, merkebinin ardındaki Muâz'a:

- Ey Muaz! Şeklinde seslendi.

- Emret, Resûlullah, dedi. Bu durum üç kez tekrar etti. Akabinde Resûlullah şöyle buyurdu:

- Her kim, gönlünden inanarak, şehadet getirirse cehennem onun için haram kılınır.

- Bunu insanlara mutlu olsunlar diye muştulayayım mı?

-Korkarım ki, söylediğinde insanlar bu muştuya güvenirler, buyurdu. Muaz, ölmeden evvel ancak bu haberi insanlara muştulamıştır.²⁴⁴

Yukarıdaki rivayette Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in insanlara muştusundan bahsediyorken, yine başka rivayetlerde ise Hz. Peygamber'in insanları hüznölendiren konuşmalarını aktarmaktadır. Rivayetlere göre Enes b. Mâlik, sahabeyi hüznölendiren bir hatırasını şöyle anlatır: Peygamber bizlere eşine rastlamadığımız bir hitabette bulundu. Peygamber: "Bildiğimi bilseydiniz, az gülüp çokça yakınıp gözyaşı dökerdiniz" diye ekledi. Bu sözün tesiriyle sahabe gözyaşlarına hâkim olamadılar. Hıçkırık sesleri yükselirken, yüzlerini kapatıyorlardı, diyerek aktarmıştır.²⁴⁵ Enes b. Mâlik'in bu rivayeti, Hz. Peygamber'in insanlara tebliğinin örneklerinden biridir. Kaynaklara göre Hz. Peygamber, sadece belli bir bölgeye veyahut belli bir zümreye değil, bütün insanlığa İslâm'ı tebliğ etmiştir.

İslâm'ı tanımak için Medine'ye çeşitli bölgelerden heyetler geldiği rivayet edilmektedir. Yemenlilerin İslâm'ı tanımak için, Medine'ye gelmeleri Enes b. Mâlik'in rivayetlerine de yansımıştır. Bir rivayetinde Enes b. Mâlik, Yemenliler'in gelişi hakkında şunu anlatır: Yemen halkı gelince, Peygamber, "Bu gelen Yemen halkı size el sıkışarak tokalaşmak geleneğini öğretenlerdir"²⁴⁶ buyurdu, diyerek nakletmiştir. Bu rivayetinde Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in gelen heyetleri karşılamasını anlatmaktayken, başka bir rivayetinde ise Hz. Peygamber'in diğer din mensupları ile ilişkisini aktarmıştır.

Kaynaklara göre Enes b. Mâlik'in, Hz. Peygamber'in diğer din mensupları ile ilişkisine dair spesifik bir anlatımı vardır. Bu anlatım, Yahudi bir gencin ihtidasını

²⁴³ Buhârî, "Lukata", 6; Müslim, "Zekât", 164.

²⁴⁴ Müslim, "İmân", 53; Buhârî, "İlim", 45.

²⁴⁵ Buhârî, "Tefsîr", (Mâide) 12; Müslim, "Fedâil", 134.

²⁴⁶ Ebu Davud, "Edeb", 141, 142.

aktarmaktadır. Bu anlatımında Enes b. Mâlik: Yahudi olan bir delikanlı Nebi'ye hizmet ediyordu. O hastalığa yakalandı. Nebi durumunu görmek için yanında gitti. Yatağının baş kısmına doğru oturdu. Gence,

- İslama gir, buyurdu.

Delikanlı, pederinin tepkisinden çekindiği için sessizce pederine doğru baktı. Pederi,
- Muhammed'ül-Emîn'e uy, dedi.

Delikanlı da İslam ile şereflendi. Peygamber,

- Bu genci, ateşin azabından beri kılan Rabbimize hamd olsun, buyurarak sevinçle oradan ayrıldığını rivayet etmiştir.²⁴⁷ Hz. Peygamber'in güvenilirliği ve şefkatini yansıtan bu rivayet, aynı zamanda Hz. Peygamber'in hasta ziyaretlerine de bir örnek teşkil etmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in, din, dil ve ırk ayrımı yapmaksızın hasta ziyaretinde bulunduğu görülmektedir. Yine rivayetlere göre Hz. Peygamber'in, hasta ziyaretinde bulunduğu gibi cenazeye hürmet ettiği ve taziye verdiği aktarılmaktadır.

Yine Enes b. Mâlik'in başka bir anlatımında cenazenin geçtiği bir sırada, Hz. Peygamber ile Hz. Ömer b. Hattâb arasında geçen diyalog dikkat çekmektedir. Enes'in bu anlatımı şöyledir: Cenazenin geçtiği bir esnada sahabe onu hayr ile andılar. Peygamber: "Vaciptir" buyurdu. Bir süre sonra farklı bir cenaze geçti. Sahabe bu merhumun kötü hallerini andılar. Peygamber: "Vaciptir" buyurdu. Ömer b. Hattâb bu sözlerin hikmetini merak etti. Akabinde, Peygamber'e,

- Bu sözün hikmeti nedir, diye sordu. Peygamber,

- İlk merhumu hayr ile andınız, onun için Cennet vacip oldu. İkinci merhumu ise, şer ile andınız, onun hakkında da Cehennem vacip oldu. Her biriniz Hakkın şahitlerisiz, buyurdular.²⁴⁸ İşte bu rivayet ile Hz. Peygamber'in, cenaze hakkında farklı bir konuya dikkat çektiği görülmektedir.

Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in taziyede bulunması ve cenaze yakınlarına sabrı tavsiye etmesi hakkında Enes b. Mâlik'in bir anlatımı aktarılmaktadır. Bu anlatıma göre Enes b. Mâlik, bir kadının bir yakınını kaybettiğinden dolayı metanetini kaybettiğini aktarır. Kadının bu durumunu gören Hz. Peygamber'in, onu teskin etmeye

²⁴⁷ Buharî, "Cenâiz", 79.

²⁴⁸ Buharî, "Cenâiz", 85; Müslim, "Cenâiz", 60.

çalıştığını aktaran Enes b. Mâlik, bu durumu şöyle anlatmaktadır: Peygamber kabir üzerinde ağlayıp figan eden bir hanım gördü. Kadına,

- Sabrederek, Allah'ın azabından çekin, buyurdu. Kadın,

- Yoluna bak! Bende bulunan imtihan sana uğramadı, diyerek Peygamber'i tersledi.

Kadın, Peygamber'i tanıyamadı. Ona,

- Konuştuğun kişi Peygamberimiz Muhammed'dir, dediler. Kadın dediklerine pişman oldu. Peygamber'in hanesine geldi. Korumalar göremeyince şaşırdı. Kapıyı çaldı, kapı açılınca kadın,

- Kusuruma bakma. Senin peygamber olduğunu anlayamadım, dedi. Hz. Peygamber,

- Sabır odur ki, bela anında gösterilsin, buyurdu.²⁴⁹

Yukarıdaki rivayette görüldüğü üzere, Resûlullah sabrı bizzat kendisi yaşayarak en güzel örnek olduğunu göstermiştir. Yine başka bir rivayetinde, Medine'de Resûlullah'ın yaşadığı zor günleri anlatan, Enes b. Mâlik: Peygamber, savaş teçhizatını arpa alabilmek için rehin verdi. Peygamber'e arpadan yoğrulmuş ekmek ile bayatlamış içyağı getirdim. Resûlullah, Muhammed'in hanesi dokuzdur. Bunlarla, sabaha erdikleri yahut geceye ulaştıkları görülmemiştir,²⁵⁰ diyerek Hz. Peygamber'in yoksulluk imtihanına göstermiş olduğu sabrı aktarmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in bu sözlerine şahit olan Enes'in, ileride en çetin hadiselerde dahi sabrettiğini rivayetlerde görmekteyiz.

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber ile farklı zaman ve farklı mekânlarda yaşadığı hadiseleri, büyük bir özenle aktardığı rivayetlerine yansımıştır. Yukarıdaki rivayette sabır, ölüm vb. konular hakkındaki anılarını aktaran Enes b. Mâlik, başka bir rivayetinde ise sevgi ve sevginin dile getirilmesi hakkındaki bir anısını anlatmıştır. Enes, günlerden birinde bir adam, Resûlullah'a gelerek, birisini sevdiğini söylediğini anlatır. Rivayetin devamında ise, Resûlullah ile adamın aralarında şöyle bir konuşmanın geçtiğini aktarmaktadır: Adam,

- Ben filanca şahsı seviyorum, dedi. Hz. Peygamber,

- Senin ona olan sevgini, o biliyor mu?

- Hayır, bilmiyor.

- Hadi sevginden onu da haberdar et.

²⁴⁹ Buharî, "Cenâiz", 31; Müslim, "Cenâiz", 14, 15.

²⁵⁰ Buharî, "Rehin", 1.

Bu sözlerin üzerine adam, sevdiği kişiye gitti. Ona,

- Allah için seni seviyorum, dedi. Sevdiği adam,

- Allah da zatı için bana olan sevginden dolayı, seni sevsin, diyerek arkadaşına dua ederek cevap verdi.²⁵¹ Bu rivayet, en mühim meselelerden gündelik meselelere kadar, neredeyse her günü ve her olayı sonraki nesillere aktarmayı kendisine vazife bellediği görülen Enes b. Mâlik'in, İslam Tarihi açısından ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu destekler niteliktedir. Çünkü Enes b. Mâlik, bu rivayetteki gibi pek mühim olmayan ve sıradan denilebilecek bir olayı dahi aktarmaktan imtina etmemiştir.

Enes b. Mâlik'in rivayetlerinde, İslâm dini açısından çok önemli olan konular hakkında da muhteva mevcuttur. İslâm dininde kutsal ve mübarek sayılan Ramazan ayı ile ilgili aktarmış olduğu rivayetler sayesinde, Enes b. Mâlik'in gözünden Resûlullah'ın Ramazan ayındaki sünnetini, fiiliyatını ve telkinlerini öğrenmekteyiz. Enes b. Mâlik'in anlatımına göre, Peygamber, akşam namazını eda etmeden evvel bulabilirse taze hurmayla iftar etmekteydi. Şayet onu bulamazsa, kuru hurma ile iftarını yapardı. O da yoksa biraz su içerek iftar ederdi.²⁵² Ayrıca Enes, Resûlullah'ın: "Sahur yemeği yiyiniz, çünkü sahurda bereket vardır"²⁵³ diye tavsiye ettiğini rivayet etmiştir. Bu rivayetlerde görüldüğü üzere Enes, Hz. Peygamber'in Ramazan ayındaki sünnetlerini gözlemlemiş ve onu en özlü şekilde aktarmıştır. Yine günümüzde, başta Ramazan ayında olmak üzere, yaygın olarak görülen misafirperverlik de Enes b. Mâlik'in rivayetlerinde aktarılan başka bir konudur.

Misafirperverliğin önemi ile ilgili Enes b. Mâlik'in rivayet etmiş olduğu şu rivayet dikkat çekmektedir. Enes, Resûlullah ile birlikte ev ziyaretinde bulunduklarını rivayet etmiş, yaşananları şöyle anlatmıştır: Günlerden birinde Sa'd b. Ubâde kendilerine yemek ikramında bulundu. Peygamber, ikram edilen bir parça ekmekle zeytinyağını yedi. Bundan sonra: "Sofranızda oruçlu kimseler iftarlarını yapsın. Yemeğinizi salihler yesin, melekler hayr dualarında sizi ansın" diyerek duada bulundu.²⁵⁴ Bu rivayet göre, bir parça ekmek ve zeytinyağı ikram ederek Sa'd b. Ubâde, hem Resûlullah'ın duasına mazhar olmuş hem de misafire ikramın ehemmiyetini anlamamız için güzel bir örnek teşkil etmiştir. Daha önce bahsettiğimiz

²⁵¹ Ebû Davud, "Edeb", 112, 113.

²⁵² Tirmizî, "Savm", 10; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 21.

²⁵³ Buhari, "Savm", 20; Müslim, "Sıyâm", 45.

²⁵⁴ Ebu Davud, "Et'ime", 54.

üzere, Enes b. Mâlik hazardsa ve harbde olduğu gibi her an Resûlullah'ın hizmetinde olmaya gayret ettiği rivayetlerde görûlmektedir.

Yine misafirperverlik konusunda, Müslim ve Ahmed b. Hanbel, Enes b. Mâlik'in anlatımıyla eserlerinde yer verdikleri bir rivayet dikkat çekmektedir. Bu rivayete göre Enes, Ebû Bekir ile Ömer b. Hattâb evlerinde misafir bulundukları bir anı şöyle tasvir etmektedir: Hz. Peygamber bir gün evimize ziyarete geldi, kendisine süt ikram etmek için koyunu sağdık. Sütünü içtikten sonra kuyumuzdan çıkardığımız sudan ikram ettik. Bu sırada Allah Rasûlünün bir tarafında bedevî, diğerk tarafında Ebû Bekir es-Siddîk bulunuyordu. Onun yanında diğerk arkadaşları olan Ömer b. Hattâb vardı. Resûlullah suyu yudumladı. Ömer:

- Ya Râsulullah, Ebû Bekir'e ver, dedi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber elindeki bardağı sağında duran bedevîye uzattı ve şöyle dedi:

- Sağdan, sağa... Herkes sağında bulunana versin.²⁵⁵

Enes b. Mâlik, yukarıdaki hadiseyi rivayet ettikten sonra bunun sünnet olduğunu belirtmiştir. Enes b. Mâlik'in hadiseyi rivayet ettikten sonra, bu duruma dair fikhî hükmünü vermesi, onun çeşitli unvanlar ile anılmasına sebep olduğu görûlmektedir. Bu unvanlardan bazıları daha önce bahsettiğimiz üzere, imâm, fâkih ve müftî vb. olduğu rivayet edilir.²⁵⁶ Ayrıca bu rivayette, Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'i kendisine tercih ederek, suyu ona vermesini istediğı fakat Hz. Peygamber'in şahıslar arasında ayırım yapmadığı görûlmektedir.

Kaynaklara göre Enes, Hz. Peygamber'i ziyarete gelen misafirlere içecek vb ikramda bulunduğu aktarılır.²⁵⁷ Ayrıca Nebi, Zeyneb bint Cahşla izdivacında, düğün yemeğine davet etme vazifesini Enes b. Mâlik'e verdiğı rivayet edilir.²⁵⁸ Yine Enes b. Mâlik'in anlatımına göre, o, insanları yemeğe Resûlullah'ın emrettiğı gibi çağırdı. Akabinde, Resûlullah misafirleri onar kişilik gruplar halinde ağırladı. Misafirler düğün yemeğini yedikten sonra dışarıya çıkmaları gerekirken, bir grup kendi aralarında sohbe dalmışlar ve evden çıkmayı unutmuşlardı. Resûlullah, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmek için, birkaç defa eve girip çıktıysa işe yaramadı. Nihayetinde

²⁵⁵ Müslim, "Eşribe", 17; Ahmed b Hanbel, c. 19, s. 132.

²⁵⁶ Tahmaz, s. 6.

²⁵⁷ Buharî, "Eşribe", 21.

²⁵⁸ Buharî, "Nikâh", 65.

Resûlullah, Enes b. Mâlik'i de yanına alarak evden ayrıldı ve bir süre sonra odasına döndü. Ancak misafirlerin -büyük ihtimalle sohbete daldıkları için, Resûlullah'ın rahatsızlığını fark edemediklerinden dolayı olsa gerek- oturmaya devam ettiklerini görünce, Hz. Peygamber yine Enes'i yanına alarak evden dışarıya çıktı. Bir süre sonra eve döndüğünde misafirler evden ayrılmıştı.²⁵⁹ Enes b. Mâlik, bu hadisede Resûlullah'tan sabrı ve insan kalplerini incitmekten sakınmayı öğrenmiş olmalıdır. Bu bölümde Enes b. Mâlik'in, Hz. Peygamber ile hazarda yaşamış olduğu hatıralarından bahsettik. Diğer bölümde ise Enes b. Mâlik'in, Hz. Peygamber ile savaş vb. durumlarda yaşamış olduğu hatıralarını inceleyeceğiz.

2.2.2. Hz. Peygamber'in Seferleriyle İlişkilendirilen Kayıtlar ya da Hatıralar

İbn Hacer Askalani'nin *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eserine göre, Enes b. Mâlik sekiz gazveye katılmıştır. Bu esere göre Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber ile beraber Hudeybiye Antlaşması'na (6/628) katılmıştır. Yine, Enes b. Mâlik, aynı yıl yapılan Hayber Gazvesi'ne (6/628) de katılmıştır. Ayrıca onun, Umretü'l-kaza (7/628) ve Mekke'nin Fethi (20 Ramazan 8/11 Ocak 630) gibi önemli vakalara da şahitlik ettiği bu eserde nakledilmiştir. Aynı esere göre, Enes b. Mâlik, Huneyn Gazvesi ile Taif Muhasarasına da iştirak etmiştir. Son olarak Enes'in, veda haccında bulunduğunu da bu eserden öğreniyoruz.²⁶⁰ Ebû Davud, Enes b. Mâlik'in anlatımıyla aktardığı bir rivayette, Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bir duayı nakletmiştir. Enes b. Mâlik'in, bu anlatımına göre, Hz. Peygamber sefere çıktığı vakit: “Rabbim! Benim destekleyenim ve yardımcım yalnızca sensin. Seninle hasmı galebe çalarım. Senin inayetinle düşmanla gazâ ederim”, diyerek dua etmiştir.²⁶¹ Müslümanlar için duanın önemini yansıtan bu rivayette, Enes b. Mâlik'in dua ederken Hz. Peygamber'in yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Sa'd, Hicretin ikinci senesinde (624) vuku bulan Bedir Gazvesi'ne, henüz on iki yaşında bulunan Enes b. Mâlik'in de katıldığını aktarmıştır. Hatta Enes b. Mâlik'e:

²⁵⁹ İbn Sa'd, c. 10, s. 166.

²⁶⁰ İbn Hacer Askalani, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. 1, s. 191; Canan, “*Enes b. Mâlik*”, s. 234.

²⁶¹ Ebu Davud, “*Cihâd*”, 90; Tirmizî, “*Deavât*”, 121.

- Bedir’e katıldın mı, diye soran bir adama:
- Bedir’den kim geri kalmış ki ben geri kalayım! (Yahut) Bedir’de bulunmayacak isem nerede olacağım, diyerek tepki gösterdiğini nakletmiştir.²⁶²

Kaynaklara göre Enes b. Mâlik, aktif olarak savaşmadığı halde, savaşta Resûlullah’ın yanında bulunmuştu. Nitekim rivayetlere göre Muhammed b. Abdullah: “Resûlullah Bedir’e doğru yöneldiğinde Enes b. Mâlik onunla birlikte yola revan oldu. O henüz bir çocuktü ve Resûlullah’ın hizmetinde bulunuyordu.” demiştir.²⁶³ Aynı konuda Enes b. Mâlik’in rivayetleri bulunmaktadır. Bedir Savaşı hakkında Enes b. Mâlik’in spesifik bir anlatımı mevcuttur. Bu anlatım şöyledir: Bedir gününde Peygamber, sahabe ile sefere çıktılar. Düşmanlarından evvel Bedir’e vardılar. Müşriklerin ordusu da geldi. Peygamber, “Asla ben emretmeden hareket etmeyin” diyerek emretti. Düşman kendilerine yaklaştırmaya başlayınca Resûlullah:

- Yerler ile gökler misali geniş olan Cennet’i hak etmek için savaşa hazırlanın, buyurdular.

Ensâra mensup olan Umeyr b. Hümâm şaşırarak:

- Yerler ile gökler misali geniş olan Cennet mi, dedi. Peygamber:
- Evet.
- İnanılmaz.
- Neden inanılmaz diyorsun?
- Kötü bir niyetim yok. Vallahi, onu çok istiyorum. Bundan dolayı böyle şaşırdım.
- Sen cennetliklerdensin, buyurdu. Bu sözleri duyan Umeyr ok çantasından hurma çıkarıp yedi. Akabinde:
- Şayet bu hurmalar bitinceye dek ölmezsem, uzunca bir ömür olacaktır, dedi. Sonra hurmalarını yere atarak düşmanla cenk etti. Şehadet ile şereflendi.²⁶⁴ Enes b. Mâlik’in gözünden Bedir Gazvesi’ni anlatan bu rivayet, Enes b. Mâlik’in savaş esnasında orada bulunup olayları gözlemlendiği görüşünü destekler niteliktedir.

²⁶² İbn Sa’d, c. 5, s. 327.

²⁶³ İbn Abdilber, c. 1, ss. 108, 109, 110, 111.

²⁶⁴ Müslim, “İmâre”, 145.

Tablo 1: Önemli Tarihlerde Enes b. Mâlik'in Tahminî Yaşı

Sıra	Hâdis	Tarih	Enes b. Mâlik'in Yaşı
1	I. Akabe Biatı	621 ²⁶⁵	9 (Müslüman olması; 9-10)
2	II. Akabe Biatı (Ebû Talha'nın da iştirak ettiği)	622 ²⁶⁶	10
3	Hicret	8 Rebiülevvel/20 Eylül 622 ²⁶⁷	10
4	Muâhât (Buhârî'ye göre, Enes b. Mâlik'in evinde yapılmıştır)	Receb/Ocak 623 ²⁶⁸	10-11
5	Bedir	2/624 ²⁶⁹	12
6	Uhud	3/625 ²⁷⁰	13
7	Hendek	5/627 ²⁷¹	15
8	Hudeybiye Antlaşması	6/628 ²⁷²	16
9	Hayber Seferi	7/628 ²⁷³	16
10	Mekke'nin Fethi	8/630 ²⁷⁴	18
11	Tebük Gazvesi	9/630 ²⁷⁵	18
12	İbrahim b. Muhammed'in Vefatı	10/632 ²⁷⁶	20
13	Veda Hutbesi	10/632 ²⁷⁷	20
14	Hz. Peygamber'in ahirete irtihali	13 Rebiülevvel 11 ²⁷⁸	20

²⁶⁵ İbn Sa'd, c. 3, s. 409

²⁶⁶ İbn Abdilber, c. 4, s. 1940.

²⁶⁷ Halife b. Hayyât, s. 51.

²⁶⁸ Algül, "Muâhât", c. 30, ss. 308, 309.

²⁶⁹ İbn Sa'd, c. 5, s. 327.

²⁷⁰ İbn Abdilber, c. 1, s. 153.

²⁷¹ İbn Hacer, s. 16.

²⁷² Ahmed b. Hanbel, c. 20, s. 335.

²⁷³ Vakıdî, c. 2, s. 644; İbn Sa'd, c. 2, s. 106.

²⁷⁴ Vakıdî, c. 2, ss. 897, 898.

²⁷⁵ Vakıdî, c. 2, ss. 897, 898.

²⁷⁶ İbn Sa'd, c. 1, s. 111; Buhârî, "Cenâiz", 43; Müslim, "Fedâil", 62.

²⁷⁷ Buhârî, "Cenâiz", 43; Müslim, "Fedâil", 62.

²⁷⁸ Müslim, "Tefsîr", 2; Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 1.

Buharî (ö. 256/870), Bedir’de oğlunu kaybeden acılı bir annenin Resûlullah’a olan müracaatını Enes b. Mâlik’in anlatımı ile şöyle aktarmıştır: Ümmü Hârise künyesiyle tanınan bir hanım vardı. Nebi’nin ziyaretine geldi:

- Hârise Bedir gününde şehadete ermişti. Hârise hakkında ne dersin? Şayet oğlum cennetlik ise sabırla ona kavuşmayı bekleyeceğim. Yok değilse de gücüm ölçüsünde gözyaşı dökeceğim, dedi. Nebi:

- Cennet’in birçok bahçeleri var. Oğluna gelince o en ulusu olan Firdevstedir,²⁷⁹ buyurarak acılı anneyi teselli edişini rivayet etmiştir. Bu rivayetlerde de görüldüğü üzere Enes b. Mâlik neredeyse her an Resûlullah’ın yanında bulunduğu için Bedir Gazvesi gibi İslam Tarihi açısından bir varoluş mücadelesine şahit olmuş bir gözlemci olarak bizlere aktarmıştır.

Kaynaklara göre, Bedir’de yakınlarını ve liderleri Ebu Cehil’i kaybeden müşrikler, Bedir’in intikamını almak ve İslamiyet’i yeryüzünden silmek gayesiyle bir yıl sonra Ebu Süfyan liderliğinde Uhud Gazvesi’ne müsebbib oldular. Rivayetlere göre, Hz. Peygamber’in tüm tembih ve ikazlarına rağmen okçular yerlerini terk edince, iki ateş arasında kalan Müslümanların düzeni bozulmuştu. Hz. Peygamber’in aldığı darbe sebebiyle dişi kırılmış; dudağı yarılmış ve alnından yaralanmıştı. Bu konuda Enes b. Mâlik, Nebi’nin muharebede yara alınca: “Resûlünü yaralayan bir toplum nasıl kurtulur?” dediğini rivayet eder.²⁸⁰ Resûlullah’ın bu kelamı üzerine onun yapacağı bir şey olmadığına ve hasımlarının zalim olduklarına dair Al-i İmran 18. ayet nazil olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca daha önce Ebû Talha’nın kendini Hz. Peygamber’in önünde nasıl siper ettiğini ve Ümmü Süleym’in arka planda nasıl destek verdiğini bahsetmiştik. Müslim, Uhud hakkında Enes b. Mâlik’in başka bir anlatımını nakletmiştir. Bu anlatıma göre Enes b. Mâlik: Nebi, Uhud gününde, insanlara bir kılıç gösterdi. Nebi:

- Bunu kime vermemi istersiniz. Onu isteyen kimdir, diyerek sordu.

Orada bulunanların hepsi onu talep ettiler. Hepsi birden şöyle dediler:

- Bana ver, bana ver...

- Hakkını verecek olan kimdir?

Ebu Dücâne:

²⁷⁹ Buharî, “*Cihâd*”, 14.

²⁸⁰ Buharî, “*Megazi*”, 21.

- Hakkını verecek olan benim, dedi. Kılıcı alarak hasımlarının başına geçirdiği rivayet etmiştir.²⁸¹

Yukarıdaki rivayette olduğu gibi, Buharî'nin eserinde yer verdiği, Enes b. Mâlik'in başka bir anlatımı da savaşın şiddetini gözler önüne sermiştir. Enes b. Mâlik'in bu anlatımına göre: Aişe bint Ebu Bekir ve annem Ümmü Süleym'in eteklerini toplayarak koştuklarını gördüm. Sırtlarında su kırıbaları taşıyorlar ve yaralıları su veriyorlardı. Kırıbalar boşaldıkça tekrar dolduruyorlar ve yine askerlere su veriyorlardı, diyerek savaşın şiddetini aktarmıştır.²⁸² Uhud, Hz. Hamza'nın²⁸³ (ö. 3/625) ve birçok sahabenin şehadetinden dolayı olsa gerek, Resûlullah'ın hafızasında ve gönlünde ayrı bir yer tuttuğu rivayetlerde görülmektedir. Kaynaklara göre Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın Uhud'u gördüğünde: "Uhud bizi sevmektedir. Biz de onu sevmekteyiz" dediğini aktarmıştır.²⁸⁴

Uhud Gazvesinden 4 ay sonra vuku' bulan ve Harâm b. Milhân b. Hâlid el-Ensârî'nin (ö. 4/625) şehit olduğu Bi'rîmaûne (Maune Kuyusu) vak'asını (Safer 4/Temmuz 625),²⁸⁵ Enes b. Mâlik'in rivayetlerinden öğrenmekteyiz.²⁸⁶ Bir rivayetinde Enes b. Mâlik: "Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan bu şahıslar gündüzleri odun toplar ve geceleri ibadetlerini yerine getirirlerdi.²⁸⁷ Ben, Hz. Peygamber'in onların öldürülmelerine, hiçbir felaket karşısında üzülmeye kadar çok üzüldüğünü gördüm,²⁸⁸ diyerek bu hâdiseyi anlatmıştır. Kaynaklara göre, Harâm b. Milhân, çoğunluğu Ensâra mensub Ehl-i Suffe'dendir. Yine rivayetlere göre o, İslam'ı anlatmak için davet edilen bu heyetin ilk şehididir.²⁸⁹ Buharî, Harâm b. Milhân'ın, Âmir b. Tufeyl'in mahiyetindeki bir adamının yahut bizzat Âmir b. Tufeyl tarafından mızrakla arkasından vurarak yaralandığı aktarmıştır. Akabinde, Harâm b. Milhân'ın mızrak sebebiyle açılan yarısından akan kanları ellerine sürüp, yüzünü ve başını kanıyla bulayarak, "Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki, ben kazandım." diye bağırdığı

²⁸¹ Müslim, "*Fedâilü's-Sahâbe*", 128.

²⁸² Buharî, "*Menakibu'l-Ensâr*", 18.

²⁸³ Seyyidüşşühedâ Esedullâh Ebû Umâre (Ebû Ya'lâ) Hamza b. Abdilmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf el-Kureşî el-Hâşimî.

²⁸⁴ Buharî, "*Megazî*", 27.

²⁸⁵ Ahmet Önkâl, "*Bi'rîmaûne*", **DİA**, İstanbul, 1992, c. 6, ss. 195, 196.

²⁸⁶ Müslim, "*İmâre*", 147; Buhârî, "*Cihâd*", 9, 184; Buhârî, "*Megâzî*", 29.

²⁸⁷ İbn Sa'd, c. 2, s. 50.

²⁸⁸ İbn Sa'd, c. 2, s. 51.

²⁸⁹ Mehmet Aykaç, "*Harâm b. Milhân*", **DİA**, c. 16, 1997, İstanbul, s. 106.

rivayet edilmiştir.²⁹⁰ Kaynaklara göre, Harâm'ın biraderi Süleym de şehitler arasındaydı.²⁹¹ Neticede Enes b. Mâlik'in iki dayısının bu elîm hâdisede şehit oldukları rivayet edilir.

Uhud Gazvesi'nden iki sene sonra Hendek Gazvesi'nin meydana geldiğini kaybaklardan öğrenmekteyiz. Hendek gazvesi ile ilgili spesifik bir anlatımında Enes b. Mâlik, Hendek Gazvesi'nde (5/627) sahabenin şöyle dediklerini aktarmıştır: “Bizim canımız sağ olduğu müddetçe, Muhammed'in emrindeyiz.” Bu sözleri işiten Nebi: “Allahım! Hakikaten hayr, ahirette olan hayrdır. İşte bundan dolayı bunları mükâfatlandır”²⁹² diye onlara dua ettiğini ekleyerek, savaş esnasındaki dayanışmayı ve birliği yansıtmıştır.

Kaynaklara göre, yukarıdaki rivayette aktarılan birlik hâli farklı durumlarda tezahür etmiştir. Bu konuda Enes b. Mâlik'in farklı bir anlatımı bulunmaktadır. Enes, Eslem kabilesinden bir gencin Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek, şöyle bir arzualde bulunduğunu rivayet etmiştir:

- Harb etmeyi arzu ediyorum. Bunun için hazırlık yapacak mülküm yok, dedi. Nebi:
- Filancaya gidiver. Kendisi harbe hazırlanmıştı. Akabinde hastalığa yakalandı, buyurdu. Delikanlı, söylenilen yere giderek:
- Nebinin selamları var. Sefer niyetiyle hazırladıklarını, benim için senden istedi.

Adam hasta yatağından karısına seslendi:

- Sefer niyetiyle hazırladıklarımın tamamını bu delikanlıya teslim et. Delikanlıdan ne bir şey iste, ne de bir şey esirge. Şayet cimrilik etmezsen bereket ile mükâfatlandırılırsın, dedi.²⁹³ Enes b. Mâlik'in, sahabe arasındaki birlik ruhunu yansıtan bu rivayetinde, karşılık beklemeden eşyalarını hibe eden hasta adamın sözleri dikkat çekmektedir. Nihayetinde, bu adam bereketi, cimrilik etmeden vermekte gördüğünü yorumlamıştır.

Kaynaklara göre, Hendek Gazvesi'nin ertesi yılında, Hudeybiye barış antlaşması (6/628) imzalanmıştı. Bu antlaşmaya tanıklık eden Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in: “Öyle bir ayet indi ki, bu durum bana bütün dünyadan daha sevimli gelmiştir!” dediğini daha sonra (Fetih 48/2) ayetini okuduğunu rivayet etmiştir.

²⁹⁰ Buharî, “*Cihâd*”, 9, “*Megazî*”, 28; Müslim, “*İmâre*”, 147.

²⁹¹ Aykaç, s. 106.

²⁹² İbn Hacer el-Askalânî, s. 16.

²⁹³ Müslim, “*İmâre*”, 134.

Enes'in anlatımının devamında, sahabenin de: "Ya Resulallah, seni tebrik ederiz. Allah seninle ilgili yapacaklarını bu ayetle açıklamıştır. Acaba bizlere ne yapacaktır?" diye sorduklarını aktarır. Bunun üzerine Hz. Peygamber nazil olan (Fetih 48/5) "Mümin erkeklerle mümin kadınları, içinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyması, onların günahlarını örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur." ayetini okuyarak, onları müjdelediğini rivayet etmiştir.²⁹⁴

Kaynaklara göre, Hudeybiye ile Müşriklerin tehdidinden emin olan Resûlullah, her fırsatta Müslümanların aleyhine ittifaklar kuran Hayber Yahudilerinin üzerine sefer düzenleme kararı aldı (7/628). Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in şehre gece yarısı varmalarına rağmen saldırmayıp kuşatma için seher vaktini beklediğini rivayet etmiştir.²⁹⁵ Tarihçi Vakıdî, sabah uyandıklarında Müslümanların varlığından haberdar olan Hayber Yahudileri telaşlanarak korunaklı olan kalelerine çekildiklerini haber vermiştir. Vakıdî rivayetin devamında, yaklaşık yirmi gün süren kuşatma sonunda Müslümanlar'ın çok zorluk çektiklerini belirtmiştir. Vakıdî, özellikle sıcak hava ve yiyecek sıkıntısının onları çok zorladığını da eklemiştir.²⁹⁶ Enes b. Mâlik, Hayber'de yaşanan açlığın seviyesini ve Müslümanların çaresizliğini şöyle tasvir etmektedir: "Müslümanlar arasında açlık sıkıntısı baş gösterdi. Bunun üzerine evcil eşekleri pişirmeye başladılar. Hatta bir adam, Hz. Peygamber'in yanına gelip eşeklerin yenildiğini söyledi. Hz. Peygamber sustu. Bir süre sonra adam gelip yine eşeklerin yenildiğini söyledi. Nebi yeniden sükût etti. Akabinde adam üçüncü defa gelip benzer şekilde eşeklerin yenildiğini dedi. Akabinde Resûlullah, eşek eti yenilmesini yasakladı ve kazanların dökülmesini emretti."²⁹⁷ Bu rivayet, insanların ne kadar zor durumda kaldıklarını tasvir etmiştir.

Enes b. Mâlik'in, Hayber'den Medineye dönüşleri hakkında spesifik bir anlatımı bulunmaktadır. Enes b. Mâlik: Nebiyle Hayber'den Medine'ye dönüyorduk. Şehre yaklaşmaktayken Nebi, "Bizler ancak tevbe ederek, ibadetle Allahımıza hamd ü sena ediyoruz. Bu hal üzere dönüyoruz" diye dua etti. Bunu şehre girinceye kadar

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, c. XX, s. 335.

²⁹⁵ Buhârî, "Megazi", 40.

²⁹⁶ Vakıdî, c. 2, s. 644; İbn Sa'd, c. 2, s. 106.

²⁹⁷ Buhârî, "Megazi", 40.

söyledi,²⁹⁸ diyerek Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in her durumda dua ettiğini rivayet etmiştir.

Hayber'in fethinin ardından, Yahudiler Hz. Peygamber'i yemeğe davet edip, zehirleme girişiminde bulunmuşlardı. Enes b. Mâlik, bu olay hakkında: "Bu zehrin izini, Resûlullah'ın küçük dili üzerinde görürdüm." diyerek onun acısına yakından tanık olmuştu.²⁹⁹

Kaynaklara göre, Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması'ndan bir yıl sonra sahabe ile birlikte umre yapmıştır. Enes b. Mâlik, Umretü'l-Kazâ (7/629) denilen bu umre hakkında bir hatırasını şöyle anlatmıştır: Peygamber, Umretü'l-Kaza yapmak niyetiyle yola çıkmıştı. İstikamet Mekkeydi. Abdullah b. Revaha³⁰⁰ (ö. 8/629) şiir söylemeye başladı. O:

Yol açın kâfirler!
Peygamberin önünden bugün
Uçururuz çekilmezseniz boyunlarınızı!
Yalanlamıştınız onu dün.
Vuruşumuz ki savurur gövde üzerinden başlarınızı!
Hatırınıza gelmez o vakit ne dostunuzu ne de arkadaşınızı...

Bu şiiri duyan Ömer b. Hattâb hiddetlendi. Ona:

- Ey Abdullah! Harem yoluna giderken, Nebi'nin yanında şiir mi okuyorsun, dedi.

Hz. Peygamber de:

- Ey Ömer! Ona kızma. Onun şiiri, kâfir topluluğuna oktan daha ziyade etkilidir,³⁰¹ diyerek onu sakinleştirdiğini aktarmıştır.

Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın yolculuk hakkında, geceleyin daha seri hareket edildiğinden dolayı gece yolculuklarını tavsiye ettiğini rivayet etmiştir.³⁰² Ayrıca Enes b. Mâlik, Peygamberin geceleyin yoldan döndüyse evdekiler rahatsız olmasınlar diye

²⁹⁸ Müslim, "Hac", 429.

²⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, c. 21, s. 15.

³⁰⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Revâha. Şair sahâbî, Mûte Savaşı'nda şehid düşen üçüncü kumandan.

³⁰¹ İbn Hacer el-Askalani, s. 135.

³⁰² Ebu Davud, "Cihâd", 57.

eve girmediğini nakletmiştir. Rivayetin devamına göre, Nebi genellikle kuşluk vaktinde yahut akşamüstü vakitlerinde evine girmiştir.³⁰³

Kaynaklara göre Enes b. Mâlik, Resûlullah Rum melikine mektup yazmak istediğinde, kendisine: “Onlar, yalnızca mühürlenmiş mektupları okurlar” denildiğini rivayet ederek bu durumu anlatmıştır. Rivayetin devamı şöyledir: Bunun üzerine Resûlullah gümüşten bir mühür yaptırdı. Sanki ben, onun elindeki mühürün beyazlığını görür gibiyim. Mühür üzerine, “Muhammed Rasûlullah” (Muhammed, Allah’ın Elçisidir) ibaresini kazdırdı.³⁰⁴ Bu rivayet, Resûlullah’ın mühürünün yapılış hikâyesini konu almaktadır.

Kaynaklara göre, Gassani Emiri Şürahbil b. Amr’ın, kendisine Resûlullah tarafından elçi olarak gönderilen Haris b. Umeyr’i şehit etmesinden dolayı Mute Seriyyesi (8/629) cereyan etmiştir. Mute Seriyyesi hakkında Enes b. Mâlik, Resûlullah’ın, “Sancağı önce Zeyd aldı ve vuruldu. Sonra Cafer aldı ve vuruldu. Akabinde Abdullah b. Revaha devraldı. Bir süre sonra şehit oldu. Nihayetinde kendisine komutanlık görevi verilmediği halde Halid b. Velid sancağı aldı. Fetih ona nasip edildi...” dediğini ve gözlerinden yaşlar süzölmeye başladığını, aktarmıştır.³⁰⁵

Kaynaklara göre, Müşrikler Hudeybiye Antlaşması’nı ihlal ettikleri için 20 Ramazan 8/11 Ocak 630’da Mekke fethedilmiştir. Akabinde yine rivayetlere göre, Resûlullah’ın, Hudeybiye’yi ihlal eden Müşrik Hevazin kabilesinin üzerine Evtas’a bir ordu gönderdiği aktarılır. Yine kaynaklara göre, Enes b. Mâlik de bu ordunun içinde yer almıştır. Kaynaklara göre, Evtas’a giderken Huneyn Vadisi’nde pusuya düşürölmüşlerdir. Enes b. Mâlik bu durum hakkında şunu rivayet eder: “Hevazinliler kadar kalabalık bir topluluk görmedim. Onlar, kadınlarını çocuklarını ve mallarını savaş alanına getirmiş ve sıra halinde dizmişlerdi. Kadınlar, erkek safının arkasında develere bindirilmişti. Hiç kimsenin savaş alanını terk etmemesi için getirilen hayvanları safların arkasına dizmişlerdi. Hava karanlık olduğu için bunların hepsini asker zannettik. Sabahın alacakaranlığında vadiye indik. Hava aydınlanmadığı için ne olduğunu anlayamadık. Tam bu esnada vadinin en dar alanında gizlenen adamların saldırısından uğradık. Onlar hep birlikte hücum ettiler. Atların ve develerin ürkmesi sonucunda ön saf dağıldı. Sırası ile Süleym kabilesi, Mekkeliler ve diğerleri geri

³⁰³ Müslim, “İmâre”, 180; Buhârî, “Umre”, 15.

³⁰⁴ Belâzürî, s. 528.

³⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, c. 19, s. 167; Buhârî, “Cihad”, 36, 37, 38, 39.

çekilmeye başladılar. Durumu gören Resûlullah sağına ve soluna bakıp şöyle seslendi: “Ey Allah’ın yardımcıları! Ey Resûlullah’ın yardımcıları! Ben Allah’ın kulu ve Elçisiyim, sabrediyorum.” Ardından kısa mızrağıyla insanların önüne geçti ve savaşmaya başladı. Bir taraftan da Müslümanlara çağrıda bulunup gücü yetenlerin savaşmasını emretti. Resûlullah’ın daveti üzerine dağılan ordu, tekrar bir araya geldi.³⁰⁶ İslam ordusu muzaffer olup, ganimet taksiminde Hz. Peygamber kalpleri İslam’a ısınsın diye yeni ihtida eden Kureyşlilere biraz fazla pay verdi.”

Rivayetin devamında Enes, Ensâr’dan bazıları bu duruma içerleyip: “Kılıçlarımızdan Kureyş’in kanı damlamasına rağmen, Resûlullah bizi bırakıp ganimetleri onlara veriyor”³⁰⁷ şeklinde kırgınlıklarını ve teessüflerini dile gettiklerini aktarmıştır. Kaynaklara göre, Resûlullah’ın Ensâr’a yaptığı konuşma³⁰⁸ onları öyle etkilemişti ki, daha sonra ki ganimet paylaşımında benzer görüntüler oluşmadığı iddiası rivayet edilmiştir. Bu konuda Enes b. Mâlik, Nebi’nin Bahreyn topraklarını taksim edip paylaşmak için evvel Ensâra haber verip bir araya getirdiğinde kendilerine düşen paylardan fedakârlık yaparak şöyle dediklerinin aktarmıştır: “Muhacirlere bunu vermeden bizlere hiçbir şey verme!”³⁰⁹ Resûlullah’ın etkisi bu iki misalde apaçık olarak görülmektedir. Enes neredeyse her ânında Resûlullah’ın yanında olup, onun olaylara verdiği tepkileri gözlemlemiştir. O, ileride bahsedeceğimiz üzere, Bahreyn’e zekat âmili olarak görevlendirilecektir.

Yine Bahreyn’den gelen ganimet mallarının taksimine dair başka bir hadiseyi Enes b. Mâlik’in anlatımı vardır. Enes b. Mâlik bu anlatımında: Peygamber’e Bahreyn diyarından mallar geldi. Peygamber: Bunları mescidimize koyun, buyurdu. Bunlar bugüne kadar Hz. Peygamber’e gelenler arasında en çok olanıydı. Resûlullah namaz vakti mescide geldiğinde mescitte bulunan bu mallara bakmadan namaza geçti. Namaz bitince malları oradakilere dağıtmaya başladı. Bu sırada amcası Abbâs da oradaydı. Resûlullah’ın yanına gelerek:

- Ey Peygamber, bana da verir misin? Çünkü ben Bedir Gazvesinde esir düştüğümde Akil’in de fidyesini vermiştim, dedi. Allah Resûlü de:

³⁰⁶ Vakıdî, c. 2, ss. 897, 898.

³⁰⁷ Buhârî, “*Menakibu’l-Ensâr*”, 1.

³⁰⁸ Buhârî, “*Megazi*”, 58.

³⁰⁹ Ahmed ez-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim ve Kâmil Miras, Ankara, 1970, c. 10, s. 15.

- Al, buyurdu.

Hz. Abbâs torbasını iyice dolduruverdi. Sonra onu sırtlamaya çalıştı, ancak torbanın çok yüklenmesinden dolayı ağırlığını kaldırmaya gücü yetmedi. Bunun üzerine Abbâs:

- Hadi birilerine emret de bu torbayı sırtıma kaldırsın, dedi.

Hz. Peygamber:

- Olmaz, dedi. Abbâs:

- O halde sen kaldır.

- Olmaz!

Bu diyalogdan sonra torbaya koyduğunun birazını döküp tekrar kaldırmayı denedi.

Yine de kaldıramayınca:

- Birilerine söyle de kaldırmama yardım etsin!

- Olmaz.

- Kendin yardım et!

- Olmaz!

Abbâs torbaya koyduklarının birazını daha boşalttı. Bu sefer kaldırabildi. Torbasını yüklenip gitti. Peygamber, onun bu haline şaşkınlık duymuş ve gözden kayboluncaya kadar gözleriyle Abbâs'ı takip etmişti. Ardından da mallardan tek bir dirhem kalmayuncaya kadar oradan ayrılmadı, şeklinde aktarmıştır.³¹⁰

Kaynaklara göre, Mekkenin fethinden (20 Ramazan 8/11 Ocak 630) sonraki sene Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na karşı düzenlenen Tebük Seferi'ne (Receb 9/Ekim 630) Enes b. Mâlik'in de katıldığı aktarılır. Enes b. Mâlik'in bu konu hakkında bir anlatımı bulunmaktadır.³¹¹ Bu anlatımında Enes b. Mâlik: Nebi ile birlikte Tebük'ten dönmekteydik. Nebi: Bazıları bizlere katılamadı. Medine'den gelemediler. Geçmiş olduğumuz boğazlarda ve vadilerde, o kişilerin iyi dilekleri manevi olarak bizlere destek oldu. O kişileri, bizden ellerinde olmayan sebepler engelledi, dediğini nakletmiştir. Bu rivayet Hz. Peygamber'in, savaşa katılamayanların iyi niyet ve dualarının, savaşa katılanlara manevi destek olduğuna inandığını yansıtmaktadır.

Bu başlık altında aktardığımız rivayetlerden görüldüğü üzere Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in yakınında olduğu için, Hz. Peygamber'in yakınları hakkında ayrıntılı anlatımlar yaptığı rivayetlerde görülmektedir. Bundan dolayı ona, "İslâm'ın

³¹⁰ Buharî, "Salât", 42, "Cizye", 4.

³¹¹ Buharî, "Cihâd", 35.

ravisi” denildiği aktarılır.³¹² Hz. Peygamber hayatta iken, Enes b. Mâlik’in şahit olduğu seferler ve fetihleri kaynaklar ışığında inceledik. Enes b. Mâlik’in, Hz. Peygamber ile son senesini aşağıdaki başlık altında ele alacağız.

2.2.3 Enes b. Mâlik’in Hz. Peygamber ile Son Yılı

Hz. Peygamber’in ahirete irtihal ettiği sene olan 10/632 yılında önemli bazı olaylar vuku bulduğu rivayetlere yansımıştır. Örneğin, Resûlullah’ın oğlu İbrahim’in hastalanması, akabinde vefat etmesi ve veda haccı bunlardandır. Enes b. Mâlik Resûlullah’ın oğlu İbrahim’i birlikte ziyaret edişleri hakkında şöyle bahseder: Resûlullah ile demircilik yapan Ebû Seyf’in yanına girdik. Ebû Seyf, İbrahim’in sütbabasıydı. Resûlullah, İbrahim’i kucağına aldı, oğlunu öptü. Baba şefkatiyle kokladı. Başka bir zaman yine Ebû Seyf’in hanesine gitmiştik. Resûlullah oğlunun yanına girdiğinde o, ruhunu teslim ediyordu (ö. 10/632). Bunun akabinde Nebi’nin gözlerinden yaşlar aktı.³¹³ Abdurrahmân b. Avf:

- Sen de mi ağlamaktasın, dedi. Nebi:
- İbn’ül Avf, görmekte olduğun merhamettir, buyurdu. Bunları söylerken, gözyaşları inci misali tane tane akmaktaydı. Ardından sözlerine şöyle devam etti: “Göz yaşarıp, gönül hüznlenir. Bizler Rabbimizin rızasına uygun sözler söylemeliyiz. İbrahim! Seninle ayrılacak olmamız bizleri çok üzdü.”³¹⁴ İşte bu rivayet, İbrahim’in hastalığı ve vefatına bizzat şahitlik yapmış olan Enes b. Mâlik’in, hadiseleri detaylı bir biçimde aktarmasına bir örnek teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber’in ahirete irtihali ve son günleri hakkında Enes b. Mâlik şunları nakleder: Resûlullah’ı en son Pazartesi günü görmüştüm. İnsanlar, Ebu Bekir’in arkasında namaz kıldıkları sırada Resûlullah, odasının perdesini araladı. İnsanlar uzun süreden beri onu görmedikleri için heyecanlanmış ve kıpırdanmaya başlamıştı. Bunun üzerine Resûlullah eliyle işaret ederek: “Yerinizde kalın” dedi. Bu sırada Resûlullah’ın yüzüne baktım. Onun yüzü bir mushaf yaprağı gibiydi. Daha sonra perdeyi kapattı.

³¹² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. 3, s. 403; Tahmaz, s. 6.

³¹³ İbn Sa’d, c. 1, s. 111.

³¹⁴ Buharî, “*Cenâiz*”, 43; Müslim, “*Fedâil*”, 62.

Yine kaynaklara göre bu hadise, sahâbenin Resûlullah'ı son görüşleri olduğu aktarılır.³¹⁵

Enes b. Mâlik'in, Resulullah'ın rahatsızlığının arttığı vakitlere dair bir anlatımı bulunmaktadır. Enes b. Mâlik'in bu anlatımı şöyledir: Hastalık artıp da Hz. Peygamber'i bunaltmaya başladı. Babasının bu halini gören Hz. Fatıma (ö. 11/632):

- Vahlar olsun... Babacığım, ağrın ne de çok, dedi. Kızının üzüldüğünü gören Peygamber:

- Bundan sonra babacığın sıkıntı dokunmayacaktır, buyurdu. Resulullah ahirete irtihal edince Fatıma:

- Allah'ın çağrısına uydun. Ah babacığım... Senin makamın Firdevs'tir. Sıkıntımızı bundan sonra Cebrail'e anlatacağız, dedi.³¹⁶ Baba-kız arasındaki sevgi bağını yansıtan bu rivayet, bir taraftan da Enes b. Mâlik'in, Hz. Peygamber'in vefatına kadar yanında bulunduğunu göstermektedir.

Yine kaynaklara göre Enes b. Mâlik: "Allah, Peygamber'in vefatından evvel vahyi artırdı. Nebi, vahiylerin çokça arttığı bir zamanda öldü"³¹⁷ demiştir. Bu ve benzeri rivayetlerinden Enes'in, vahiylerin esbab-ı nüzulüne vakıf olduğunu anlamaktayız. Rivayetlere göre, Hz. Peygamber vefat ettiğinde, Enes b. Mâlik insanların üzüntüden ağlamaya başladığını ve Hz. Ömer'in insanların haline kızarak halka şöyle hitap ettiğini söylemiştir: "Resûlullah ölmedi. O, Hz. Musa gibi ruhu ile göğe yükseldi. Resûlullah, bazılarının ellerini ve dillerini kesmeden de ölmeyecektir."³¹⁸ Rivayetin devamına göre, Hz. Ebu Bekir de bir hitap da bulunarak insanları sakinleştirdiği aktarılır. Kaynaklara göre, Hz. Fatıma'nın (r.anh.) babasının vefatına çok üzüldüğü ve bu üzüntüsünü babasının gözetiminde takriben on sene yetişen Enes'e sitemde bulunarak dile getirdiği rivayet edilir. Hz. Fatıma: "Ey Enes! Resûlullah'ın üzerine toprak dökmeye gönlün nasıl razı oldu?"³¹⁹ diyerek sitemde bulunduğu nakledilir. Bu tepki bir yandan da samimiyeti göstermektedir. Öyle ki bir efendi - hizmetçi gibi değil de, bir abla - kardeş gibi sitemde bulunmuştur

³¹⁵ İbn Sa'd, c. 2, s.192.

³¹⁶ Buhârî, "Megâzî", 84.

³¹⁷ Müslim, "Tefsîr", 2; Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 1.

³¹⁸ İbn Sa'd, c. 2, s. 233.

³¹⁹ İbn Sa'd, c. 2, s. 270.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENES B. MÂLİK'İN HZ. PEYGAMBER SONRASI DÖNEMDE YAŞAMI

3.1. DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE ENES B. MÂLİK

Enes b. Mâlik'in ölüm tarihi dikkate alındığında, onun, Hz. Peygamber'in son on yılına ilaveten, Dört Halife döneminin (632-661) tamamına da tanıklık ettiği anlaşılmaktadır. Enes, özellikle ilk iki halife döneminde oldukça faal bir yaşam sürmüştür. Sonraki halifeler döneminde Enes'in siyasî ve askerî faaliyetler özelinde bu aktif yapısı artık göze çarpmamaktadır. Buna rağmen o, bir zamanlar Peygamber'in en yakınındakilerden biri olması nedeniyle İslam toplumunda popülerliğini korumuştur. Enes, bu bağlamda örneğin, hem Hz. Peygamber'e hem de sonraki dönemin devlet başkanları olan halifelere yönelik soruların muhatabı olmuştur. Bu bölümde, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber sonrası dönemdeki yaşam öyküsünü ele almaya çalışacağız.

3.1.1. Ebû Bekir Dönemi (632-634)

Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634), İslamla şereflenenlerin ilklerinden olup, Hulefâ-yi Râşidîn'in birincisidir (632-634). Resûlullah'ın ahirete irtihalinden sonra, Ensârın Sakîfetü Benî Sâide'de toplanarak halife seçimi konusunu görüştüğünü öğrenince Hz. Ömer ile birlikte oraya gitmiştir. Hz. Ebû Bekir, ensar ve muhacirlerden birer emîr seçilmesi fikrini doğru bulmayarak, tek lider seçilmesini önermiştir. Aday olarak da Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı teklif etmiştir. Ancak sahabîlerin Hz. Ebû Bekir'in halife olmasını uygun görerek Mescid-i Nebvî'de kendisine biat ettikleri rivayet edilmektedir.³²⁰

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'e hizmet ettiği gibi, Hz. Ebu Bekir'in de verdiği her göreve riayet etmiştir. Nitekim kaynaklarda, Enes b. Mâlik'in, ikinci halife Ömer b. Hattab'a şu sözleri söylediği geçmektedir: “Senden önceki iki arkadaşına yaptığım gibi sana da biat ediyorum; gücüm yettiğince emirlerini yerine getirecek ve sana itaat

³²⁰ Mustafa Fayda, “Ebû Bekr”, *DİA*, 1994, İstanbul, c. 10, s. 103.

edeceğim.”³²¹ Enes b. Mâlik’e atfen İbn Sa’d gibi tarihçilerin kayıtlarında yer alan bu ifadenin doğru olması çok muhtemeldir; çünkü Enes’in hem Ebu Bekir hem de Ömer dönemindeki tutumu, hakikaten yukarıda geçen sözünde ifade edildiği gibi olmuştur. Bir başka deyişle o, anlaşıldığı kadarıyla, Hz. Peygamber’e gösterdiği sadakati ilk iki halifeye göstermekten çekinmemiştir. Nitekim kaynaklarda Ebû Bekir’e biat etme hususunda birtakım sahabenin ağırdan aldıkları yönünde bilgiler bulunmaktadır; ancak Enes b. Mâlik’in ismi onların arasında geçmemektedir. Anlaşılan o ki, o sırada Hz. Peygamber’in defin işleriyle uğraşmakta olan Enes b. Mâlik, henüz genç yaşta olmasının da etkisiyle, yönetim kademesi sürecine dâhil olmaktan imtina etmiştir.

Kaynaklara göre, Hz. Ebu Bekir, hilafete gelir gelmez ilk faaliyeti, Hz. Peygamber’in henüz yatağında hasta iken Suriye yönüne göndermek üzere teçhiz ettiği, ama Peygamber’in rahatsızlığı nedeniyle sefere çıkma imkânı bulamayan Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduyu sefere sevk etmek olmuştur. Onun ikinci faaliyeti ise, Resûlullah’ın vefatından önce Peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetü’l-Kezzab (ö. 12/633) ve Resûlullah vefat edince dinden irtidat eden kabileler ile mücadele etmeye başlamıştır. Ebu Bekir’in, zekât gibi birtakım vergi uygulamalarına riayet etmek istemeyen Arap kabileler ile tavizsiz bir mücadele sürdürdüğü bilinmektedir. Hatta o, bu hususta öyle kararlı bir duruş sergilemiştir ki, bir rivayete göre Hz. Ömer’e ve sahabeye, “Eğer onlar bana, Hz. Peygamber’in kendilerinden zekât olarak aldığı hayvanın (devenin) bağını bile vermeyecek olsalar, Vallahi onlarla sonuna kadar savaşıyorum”³²² demiştir. Kaynaklar, onun bu duruşuna hem Hz. Ömer’den hem de önde gelen sahabeden büyük destek geldiğini belirtmektedir.

Kaynaklar, Hz. Ebubekir dönemi özelinde Enes b. Mâlik’i özellikle iki yönlü zikretmişlerdir. Bunlardan ilki, Yemâme Savaşı, diğeri ise Bahreyn Zekât Amillîği görevleri vesilesiyledir.

³²¹ İbn Sa’d, c. 5, s. 332.

³²² Buhârî, “*İ’tisam*”, 2; Müslim, “*İman*”, 8; Ebu Davud, “*Zekât*”, 8.

3.1.1.1. Yemâme (Akrahâ) Savaşı

Hız. Ebû Bekir'in, kendisi hakkında Peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme'nin üzerine, Ebû Cehil'in oğlu İkrime komutasında bir ordu gönderdiği kaynaklarda söylenmektedir. Yine kaynaklara göre, Hız. Ebu Bekir daha sonra takviye olarak da Şurahbil b. Hasene komutasında ek bir birlik göndermiştir. Bu ordular aceleci davranıp başarısız olunca, halife, Halid b. Velid emrinde yeni bir kuvveti Yemâme'ye sevk etmiş, Enes b. Mâlik de bu orduda yer almıştır. Nitekim bu ordu, Müseyleme'nin bulunduğu coğrafi alana doğru hareket etmiş ve yapılan savaş her iki taraf açısından da çetin geçmiştir. Hatta Müseyleme'nin kalabalık ordusu, savaşın ilk safhalarında Müslümanlar karşısında üstünlük sağlayarak onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

Müslüman yazarlar, bu savaşın şiddetini, o sırada muharebe meydanındaki Enes b. Mâlik'e nisbetle nakledilen bir rivayet üzerinden de hatırlamışlardır. Bu bağlamda, Enes b. Mâlik, savaş sürdüğü bir sırada Sabit b. Kays'ın yanına gider ve ona niçin savaşmadığını sorar. Sabit, kefen niyetine giydiği elbisesine güzel kokular sürdüğünü söyler; işi biter bitmez savaşmaya devam edecektir. Nitekim böyle de olur. Zira Sabit b. Kays, savaş meydanında kahramanlık şiirleri okur ve Müslümanlara cesaret verip onları savaşmaya teşvik ederek, savaş meydanında şehit olur.³²³ Enes b. Mâlik üzerinden kaynaklarca aktarılan bu kısa anlatım, söz konusu savaşın Müslümanlar açısından oldukça çetin geçtiği izlenimi uyandırmaktadır.

Savaşın ilk safhalarında Müseyleme'nin ordusu karşısında geri çekilmeye mecbur kalan Müslümanlar, kısa süre sonra yeniden toplanmaya muvaffak olarak bir kez daha hücumla geçmişlerdir. Bilindiği gibi, Müslümanlar bu savaşla kazanacaklardır.³²⁴ Bununla birlikte, kaynaklarca savaşın özellikle bir sahnesi nakledilmektedir. Buna göre, Ensâr ile Muhacirin'in başarılı ve ısrarlı hücumları, Hanefioğullarını etrafı yüksek duvarlarla çevrili "ölüm bahçesi" diye adlandırılan korunaklı bir alana sığınmak mecburiyetinde bırakır. Bu sırada, Müslüman askerler arasından Ebû Dücane korkusuzca bu bahçeye girer; kırılmış durumdaki ayağına rağmen şehit olana dek kahramanca savaşır; ancak bahçenin kapısını açmayı

³²³ Halife b. Hayyât, s. 108.

³²⁴ Ahmet Önkâl, "Müseylimetülkezzab", *DİA*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 90.

başaramaz. Bunun üzerin bu defa da ismini daha önce de çokça zikrettiğimiz Berâ b. Mâlik öne atılır. O, önce Müslüman askerlere hitaben cesaret verici bir konuşma yapar; ardından da çarpışmaya girer. Nitekim o, Müslüman askerlerce mızrak ve kalkanlar kullanılarak oluşturulan yükseltiyi kullanarak bahçeye girer, kapıyı açmayı başarır. Ne var ki, Berâ b. Mâlik de bu sırada ağır yaralanmıştır. Halid b. Velid'in bizzat ilgilenmesi neticesinde iyileşir.³²⁵ Söz konusu bu rivayetler de kaynaklarca yine Enes b. Mâlik'e dayandırılmaktadır.

3.1.1.2. Bahreyn Zekât Âmilliği Görevi

Hiz. Peygamber sonrasında ilk dönemde Arabistan'da ortaya çıkan ve Müslüman yönetimi endişelendirip uğraştıran önemli gelişmelerden biri, çeşitli coğrafyalardan bazı kabilelerin zekât vermek istemeyişleridir. Hiz. Ebû Bekir hilafete geldiğinde, Hiz. Peygamber döneminde yapılan uygulamaları aynen devam ettirmeye gayret etmiştir. Bu konuda daha önce zikrettiğimiz deve yuları örneği önemlidir. Bir devlet reisi olarak Hiz. Ebû Bekir'in göstermiş olduğu bu tepki, vergi vermeyen yani devletin otoritesini reddedenlere en güzel cevaptır. Eğer bu tepki gösterilmemiş olsaydı, büyük ihtimalle devlet dağılma tehlikesine girecekti. Halife, bu isyankârları bastırdıktan sonra farklı bölgelere zekât memurları göndermeye başlamıştır. Bu memurlardan birisi de Enes b. Mâlik olmuştur. Enes, Ebû Bekir tarafından Bahreyn'e bu görevle gönderilmiştir.

Kaynaklara göre, Hiz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e zekât memuru olarak gönderme niyetini önce Ömer b. Hattab'a açmıştır. Ebû Bekir, Ömer'e, o zamanlar genç bir delikanlı olan Enes'i Bahreyn'e göndermek istediğini söyleyerek onun fikrini sormuştur. Ömer ise, cevabında, Enes'in akıllı ve okuma-yazma bilen bir genç olduğunu söyleyerek Ebû Bekir'in kararını desteklemiştir. Böylece Enes b. Mâlik'in yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. Nitekim Enes, önce Hiz. Ebû Bekir'in, atandığı görevle ilgili olarak kendisine verdiği nasihatleri dinlemiş, ardından da görev yerine gitmiştir. Tahmin edileceği gibi, buna dair detaylar da yine Enes b. Mâlik'e nisbet edilerek kaynaklarca nakledilmektedir.³²⁶ Bu bağlamda, Hiz. Ebu Bekir, Enes b.

³²⁵ Halife b. Hayyât, s. 109.

³²⁶ İbn Sa'd, c. 5, s. 332; Halife b. Hayyât, s. 123.

Mâlik'e, onu Bahreyn'e yollamadan önce yazılı bir talimat verir; hatta bu talimatın altını bizzat Peygamber'in mührü ile mühürler. Mühürde, üç satır yazı bulunmaktadır. Bir satırda Allah, bir satırda Muhammed, bir satırda ise Resül sözcükleri geçmektedir. Kaynaklara göre, bu talimatname aşağıdaki sözlerden oluşmuştur:

Bismillahirrahmanirrahim.

Bu, Resûlullah'ın Müslümanlara farz kıldığı ve Allah'ın da Resulüne emretmiş olduğu zekât görevidir. Bu zekât, usulünce talep edildiği takdirde, bir Müslüman'ın derhal vermesi gerekir. Her kimden aşağıda belirtilenden fazlası istenirse vermesin. Bunlar şöyledir:

- 1) 24 ve daha aşağı miktardaki deve için koyun olarak vacib zekât, her beş deveye bir koyundur.*
- 2) 25'e ulaştı mı, 35'e kadar, dişi bir bintu mehaz (ikinci seneye basan dişi deve); eğer bintu mehaz yoksa bir ibnu lebun (ikisine basan erkek deve).*
- 3) 36'ya ulaştı mı 45'e kadar, bir dişi bintu lebun (üç yaşına basan dişi deve).*
- 4) 46'ya ulaştı mı 60'a kadar, erkek devenin aşacağı bir dişi deve Tarikatü'l-fahl).*
- 5) 61'e ulaştı mı 75'e kadar, bir ceza'a (beş yaşına basan bir deve).*
- 6) 71'e ulaştı mı 90'a kadar iki bintu lebun.*
- 7) 91'e ulaştı mı 120'ye kadar, erkek devenin aşacağı iki hıkkâ (dördüne basan deve).*
- 8) 120'yi aşınca, her kırk için bir bintu lebun.*
- 9) Her 50'de, bir hıkkâ.*
- 10) Sadece 4 devesi olana zekât düşmez, sahibi nafile olarak verirse o başka.*
- 11) 5 devesi olana bir koyun düşer.*
- 12) Koyunun zekâtı saime olanlardan alınır. (Saime kırdâ otlatılan hayvana denir.) Saime koyun 40'a ulaştı mı 120'ye kadar, bir koyun alınır.*
- 13) 120'yi geçti mi 200'e kadar, iki koyun alınır.*
- 14) 200'ü geçti mi 300'e kadar, üç koyun alınır.*
- 15) 300'ü geçti mi her yüz koyunda bir koyun alınır.*
- 16) Adamın saime koyunları 40'tan bir eksik olsa ona zekât düşmez. Sahibi (nafile olarak) kendiliğinden verirse o başka.*
- 17) Zekât korkusuyla, müteferriklerin araları birleştirilmez, birleşik olanlar da ayrılmazlar.*
- 18) İki ortağın malından alınan zekâtta her ikisi de, adalet üzere birbirlerine müracaat ederler.*
- 19) Zekât olarak çok yaşlı, ayıplı ve (koç, teke gibi) döl hayvanı verilmez, zekât memuru kabul ederse o başka.*
- 20) (İki yüz dirhemlik) gümüşte, onda birin dörtte biri (yani kırkta bir miktarı) zekât vaciptir.*
- 21) Gümüş miktarı 190 dirhemse, 200 dirhemden az olursa zekât yoktur. Sahibi verirse o başka...*³²⁷

Bilindiği gibi, Ebu Bekir'in hilafet dönemi oldukça kısa sürmüştür. Nitekim onun hastalandığı günlerde (Cemazziyelahir 13/Ağustos 634), Enes b. Mâlik'in de bir grup sahâbi ile birlikte Medine'ye gelerek onu ziyaret ettikleri görülmektedir. Ebû

³²⁷ Buhârî, "Zekât" 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, "Hiyel" 3; Ebu Davud, "Zekât" 4; Nesai, "Zekât" 5.

Bekir, bu ziyaret sırasında muhataplarına hastalığından pek bahsetmemiş, bunun yerine helalleşmek şeklinde yorumlanabilecek bir usulle hilafet dönemi boyunca yaptıklarından razı olup olmadıklarını onlara sormuştur. Orada bulunanlar, bu soruya “evet” yanıtını vermiştir. Ebû Bekir de bunun üzerine geriye bıraktığı malların Hz. Ömer’e verilmesini vasiyet etmiştir.

Yukarıdaki rivayet, kaynaklarca, Enes b. Mâlik’e nisbetle anlatılmıştır. Nitekim yine Enes’e dayandırıldığına göre, Ebû Bekir’in o sırada aslında bir dinarı veya dirhemi bile yoktur. Onun yanında sadece bir hizmetçi, sütü sağılmak üzere bir deve ve bir süt kabı bulunmaktadır. Bunlar, tıpkı Ebû Bekir’in vasiyetinde olduğu gibi Ömer b. Hattab tarafından teslim alınmıştır. Ömer, bu sırada, Ebû Bekir’i hayırla yâd etmiştir; ancak aynı zamanda Ebû Bekir’den kendisine kalan makamın ne denli ağır³²⁸ olduğunu da vurgulamıştır.

3.1.2 Ömer b. Hattab Dönemi (634-644)

Ebu Bekir’in irtihali sonrasında Enes b. Mâlik’e dair ilk anlatım, onun yeni halife Ömer b. Hattab’a biat etmesini aktaran rivayettir. Bu bağlamda, Ebu Bekir’i ölüm döşeginde ziyaret eden Enes’in, Ömer’e teslim edilmek üzere Ebu Bekir tarafından bırakılan birkaç eşyayı yeni halifeye götürdüğü ve bu sırada da ona biat ettiği belirtilmektedir. Konuya ilişkin anlatım, bir kez daha Enes b. Mâlik’e nisbetle kaynaklarca nakledilmiştir.³²⁹ Detaylar ise şöyledir:

Enes b. Mâlik, Ebû Bekir’den miras kalan ve kendisine teslim edilen emanet mallarla birlikte Ömer b. Hattab’ın ziyaretine gider. Ömer, ona, getirdiklerini kendisine teslim etmesini söyler. Enes ise bundan önce kendisine biat etmek istediğini Ömer’e bildirir. Ömer, bunun üzerine elini uzatır. Enes bu eli tutar ve daha önceki iki arkadaşına olduğu gibi Ömer’e de biat ettiğini, gücü yettiğince onu dinleyip itaat edeceğini ona iletir.³³⁰ Bu hadise, bir rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, Enes b. Mâlik’in Bahreyn zekât memurluğu görevinin de sona ermesi anlamına gelmiştir. Çünkü

³²⁸ İbn Sa’d, c. 3, s. 176; Belâzürî, *Ensabü’l-Eşraf*, c. 10, s. 78.

³²⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, 1372, c. 3, s. 608.

³³⁰ İbn Sa’d, c. 5, s. 332.

kaynaklarda bundan sonraki süreçte Enes'in bu göreviyle ilgili hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Ömer b. Hattab döneminde (634-644), Enes b. Mâlik ile ilgili olarak başlıca iki olgu ön plâna çıkmaktadır. Bunlardan ilki, onun Basra'daki ilim halkasında üstlendiği önemli rol, diğeri ise katıldığı bir seferdir.

3.1.2.1. Basra İlim Halkasındaki Faaliyetleri

Kaynaklara göre, Hz. Ömer, Basra şehrine Ebû Mûsâ el-Eşârî'yi (ö. 42/663) vali olarak tayin etmiş, yeni vali Basra'ya giderken hem halifenin hem de sahabenin tavsiyelerine uyarak başka bazı sahabilerle birlikte Enes b. Mâlik'i de yanında götürmüştür.³³¹ Bu durum, Basra'daki ilim ve kültür hayatına çok şey kazandırmıştır. Zira anlaşıldığı kadarıyla Enes b. Mâlik, burada bir ilim halkası kurarak hadis ve fıkıh öğretmiş, bazı ibadetlerde imam görevi üstlenmiştir.

Enes b. Mâlik, ilk önceleri Basra ile Şam arasında kalmıştır. Bir başka deyişle, onun ara ara Şam'da bulunduğu görülmektedir. Ne var ki, bir süre sonra Şam'dan tümüyle ayrılarak Basra'yı yurt tutmuştur. Hatta onun Şam'dan kalıcı şekilde Basra'ya dönüşüne dair bir kayıt da kaynaklarda geçmektedir. Enes, Şam'dan Basra'ya ilerlerken Aynü'ttemr Bölgesi'nde İbn Sîrîn (ö. 110/729) ile karşılaşır. Enes o sırada eşeğinin üstünde namaz kılmaktadır. Ancak istikameti kibleyle tam olarak eşleşmemektedir. Bunun üzerine kendisine kible işaret edilir. İbn Sîrîn ise Enes'e, kibleden başka yöne doğru namaz kıldığı ikâzında bulunur. Enes ise cevabında, Hz. Peygamber'in de aynen böyle yaptığını gördüğünü, aksi takdirde böyle yapmayacağını söyler.³³² Bu rivayete şöyle bir şerh düşmek uygun olacaktır ki, Buharî'de geçen bir rivayete göre, Hz. Peygamber nafilâ namazlarını kılarken binek üzerinde namazını eda ederken, farz namazlarını kılmak için bineğinden inerek namazını eda etmiştir.³³³

Yukarıdaki örnek belki tek başına çok anlam ifade etmiyor olabilir. Ancak Enes b. Mâlik'in henüz bir çocuk iken on yıl boyunca Hz. Peygamber'e hizmette bulunarak onun en yakınlarında yer almış olması, hiç şüphesiz Basra'da onu halk nezdinde çok popüler kılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Enes, Basra'da, İslam'a ve Hz. Peygamber'e

³³¹ Belazûri, *Ensabü'l-eşraf*, c. 1, s. 491.

³³² Müslim, "*Salâtu'l-müsâfirîn*", 4; Ahmed b. Hanbel, c. 20, 379; Beyhakî, c. 2, s. 7.

³³³ Buharî, "*Salat*", 31.

dair birikimlerini insanlara aktarmaya çalışmıştır. Bu itibarla onun, bu şehirde ilim ve hadis halkaları kurduğu ve çok sayıda öğrenci yetiştirdiği söylenmektedir. Hatta bir rivayet 300 kadar öğrenciden bahsetmiştir.³³⁴ Öyle ki, sonradan hilafet makamına çıkacak olan Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî (ö. 127/744), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve ayrıca Zührî (ö. 124/742) onun öğrencilerden tanınmış birkaç tanesidir.

Yukarıda isimleri sayılanlar, İslâm tarihinde tanınmış simalardır. Bu bağlamda onlardan bazılarını kısaca hatırlatmak yerinde olacaktır. Şüphesiz, söz konusu simalar arasında en meşhur olan, sonradan Emevi halifesi olarak devlet başkanı sıfatı taşıyacak Ömer b. Abdülazîz'dir. Adil bir yönetici olmasından dolayı diğer Emevi halifelerinden üstün tutulan Ömer b. Abdülazîz, İslamî hassasiyetlere verdiği önemle dikkat çekmektedir. Kanaatimize göre, onun bu hassasiyetlere sahip olmasında, küçük yaşlarından itibaren kendisinden ders aldığı Enes b. Mâlik'in etkisi görülmektedir. Zira Ömer b. Abdülazîz'in hilafeti ve uygulamaları, Dört Halife'nin hilafetine ve uygulamalarına benzetilmektedir. Böylece Ömer b. Abdülazîz'in, halkın sevgisini ve takdirini kazandığı aktarılmaktadır.

Yine, yukarıda ismi zikredilen Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722), kaynaklarca ismi çok zikredilen bir simadır. Ona nisbet edilen çok sayıda rivayet, Kütüb-i Sitte'de yer almıştır. Ebû Kılâbe el-Cermî, bu itibarla hadis bilgisi yönünden ve sika³³⁵ olmasıyla İslâm tarihinde öne çıkmaktadır. Nitekim kaynaklar, onun, tek bir hadis öğrenmek amacıyla Basra'dan Medine'ye kadar yolculuk yaptığı³³⁶ söylemi üzerinden, onun hadis konusundaki hassasiyetini vurgulamak istemişlerdir.

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İslam Dünyası'nda kendi döneminin önde gelen şahsiyetlerinden birisi olarak hatırlanmaktadır. Kendisi aslen Fars kökenli bir âlimdir; ancak hem birçok sahabeyle tanışıp yakın ilişkiler kurması, hem de bizzat dindarlık ve takvasıyla İslam Tarihinde saygın bir yer edinmiştir. Bu bağlamda Hasan-ı Basrî'nin daha çok zâhid yönü üzerinde durulmaktadır. Nitekim o, kaynaklarca da çok yönlü

³³⁴ Canan, “*Enes b. Mâlik*”, **DİA**, c. 11, s. 234.

³³⁵ Hadis ilminde râvinin güvenilir olduğunu ifade eden bir terimdir.

³³⁶ Ali Osman Ateş, “*Ebû Kılâbe el-Cermî*”, **DİA**, 1994, İstanbul, c. 10, ss. 176, 177.

anılan, âlimlerin saygı duydukları bir zattır.³³⁷ Bir rivayete göre, fakih ve muhaddis ve aynı zamanda Kûfe Kadısı olan Ebû Bürde el-Eş'arî (ö. 104/722), Hasan-ı Basrî'yi kast ederek, Hz. Peygamber ile hiçbir zaman yan yana bulunmadığı hâlde onun ashâbına Hasan-ı Basrî'den daha çok benzeyen hiç kimseyi görmediğini söylemiştir.³³⁸

Ebû Muhammed Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî'nin (ö. 127/744) ise yaklaşık kırk yıl boyunca Enes b. Mâlik'e öğrencilik ve dostluk yaptığı belirtilmektedir. Nitekim kaynaklar, Sabit el-Bünânî'den hadis rivayet eden yüzden fazla öğrencinin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.³³⁹ Sabit el-Bünânî, yaşamı boyunca Enes b. Mâlik'e derin bir saygı duymuş, Hz. Peygamber'e hizmette bulunmuş olması nedeniyle Enes'e daima gıpta etmiştir. Bu doğrultuda geçen bir rivayette, Sabit el-Bünânî'nin, Hz. Peygamber'e dokunmuş olması sebebiyle Enes'in elini öpmek istediği ileri sürülmüştür.³⁴⁰ Anlaşıldığı kadarıyla Enes de Sabit el-Bünânî'yi samimî bir gönül arkadaşı gibi görmüş, onu iyi bir Müslüman olarak tanımlamıştır. Hatta bir rivayete göre, Enes, onu "hayrın anahtarlarından biri"³⁴¹ şeklinde tanımlamıştır. Sabit el-Bünânî, hadis geleneği içinde, hadis hâfızı ve münekkit olan Ebû Hâtim er-Razî tarafından, Enes b. Mâlik'ten hadis rivayet edenler arasında İbn Şihab ez-Zühri'den sonra en önemli ikinci râvi addedilmiştir.³⁴² Sabit el-Bünânî'nin Enes b. Mâlik ile bir hatırası, kaynaklarda şöyle yer etmiştir:

*Günlerden bir gün, Enes b. Mâlik ile beraber evinin terasında oturuyorduk. Sonra, Enes, ezan sesini duyunca aşağıya indi; ben de onunla birlikte indim. Ancak kısa adımlarla yürüyordu. Bunun sebebini şöyle açıkladı: "Bir gün Zeyd b. Sâbit (ö. h. 45/m. 665) ile birlikteydim. O, aynen böyle kısa adımlarla yürümeye başladı ve bana sordu: 'Seni neden böyle kısa adımlarla yürüttüğümü biliyor musun?'. 'Nebi beni böyle yürütmüştü' diye de ekledi. Ben de 'Allah ve elçisi en iyi bilenlerdir' şeklinde yanıtladım. Bunun üzerine o, (Peygamber) namaza giderken daha çok adım atalım diye (küçük adımlarla yürümemizi istemiştir) dedi."*³⁴³

³³⁷ Ayrıntılar için bakınız. Mehmet Kubat, **Hasan el-Basrî Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2008.

³³⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakat**, c. 9, s. 183.

³³⁹ Hasan Cirit, "*Sâbit el-Bünânî*", **DİA**, İstanbul, 2008, c. 35, s. 350.

³⁴⁰ İbn Sa'd, c. 5, s. 331.

³⁴¹ İbn Sa'd, c. 9, s. 234.

³⁴² Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, c. 5, s. 520.

³⁴³ İbn Ebi Şeybe, **Musannef**, c. 2, s. 138; İbn Hacer, **el-İsâbe**, c. 2, s. 542.

Bilindiği gibi, günümüzde bazı Müslümanlar arasında, namaza gidilirken atılan her adımın sadaka mahiyeti taşıdığı şeklinde bir inanç bulunmaktadır. Yukarıdaki rivayet ile bu inanç arasında bir ilgi kurmak, şüphesiz çok mümkündür.

Yine, Enes b. Mâlik'in öğrencileri arasında adı geçen Katâde b. Diâme (ö. 117/735) Enes'ten daha ziyade kıraat konusunda birçok rivayet nakletmesi vesilesiyle hatırlanmaktadır. Katâde b. Diâme, kaynaklarda, derin takvâsıyla yer edinmiş bir isimdir. Onun, Vâsıt Bölgesi'nde ortaya çıkan bir veba salgınında öldüğü tahmin edilmektedir.³⁴⁴

Son olarak Zührî'den bahsedilecek olursa, Zührî'nin (ö. 124/742), Enes b. Mâlik ile onun Dımaşk'ta (Şam) bulunduğu dönemde arkadaşlık ettiği söylenmektedir. O, yukarıda da kısaca bahsi geçtiği gibi, Enes b. Mâlik'ten rivayet nakledenler arasında en güvenilir ravi kabul edilmektedir. Bununla beraber Zührî, hadis ve fıkıh gibi alanlara ilaveten başka birçok alanda da önemli bir sima olarak zikredilmektedir.³⁴⁵ Kaynaklara göre, Zührî'nin yegâne öğretmeni Enes b. Mâlik değildir. Çünkü o, o zamanlar ilmiyle temayüz etmiş başka kimselere de öğrencilik yapmıştır. Hatta bunlardan birisi olan Said b. Müseyyeb'in, ona, "arkasında senin gibi bir öğrenci bırakan kimse ölmüş sayılmaz" sözleriyle iltifat ettiği ileri sürülmektedir.³⁴⁶

Enes b. Mâlik, İslam Tarihinde yukarıda isimleri sayılan ya da sayılmayan saygın isimlerin öğretmeni sıfatıyla da ayrı bir statüyü haizdir. O, bununla beraber, Basra yıllarında Müslüman cemaat içinde sözü geçen ve yer yer imamet görevini yerine getiren bir sahabe olarak değer görmüş, yer yer de diplomatik mahiyetteki işlerde görev alarak Basra Valisi ile Halife Ömer arasında elçilik vazifesi icra etmiştir. Nitekim kaynaklar, bu her iki göreve dair detayları da Enes b. Mâlik'e dayandırılan rivayetler üzerinden nakletmişlerdir. Bu iki olayı, bu rivayetlerdeki detaylar özelinde kısaca anlatalım.

Enes b. Mâlik'in Basra'da hem halk tarafından çok sevilen hem de görüşlerine değer verilen bir sahabe olduğu, birçok rivayetten anlaşılmaktadır. Örneğin Ebu Gâlib el-Hayyât'ın (ö. 135/753) tarafından nakledilen bir rivayette, Basra halkının Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'e ilişkin hatıratına önem verdikleri görülmektedir. Rivayet, Enes b. Mâlik'in bir defasında aynı günde iki ayrı cenaze namazı kıldırıldığını ve bu iki

³⁴⁴ Abdülhamit Birişik, "*Katâde b. Diâme*", *DİA*, Ankara, 2002, c. 15, s. 22.

³⁴⁵ İbn Sa'd, c. 7, s. 429.

³⁴⁶ İbn Sa'd, c. 7, s. 439.

namaz sırasında farklı yerlerde sabit durduğunu söylemektedir. Bu nedenle Enes’e, bunu Hz. Peygamber’den öğrenip öğrenmediği sorulur. O da “evet” yanıtını verir. Bu yanıt hazirunda heyecan yaratır. Nitekim o sırada hazirun arasında bulunan Âlâ’ b. Ziyâd el-Adevî, insanlara dönerek “bu ameli ezberleyin” diye öğüt verir. Herhalde bunun temel sebebi, Enes b. Mâlik’e duyulan güven olmalıdır.³⁴⁷

Enes b. Mâlik’in, Basra Valisi Ebû Musa’ya danışmanlık görevinde de bulunduğunu evvelce söylemiştik. Bu bağlamda Enes, diplomatik görevler de üstlenmiştir ki, bunlar arasında en önemlisi, Vali ile Halife arasında icra ettiği elçilik vazifesidir. Nitekim Vali Ebu Musa, Enes b. Mâlik’i bu görevle Medine’ye göndermiştir. Tarihçi İbn Sa’d tarafından bu hadiseye dair verilen detaylara göre, Halife Ömer b. Hattab, Enes’e, Basra Valisi Ebû Musa’yı nasıl bir halde geride bıraktığını sorar. Yani halife, aslında Enes’in Basra’daki yönetime dair fikirlerini sormuştur. Enes, Ebû Musa hakkında, “insanlara Kur’an öğretiyordu” der. Ömer ise cevabında, Ebû Musa’nın zeki bir insan olduğunu belirtir, ama Enes’e, bunu Ebû Musa’ya söylememesini öğütler.³⁴⁸ Ömer, bunun sonrasında Eş’ariler ve Basralılar hakkında da Enes b. Mâlik’ten bilgi alır.

Enes b. Mâlik, elçilik göreviyle geldiği Medine’de bir süre kalmıştır. Ancak onun, daha sonra Basra’ya geri döndüğü anlaşılmaktadır. Nitekim bunun en açık kanıtı, onun Basra’dan organize edilen askerî bir sefere katılmış³⁴⁹ olmasıdır.

3.1.2.2. Tüster Seferi’ndeki Rolü

Ömer b. Hattab’ın halifeliği döneminde Basra Valisi Ebû Musa tarafından organize edilen askerî bir harekât, Tüster Seferi diye tanımlanmaktadır. Tüster, İran’ın güneybatısında tarihî bir şehirdir. Bu sefer, Sasaniler ile yapılan mücadeleler nedeniyle yapılmış ve bir buçuk-iki yıl süren kuşatma neticesinde 17/638 yılında Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Kaynaklar, Enes b. Mâlik’in de bu sefere katıldığı, üstelik Müslüman ordusundaki süvarilerin komutasını üstlendiği haberini nakletmişlerdir.

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, c. 20, s. 380; İbni Ebû Şeybe, c. 3, s. 195; Kelpetin, s. 51.

³⁴⁸ İbn Sa’d, c. 2, s. 436; Kelpetin, s. 51.

³⁴⁹ İbn Sa’d, c. 7, s. 91, Belazüri, s. 438.

Kaynaklarda mevcut verilere göre, Tüster Seferi, Basra Valisi Ebû Musa tarafından organize edilmiş ve bizzat onun komutasında yapılmıştır. Ebû Musa, ordunun sağ cenahında Berâ b. Mâlik'i, sol cenahında Meczee b. Sevr es-Sedûsî'yi, süvarilerin başında ise Enes b. Mâlik'i görevlendirmiştir. Ne var ki, iyi tahkim edilmiş bir şehir olan ve güçlü bir askerî garnizon da barındıran Tüster, şiddetli bir direniş göstermiştir. İbn Sa'd'ın aktardığı bir rivayette, Tüster'de her tarafın Faris/İranlı dolu olduğu vurgulanmıştır.³⁵⁰ Nitekim kaynaklar, Berâ b. Mâlik'in şehir kapısı önlerinde şehit oluncaya kadar savaştığını belirtmektedirler.

İslâm kaynaklarına göre, Tüster savunmasının komutanı Hürmüzan ile askerleri, surların dışında uğradıkları ağır yenilgi ve kayıpların sonrasında şehre sığınmışlardır. Onların kayıpları hakkında, dokuz yüz ölü ve altı yüz esirden bahsedilmektedir.³⁵¹ Kaynaklar, savaşın şiddetini ve uzunluğunu belirtmek amacıyla Enes b. Mâlik'e dayandırılan ve kendisinin sabaha kadar namaz kılacak vakit bulamadığını haber veren bir rivayeti söz konusu etmişlerdir. Sonuçta Tüster fethedilmiştir (17/638). Vali, birçok esir ve ganimeti Enes b. Mâlik'in denetiminde Medine'ye göndermiştir. Öyle ki, Enes'in denetimi altındaki esirler arasında komutan Hürmüzan da bulunmaktadır. Böylece Hürmüzan, Ömer b. Hattab'ın huzuruna çıkarılmıştır. Ardından, Ömer ile Enes arasında, hatta bazen Hürmüzan'ın da bazı açıklamalar yaptığı birtakım diyaloglar yaşanır ve neticede Hürmüzan Müslüman olur.³⁵² Hatta ona belirli bir ödenek de tahsis edilir.³⁵³

Hiz. Ömer sonrası dönem özelinde kaynaklar Enes b. Mâlik hakkında az bilgi vermişlerdir. Bunlardan birinde, Enes b. Mâlik'e nisbet edilen bir rivayette, Hiz. Osman'ın (ö. 35/656) hilafeti sırasında Ebu Süfyan'ın, kör olduktan sonra ve yanında refakatçileri de var iken, halifenin yanına geldiği belirtilmiştir.³⁵⁴ Enes'in adı buna ilaveten Osman'ın hilafetinin ikinci dönemine tekabül eden iç kargaşa dönemiyle ilişkili şekilde de zikredilmiştir. Buna göre, Osman, Mısır, Kufe ve Basra gibi şehirlerden gelen yönetim karşıtı isyancılar konusunda mektuplar kaleme alarak bunları belirli bölgelerdeki Müslüman önderlerine göndermiştir. Onlardan bazılarının

³⁵⁰ İbn Sa'd, c. 5, s. 12.

³⁵¹ Halife b. Hayyât, s. 147; Taberî, c. 4, ss. 83, 34, 35, 86.

³⁵² İbn Sa'd, c. 7, s. 91, Belazûri, s. 438.

³⁵³ Belâzûrî, s. 523.

³⁵⁴ İbn Hacer el-Askalani, **el-İsabe**, s. 429.

halifenin çağrısına yanıt vererek Medine'ye gelmişlerdir. Kaynaklara göre, bu çağrı üzerine Medine'ye gelenler arasında Enes b. Mâlik de yer almıştır.³⁵⁵

Malûm olduğu üzere, Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık dönemi devlet içinde oldukça karışık ve istikrarsız bir süreci ifade etmektedir. Hz. Osman bu süreçte şehit edilmiş, bunu, fitne ve karışıklıklar izlemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Enes b. Mâlik bu yıllarda Medine'den uzaklaşarak gündelik ve dünyevî siyasetten uzak durmayı tercih etmiştir. Ancak Enes'in ismi bu sıralarda kaynaklarda yeniden geçmeye başlamıştır. Her ne kadar bu kayıtlar, hiç değilse ilk planda Enes'in siyasî bir faaliyetine atıfta bulunmuyor ise de, söz gelimi Haccac b. Yusuf'tan naklen gelen bir bilgiye göre Enes, Muâviye ile mücadelesinde Hz. Ali'ye destek vermiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu rivayet hakkında başka bir kayıt bulamadık. Ancak tahminimizce, Enes b. Mâlik, başlangıçta yönetim kademesinde yaşanan kargaşadan ve hilafet konulu çekişmelerden uzak kalmak istemiş, ardından Hz. Ali'ye meyletmış, sonrasında ise Hz. Ali'nin evladının (yani Hz. Peygamber'in torununun) katledilmesini kabullenmeyerek Emevi yönetimi karşıtı Abdullah b. Zübeyr'i desteklemiştir. Buna dair detayları aşağıda göreceğiz.

Tablo 2: Hulefâyı Râşidîn Döneminde Vukû Bulan Hâdiselerde Enes b. Mâlik'in Tahminî Yaşı

Sıra	Hâdis	Tarih	Enes b. Mâlik'in Yaşı ³⁵⁶
1	Hiz. Ebubekirin Halife seçilmesi	11/632 ³⁵⁷	20
2	Bahreyn Zekât Amilliği Görevi	11-13/632-634 ³⁵⁸	20-22
3	Hiz. Ömer'in Halife Seçilmesi	13/634 ³⁵⁹	22
4	Basra'ya Gönderilmesi ve Orada İlim Halkası Kurması	17/638 ³⁶⁰	26
5	Tüster (Şüşter) Seferi ve Fethi	17-19/20/21(?)/	26-28/30

³⁵⁵ İbnü'l-Esir, c. 3, s. 166.

³⁵⁶ M.612 yılı esas alınarak hesaplanmıştır.

³⁵⁷ Mustafa Fayda, "Ebû Bekr", c. 10, s. 103.

³⁵⁸ İbn Sa'd, c. 5, s. 332; Halife b. Hayyât, s. 123.

³⁵⁹ İbn Sa'd, c. 5, s. 332.

³⁶⁰ Belazûri, **Ensabü'l-eşraf**, c. 1, s. 491.

		638-640/642 ³⁶¹	
6	Hiz. Osman'ın Halife Seçilmesi	24/644	32
7	Hiz. Osman'ın Katledilmesi/Şehadeti	35/656	44
8	Hiz. Ali'nin Halife Seçilmesi	36/656	44
9	Hiz. Ali'nin Şehadeti	40/661	49

3.2. EMEVİLER DÖNEMİNDE ENES B. MÂLİK

Bilindiği gibi İslam Tarihi'nde Dört Halife Dönemi, Hiz. Ali'nin bir Haricî tarafından şehit edilmesiyle birlikte (661) sona ermektedir. Sonraki dönem, Emeviler Dönemi tabir edilmektedir. Bu dönemin başlangıcında Muâviye b. Ebû Süfyân, İslam Tarihinde ilk defa olarak hanedan devleti kurmuştur.³⁶² O, uzun yıllar valilik yaptığı Dımaşk'ı da devletin başkenti olarak belirlemiştir. Bu devlet, ismini, Muâviye'nin de mensubu olduğu Benî Ümeyye kabilesinden almaktadır. Nitekim Emeviler Dönemi'nde ilk üç devlet başkanı (halife) söz konusu bu ailenin Süfyânî kolundan, diğer on biri ise Mervânî kolundandır.³⁶³

Enes b. Mâlik, muhtemelen Süfyânî kolundan üç halifeyi, Mervânî kolundan ise üç halifeyi görmüş olmalıdır. Bu halifeler, kronolojik sırayla, I. Muâviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680), I. Yezîd b. Muâviye (60-64/680-683), II. Muâviye b. Yezîd (64/ 683-684), I. Mervân b. Hakem (64-65/684-685), Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) ve I. Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715). Enes b. Mâlik, I. Velîd b. Abdülmelik'in hilafeti sırasında 711-712 yılı civarında ölmüştür. Bir başka deyişle onun ömrü, o sıralarda Hicaz Valiliği yapan eski öğrencisi Ömer b. Abdülazîz'in hilafetini görmeye yetmemiştir.

³⁶¹ İbn'ül-Esîr, **el-Kâmîl fi't-Tarih**, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, nşr. Dar'ül-Kitab'il-Arabî, Beyrut, 1417/1997, c. 2, s. 367; İbn Sa'd, c. 7, s. 17.

³⁶² İsmail Yiğit, "Emeviler", **DİA**, 1995, İstanbul, c. 11, s. 87.

³⁶³ Yiğit, "Emeviler", s. 87.

Tablo 3: Emeviler Döneminde Enes b. Mâlik'in Yaşı

Halifenin Adı	Hilafet Tarihleri	Enes b. Mâlik'in Tahmini Yaşı
I. Muâviye b. Ebû Süfyân	41-60/661-680	51-70
I. Yezîd b. Muâviye	60-64/680-683	70-74
II. Muâviye b. Yezîd	64/684	74
I. Mervân b. Hakem	64-65/684-685	74-75
Abdûlmelik b. Mervan	65-86/685-705	75-96
I. Velid b. Abdûlmelik	86-96/705-715	96-103 (ö. 93/712)

Mevcut bilgilere göre, Enes b. Mâlik'in ismi ölümü sonrasında önemli bazı mekânlara verilmiştir. Örneğin “Enes Sarayı” denilen yapı, onun adına nisbetle böyle tanımlanmıştır.³⁶⁴ Ziyad b. Ebîh tarafından ikta olarak verilen “Enesan Kanalı” da aynı şekilde Enes b. Mâlik'e nisbetle bu ismi almıştır.³⁶⁵ Enes b. Mâlik'in adı, Emeviler Dönemi özelinde birkaç önemli hadise vesilesiyle zikredilmiştir. Bunların ilki, bir ara yürüttüğü bir valilik görevi, diğeri ise dönemin meşhur komutanı Haccac ile münakaşasıdır.

3.2.1. Abdullah b. Zübeyir'in Hilafeti Döneminde Enes b. Mâlik'in Valilik Görevi

Kaynaklara göre, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin akabinde kısa bir süre halife olan Hz. Hasan'ın Muâviye b. Ebî Süfyan ile anlaşarak hilafetten çekilip sulh yoluna gitmesi İslam âleminde birliği sağlasa da, bu birlik Muâviye b. Ebi Süfyan'ın kendinden sonra oğlu Yezid b. Muâviye'yi veliaht tayin etmesi ile bozulmuştur. Yine kaynaklara göre, Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali'nin ise oğlu olan Hz. Hüseyin, yetmiş iki kişilik maiyetiyle birlikte Kerbela'da şehit edilmiştir. Anlaşılan o ki, Enes b. Mâlik, bu vahim olay sonrasında uzun süren sessizliğini bozmuştur. Bu bağlamdaki bir rivayete göre, Hz. Hüseyin'in kesik başı Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a getirilir.

³⁶⁴ Belâzürî, s. 406.

³⁶⁵ Belâzürî, s. 413.

Vali, Hüseyin hakkında olumsuz konuşur. Orada bulunan Enes b. Mâlik ise valinin sözlerine, “Bu baş, Hz. Peygamber’in başına benziyor” diyerek tepki gösterir.³⁶⁶ Ne var ki, bu rivayet doğru değildir. Bu konuda yapılan modern bir çalışmada, bu tepkiyi gösterenin Enes b. Mâlik değil de, Ubeydullah b. Ziyad olduğu savunulmaktadır. Zira Enes b. Mâlik o sırada Şam’da değil, Basra’daydı.³⁶⁷

Kaynaklara göre, Yezid b. Ebi Süfyan’ın halife olmasının ardından, Hicaz bölgesinde Yezid aleyhinde faaliyetlerde bulunanlardan birisi de Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî (ö. 73/ 692) idi. Zübeyr b. Avvam ile Hz. Aişe’nin ablası Esma’nın oğlu olan Abdullah, Medine’den Mekke’ye geçmişti. Yezid’in ölümünden sonra ise “müminlerin emiri” ünvanıyla kendini halife ilan etmiş (64/683) ve kendisine destek veren bölgelere yöneticiler tayin etmişti. İşte bu sırada Enes b. Mâlik’in Basra’ya gönderildiğini ve yaklaşık kırk gün yöneticilik yaptığı belirtilmektedir.³⁶⁸

3.2.2. Emevi Valisi Haccâc b. Yusuf ile Anlaşmazlıkları

Haccâc b. Yusuf (691-714), Emevilerin Mervanî kolu tarafından desteklenerek Emeviler Dönemi’nde Irak, Hicaz, Yemame ve Yemen gibi bölgelerde valilik yapmış, çok sert tedbirler alarak özellikle Irak coğrafyasında Emeviler adına Hz. Ali taraftarlarıyla ve Haricîlerle mücadele etmiş, ayrıca İbnü’l-Eş’as isyanı gibi Emevi yönetimini hedef alan diğer başkaldırı hareketlerini çok sert şekilde bastırmış önemli ama zalim bir komutan olarak hatırlanmaktadır. Öyle ki, Haccac, Emevî iktidarına başkaldıran ve Mekke’yi üs edinen Abdullah b. Zübeyr’i yok etmek pahasına, Mekke’yi yaklaşık yedi ay kadar kuşatmış, mancınıklarla döverek Kâbe dâhil birçok yapıyı yok etmekten çekinmemiştir.

Kaynaklar, Haccac b. Yusuf ile ilgili olarak, onun önde gelen bazı sahabileri halkın gözünden düşürmeye yönelik birtakım uygulamalarından da söz etmişlerdir. Bu bağlamda, örneğin tarihçi Vakıdî, Enes b. Mâlik de dâhil olmak üzere Haccac’ın birtakım sahabiye boyunlarından damgaladığını ileri sürmektedir.³⁶⁹ Vakıdî, bu tezini

³⁶⁶ Apak, s. 61.

³⁶⁷ Adnan Demircan, “İbn Teymiyye’ye Göre Yezid b. Muâviye’nin Durumu”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2/2, Haziran, 1996, s. 133.

³⁶⁸ İbn Sa’d, c. 5, s. 334, c. 7, s.155; Halife b. Hayyât, s. 259.

³⁶⁹ İbn Sa’d, c. 5, s. 340; Taberî, c. 6, s. 195.

İshak b. Zeyd'e nisbet edilen şu cümleye dayandırmaktadır: "Enes b. Mâlik'i, Haccac'ın mührüyle boynundan damgalanmış gördüm. Haccac, bu şekilde onu zelil kılmak istiyordu."³⁷⁰ Bir kişiyi damgalamak ise, onu, alınıp satılan bir mal gibi kaşelemek anlamında yapılan bir fiildi. Ayrıca vali, Enes b. Mâlik'in asilere yardım ettiğini iddia ederek mallarına da el koymuştur.³⁷¹

Meselenin arka planına bakıldığında, Haccac b. Yusuf ile Enes b. Mâlik de dâhil olmak üzere bazı sahâbi arasında birçok konuda anlaşmazlık ve sürtüşmeler bulunduğu görülmektedir. Haccac, konuya dair rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla hem kendisinin hem de Emevîlerin bazı uygulamalarına karşı Enes b. Mâlik'in (ve diğer bazı sahâbinin) muhalefet ettiğini düşünmekte, hatta onların Emevî iktidarı karşısında Hz. Ali'ye, Abdullah b. Zübeyr'e ve İbnü'l-Eş'as'a destek vererek fitneye sebep olduklarından şüphelenmektedir. Nitekim elimizde bu hususu destekleyen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetler, bazen, Emevî ve Haccâc zulmüne uğrayan bazılarının Enes b. Mâlik'e giderek şikâyetle bulunduklarını, Enes'in ise buna karşın mazlumlara sabır telkin ettiğini söylemektedir.³⁷² Bununla birlikte Enes, Valiliği sırasında Haccac'a bazen açıkça muhalefet etmekten de geri durmamıştır. Söz gelimi, Enes b. Mâlik, kaynaklara göre Haccâc'ın geciktirdiği bir Cuma Namazı sırasında onu beklemeksizin ayağa kalkıp konuşmaya başlamıştır. Ne var ki, Enes'in çocuklarını ve ailesini Haccac'ın muhtemel bir zulmünden korumak isteyen birçokları onun konuşmasına engel olmuşlar, Enes de bunun üzerine hayıflanarak oradan uzaklaşmıştır.³⁷³ Başka bir örnekte, Haccâc'ın Enes b. Mâlik'i huzuruna çağırarak onun Hz. Peygamber'e dair bazı hatıralarını dinlemek istediği söylenmektedir. Ne var ki, Enes, buna pek yanaşmamış, yaşlanıp güçsüz düştüğünü söylemi söyleyerek onunla konuşmayı reddetmiştir.³⁷⁴ Hatta Enes, aynı rivayete göre, Haccac'a, bu konuda güvenebileceği başka bir isim tavsiye etmekten bile imtina etmiştir.

Enes b. Mâlik'in birçok öğrenciye sahip olduğunu evvelce söylemiştik. Nitekim bu husus, şüphesiz Haccâc b. Yusuf tarafından da biliniyordu. Dolayısıyla Haccâc, Enes'in bu tavrının yaşlılıktan değil, kendilerine yönelik bir tepkiden

³⁷⁰ İbn Abdilber, c. 1, ss. 108, 109, 110, 111.

³⁷¹ Apak, s. 62.

³⁷² Buhârî, "Fiten", 6.

³⁷³ İbn Sa'd, c. 5, s. 339.

³⁷⁴ İbn Sa'd, c. 5, s. 339.

kaynaklandığının da farkındaydı. Zira Enes, herhalde, o sıralarda hüküm süren yönetim anlayışından ve uygulamalarından rahatsızdı. Nitekim Emeviler Dönemi'nde birçok örnekte yönetimi hedef alan çok sayıda isyanla karşılaşıldığı malûmdur. Bir rivayete göre, İbnü'l-Eş'as isyanı başladığı sıralarda Haccâc ile Enes, Kûfe'de bir defa daha karşı karşıya gelmişlerdir. Haccâc, Enes'i, "bazen Ali b. Ebî Talib'le, bazen Abdullah b. Zübeyr'le, bazen de İbnü'l-Eş'aş'la birlik olarak fitne çıkaran bir düzenbaz" diye tanımlamıştır. Ardından onu, en sert şekilde cezalandırıp kökünü kurutmakla tehdit etmiştir. Enes ise buna karşılık Bakara 2/156'da geçen sabır konulu ayeti okumuştur. Haccâc bunun üzerine Enes'ten yüz çevirip başka işlerle meşgul olmaya başlamış, oradan ayrılan Enes ise yanına gelip neden başka türlü yanıt vermediğini soran bir adama, ölümünden sonrasını ve çocuklarını düşündüğünü belirtmiştir.

Kaynaklara göre, Emeviler adına Valilik yapan Haccâc b. Yusuf ile saygın bir sahabe olarak tanınan Enes b. Mâlik arasındaki sürtüşme, Emevi yönetiminin daha üst kademelerine kadar duyulmuştur. Zira Enes b. Mâlik, dönemin hükümdarı Abdülmelik b. Mervan'a hitaben bir mektup kaleme alarak durumu ona anlatmıştır. Enes, bu mektupta, Hz. Peygamber'e bizzat hizmet etmiş bir sahabe olmasına rağmen devamlı surette Haccâc'ın kötü ve çirkin söz ve davranışlarına maruz kaldığını belirtmiş, bu nedenle hükümdardan yardım istemiştir. Rivayete göre Abdülmelik b. Mervan mektubu okuyunca Haccâc'a kızmış ve ona bir mektup göndermiştir. Mektupta, Haccâc'a, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'e bizzat hizmette bulunduğu hatırlatılmış, Haccâc'ın Enes üzerinde hiçbir biçimde yetkili kılınmadığı kendisine bildirilmiş ve nihayet ondan, Enes'in yanına giderek rızasını alması istenmiştir.³⁷⁵ Mektubu alan Haccâc'ın, Enes b. Mâlik'in yanına giderek ondan rızasını aldığı, Enes'in de bir mektupla bu durumu hükümdara bildirdiği rivayet edilmektedir.³⁷⁶ Böylece, eğer kaynaklarda geçen bu gibi bilgilere itibar etmek gerekirse, Abdülmelik b. Mervan'ın, Haccâc ile Enes arasındaki buzları erittiği söylenebilir.

Kaynaklara göre, Enes b. Mâlik, Haccâc b. Yusuf'un tam aksine, ileride hilafet makamına çıkacak olan Ömer b. Abdülazîz (717-720) ile çok iyi ilişkiler içinde olmuştur. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Ömer b. Abdülazîz Medine'de yetişmiş,

³⁷⁵ Ebu Hanife Ahmed b. Davud Dineveri, **el-Ahbarü't-Tıval**, neşreden: Abdülmünim Amir, Kahire, 1960, ss. 323, 324.

³⁷⁶ Dineverî, ss. 323, 324.

henüz çocuk iken Enes b. Mâlik'in öğrencileri arasında yer almıştır.³⁷⁷ Diğer taraftan, Ömer b. Abdülazîz'in de tıpkı Enes gibi Haccâc'ı eleştirenlerden olduğu nakledilmektedir. Hatta Ömer b. Abdülazîz Hicaz Valisi iken, Haccâc'ın sert tutumunu ve uygulamalarını eleştirdiği için bu görevden azledilmiştir.³⁷⁸ Her halükârda, Ömer b. Abdülazîz henüz bir vali olduğu yıllarda Enes b. Mâlik'i yanına davat ederek ondan Hz. Peygamber'in irad ettiği hutbeler hakkında bilgiler almıştır. Enes, öğrencisi olan ve sempati duyduğu Ömer b. Abdülazîz'e bu konuda yardımcı olmuştur. Kaynaklara göre, Enes'in Ömer b. Abdülazîz'e sevgisi bundan da ötedir. Zira bir rivayete göre Enes, Ömer b. Abdülazîz hakkında, "Resullullah'ın namazına Ömer b. Abdülazîz'in namazından daha çok benzeyen hiçbir namaz görmedim."³⁷⁹ Bilindiği gibi, Emevi Dönemi'nde tüm hükümdarlar arasında dindar kişiliğiyle, adalet ve merhametiyle ön plana çıkarılan Ömer b. Abdülazîz, İslam tarihçilerince bu yönden dört halife ile karşılaştırılan mümtaz bir şahsiyettir.

3.2.3. Enes b. Mâlik'in Ölümü

Kaynaklara göre, Enes b. Mâlik yaşamının son yıllarını Basra'da geçirmiştir. O, muhtemelen yüzlü yaşlarına kadar yaşadığı için, hadis alanında uzun ömürlü muhaddisleri tanımlamak için kullanılan bir tabir olarak "muammerun" arasında sayılmıştır. Enes'in uzun ömürlü olması, ailesinden ve yakınlarından birçoklarının vefatına tanıklık etmesine sebep olmuştur ki, kaynaklar bu bakımdan onun 120 kadar yakınıni³⁸⁰ söz konusu etmişlerdir. Söz gelimi, Abdullah, Zeyd, Ubeydullah, Yahya, Halid, Musa, Nadr, Ebû Bekir ve Ümmü Haram gibi isimler Enes'in evlatları arasında sayılmışlardır.³⁸¹ Enes, uzun yaşamasının da etkisiyle muhtemelen kendisini bazen yalnız hissetmiş olmalıdır. Bir rivayete göre o, "bakıyorum da, her iki kıbleye karşı namaz kılan benden başka kimse kalmamış"³⁸² diyerek uzun ömürlü olmasına dikkat çekmiştir. Bir başka rivayete göre Enes, bir zamanlar annesinin Hz. Peygamber'den

³⁷⁷ Yiğit, "Emeviler", ss. 53, 54, 55.

³⁷⁸ Yiğit, "Emeviler", s. 53.

³⁷⁹ İbn Sa'd, c. 7, ss. 325, 326; Ebû Dâvûd, "Salât", 154; Beyhakî, c. 2, 159; Ahmed b. Hanbel, c. 14, s. 102.

³⁸⁰ Buhari, "Savm", 61.

³⁸¹ İbn Sa'd, c. 5, s. 325.

³⁸² İbn Abdilber, c. 1, s. 200.

talep ettiği duayı da sıkça hatırlamıştır. Zira annesi, Enes'in uzun ömürlü, bol çocuklu ve mülk sahibi olması için dua etmesini Hz. Peygamber'den istirham etmişti.³⁸³ Enes, bu duayı herhalde birçok örnekte hatırlamış, bilhassa yaşlılık döneminde artık ahireti arzuladığını belirtmiş, zengin bir Ensâr olması hasebiyle de Allah'a şükretmiştir.³⁸⁴

Enes (93/712), Basra yakınlarında ölmüştür. Öldüğü yer, şehre 11 kilometre uzaklıkta bulunan ve et-Taff denilen yerdeki evidir. Enes, öldüğü yere defnedilmiştir.³⁸⁵ Kaynaklara göre, onun defn işlemlerini -vasiyeti üzerine- azatlı bir kölesi olan Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) yapmıştır. Ne var ki, Muhammed b. Sîrîn o sıralarda hapiste bulunduğundan, bu işlemleri özel izin ile yapabilmiştir.³⁸⁶ Kaynaklara göre, Enes b. Mâlik'in vasiyetini yerine getirmiş olmak, Muhammed b. Sîrîn'e büyük mutluluk vermiş, o, bu izin sebebiyle o sırada yönetimi elinde bulunduran Ömer b. Yezid ailesine müteşekkir olmuştur.³⁸⁷

Enes b. Mâlik'in vefatı ya da vefatı sonrasında ilgili olarak da kaynaklarda birtakım rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerden biri, Enes'in, kabre konulurken dilinin altına Peygamberin saçlarından bir tutam konulduğu şeklindedir.³⁸⁸ Başka bir rivayet, Enes'in vasiyeti gereği, onun, ömrü boyunca yanından ayırmadığı ve Peygamber'e ait olan bir çubukla birlikte saç tellerinin de kabre konulduğu biçimindedir.³⁸⁹ Bu gibi rivayetler bir yana, İbn İshak, Enes b. Mâlik'i, Basra'da vefat eden son sahabe diye tanımlamıştır.³⁹⁰ Ne var ki, Enes'in tam olarak hangi tarihte öldüğü konusu tartışmalıdır. İbn İshak, onun 92 veya 93 senesinde vefat ettiğini farklı ravilerden aktardıktan sonra Velid b. Abdülmelik zamanında vefat ettiğini söyler.³⁹¹

Enes b. Mâlik'in doksan yaşında öldüğü, Vakıdî başta olmak üzere bir grup tarafından savunulmuştur. İkinci bir görüş onun doksan iki, üçüncü bir görüş doksan üç yıl yaşadığı şeklindedir.³⁹² Bununla beraber, görüşler bu kadarla sınırlı da değildir. Örneğin Halife b. Hırad'a göre Enes, Hicrî 93 yılında, yani yüz üç yaşında vefat

³⁸³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **el-Ma'arif**, neşreden: Servet Ukkâşe, Kahire, 1413/1992, s. 308.

³⁸⁴ Tirmizî, "*Menâkıb*", 45.

³⁸⁵ İbn Abdilber, c. 1, s. 200; İbnü'l-Esir, c. 1, s. 195.

³⁸⁶ İbn Sa'd, c. 9, s. 19.

³⁸⁷ İbn Sa'd, c. 9, s. 24.

³⁸⁸ İbnu Hacer el-Askalânî, s. 276.

³⁸⁹ İbn Sa'd, c. 5, s. 348.

³⁹⁰ İbn Sa'd, c. 5, s. 19, 348.

³⁹¹ İbn Sa'd, c. 5, 19.

³⁹² İbn Abdilber, c.1, s. 110.

etmiştir. Bir başka görüşe göre, Enes, yüz yedi yaşında ölmüştür.³⁹³ Tarihçi el-Belazurî, Enes'in Dımeşk ve Basra'ya yaptığı seyahatlere değinmiş, onun Basra'da 93/712 yılında öldüğünü söylemiştir.³⁹⁴ Nitekim Ali b. el-Medenî de ene'in Basra'da ölen son sahabî olduğunu teyit etmiştir. Farklı bir kaynaktan gelen bilgiye göre, Enes, 90 yılında ölmüştür.³⁹⁵ İbnü'l Şahin'e göre,³⁹⁶ Enes öldüğünde yüz yaşındadır. Genel kabul gören görüş ise onun Hicrî 93 senesinde yüz üç yaşında rahmetli olduğudur.

Aşağıdaki tabloda, Enes'in ölümüne dair görüşleri daha anlaşılır kılmaya çalıştık:

Tablo 4: Enes b. Mâlik'in Vefat Tarihi ve Yaşı Hakkındaki Görüşler

Görüş No	Râvi	Vefat Tarihi	Vefat Yaşı
1	Vakidî	80	90 ³⁹⁷
2	İbn Abdilber	82-83 93 ³⁹⁸	92-93 ³⁹⁹ 103
3	İbn Sa'd	92-93	102-103 ⁴⁰⁰
4	Cerir b. Hazm Şuayb b. Habbab	90 ⁴⁰¹	99
5	İbn Şahin	91	100 ⁴⁰²

³⁹³ İbn Abdilber, c.1, s. 111.

³⁹⁴ Belâzürî, s. 554.

³⁹⁵ İbnu Hacer el-Askalânî, **el-İsabe**, s. 276.

³⁹⁶ İbnu Hacer el-Askalânî, **el-İsabe**, s. 277.

³⁹⁷ İbn Abdilber, c.1, s. 110.

³⁹⁸ İbn Abdilber, c.1, s. 110; Belâzürî, s. 554.

³⁹⁹ İbn Abdilber, c.1, s. 110.

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, c.5, s. 19.

⁴⁰¹ İbnu Hacer el-Askalânî, **el-İsabe**, s. 276.

⁴⁰² İbnu Hacer el-Askalânî, **el-İsabe**, s. 277.

SONUÇ

Bu tez, bir asırdan fazla yaşamış ve Hadimü'n-Nebî olarak anılan, sahabî Enes b. Mâlik'i İslam Tarihi metodları açısından ele almaktadır. Araştırma boyunca dokümantasyon ve belgesel yöntem metoduna yer verilmiştir. Klasik tarih ve hadis eserlerinden, güncel çalışmalara kadar geniş bir literatür taranmıştır. Araştırmada Enes b. Mâlik'in hayatı bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmış ve kronolojik sıraya riayet edilmiştir. Araştırma neticesinde, taradığımız klasik tarih ve hadis eserlerinden elde ettiğimiz bazı bilgilerin, güncel çalışmalarda eksik veya yanlış olduğunu tespit ettik. Bu yönüyle tez, İslam Tarihi'ne katkı sağlamış bulunmaktadır.

Tezde Enes b. Mâlik'in hayatının yanı sıra başta kabilesi ve ailesi incelenerek, Hz. Peygamber ile Enes b. Mâlik arasındaki ilişki örnekler üzerinden ele alınmıştır. Enes'in kabilesinin Hz. Peygamber ile akrabalığına değinilerek, Enes'in annesi ve teyzenin Hz. Peygamber'e nasıl sütannesi sayıldıkları hususunda bilgi verilmiştir. Ayrıca Enes'in üvey babası, amcası ve kardeşinin Enes'in üzerindeki etkisini anlayabilmek için bu şahıslar hakkında tek tek çalışılarak, Enes'in kişiliğine katkı sağladıkları tespit edilmiştir. Bazı rivayetler özelinde, Enes b. Mâlik'in sâhabe ve tâbiîn nesli nezdindeki ehemmiyeti incelenerek, onun, hem sika bir râvi hem de iyi bir âlim/muallim olduğu vurgulanmıştır.

Hayatının çeşitli merhalelerindeki faaliyetleri, görevleri ve hassasiyetleri kendi rivayetleri çerçevesinde ortaya konulmuştur. Enes'in doğru bildiğini söylemesi zaman zaman başının sıkıntılara girmesine sebep olsa da o bundan vazgeçmemiş, hakkını aramak konusunda ısrarcı davranmıştır. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak Enes b. Mâlik'in sadece "Hâdimü'n-Nebî" olduğu on seneyi değil, bütün ömrünü çok boyutlu olarak ele almaya çalışmıştır.

Enes b. Mâlik'in okur-yazar olması, gözlemlerini güçlü bir şekilde aktarabilme kabiliyeti, rivayet konusundaki hassasiyeti ve yaklaşık bir asırdan uzun olan ömrü İslam Tarihi açısından onu değerli kılmaktadır. Bu tezin yazılış gayesi Enes'in önemine binaendir. Enes'in hayatı, ailesi, ilmî kişiliği, Hz. Peygamber'e dair anıları, ilk iki halife ve Emevîler dönemindeki faaliyetleri bu bağlamda incelenmiştir. Bazı rivayetlerin birbiriyle veya tarihî gerçeklerle çelişmesi durumunda, açıklama yapılarak

izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hazırladığımız tablolarda, Enes'in yaşını, rivayetleri esas alarak tespit etmeye çalıştık.

Bu tez çalışması, Enes b. Mâlik'e dair şimdiye kadar yapılmış çalışmalar dikkate alınarak, tüm rivayetleri ve çalışmaları kapsayıcı ve objektif bir metin oluşturulmasına gayret edilmiştir. Enes'in, harpte ve hazarda, kendi kişiliğini ve inandığı değerleri muhafaza etmeye çalışması takdire şayandır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Mervezî. **Müsnedü Ahmed b. Hanbel**, Kahire, 1313.

Algül, Hüseyin. "*Muâhât*", **DİA**, İstanbul, 2005, Cilt: 30, ss. 308-309.

Apak, Adem. "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e Hizmetiyle Tanınan Sahabi Enes B. Mâlik (r.a.)", **Diyanet Aylık Dergisi**, sayı: 218, Şubat, 2009, ss. 60-62.

Ateş, Ali Osman. "*Ebû Kılâbe el-Cermî*", **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt: 10, ss. 176-177.

Avcı, İsrâfîl. **Enes b. Mâlik'in Hadis İlmindeki Yeri**, (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Iğdır, 2019.

Aykaç, Mehmet. "*Harâm b. Milhân*", **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, s. 106.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud. **Ensabü'l-Eşraf**, thk. Süheyl Zekar, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1417/1996.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud. **Fütûhu'l-Büldân/Ülkelerin Fetihleri**, trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 2013.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.

Birişik, Abdülhamit. "*Katâde b. Diâme*", **DİA**, Ankara, 2002, Cilt:25, ss. 22-23.

Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. **el-Câmi'u's-Sahih**, Kahire, 1958.

Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. **et-Târîhu'l-Kebîr**, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el- Mu'allimî el-Yemânî, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1407/1986.

Canan, İbrahim. "*Enes b. Mâlik*", **DİA**, İstanbul, 1995, Cilt 11, ss. 234-235.

Cirit, Hasan. "*Sâbit el-Bünânî*", **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt:35, s. 350.

Çubukçu, Asri. "*Buâs*", **DİA**, İstanbul, 1992, Cilt:6, s.340.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. **es-Sünen**, Dâru'l-Mehâsin, Kahire, 1966.

Demircan, Adnan. "*İbn Teymiyye'ye Göre Yezid b. Muâviye'nin Durumu*", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2/2, Haziran, 1996, s. 133.

Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud. **el-Ahbarü't-Tıval**, Abdülmün'im Amir, Kahire, 1960.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. **es-Sünen**, thk. Muhammed Muhyiddîn b. Abdilhamîd el-Mısrî, Dâru İhyâü's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ts.

Fayda, Mustafa. "*Ebû Bekir* ", **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt:10, s. 101-108.

Gökçe, Ferhat. "*Ali b. Osman el-Ûşî ve Müsnedü Enes İsimli Eseri*", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 18/3, Aralık 2018, ss. 31-73.

Halife b. Hayyat. **et- Tarih**, trc. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2019.

Halife b. Hıyâd, Ebu Ömer Halife b. Hıyâd b. Halife eş-Şeybanî el-Basrî. **Tarihü Halife b. Hıyâd**, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Darü'l-Kalem, Beyrut, 1397/1977.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûreddin. **Mecmau'z Zevâid ve Menba'u'l-Fevâ'id**, Beyrut, 1967.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. **el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashab**, thk. Ali Muhammed el-Beccavi, Kahire, 1412/1992.

İbn Asâkir, Ali b. Hasan. **Târîhu Medîneti Dîmaşk**, thk. Neşât Gazzâvî – Sekîne eş-Şihâbî, Dîmaşk, 1402-1404/1981-84.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. **el-Musannef**, thk. Abdulhâlık Hân el-Efgânî, Haydarâbâd, 1966.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed el-Askalânî. **el-İsabe-Seçkin Sahabeler**, trc. Seyfullah Erdoğmuş, Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2011.

İbn Hacer, **Fethü'l-Bârî bi - Şerhi'l Buhârî**, Mısır, 1959.

İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, thk. İbrahim ez-Zeybak ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kureşî el-Medenî. **Kitabü's-Sîre ve'l-Megâzî**, thk. Süheyl Zekar, Darü'l-Fıkr, Beyrut, 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dîmaşki eş-Şâfîî. **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l-Endülüs, Beyrut, 1966.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. **el-Ma'arif**, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, 1413/1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. **es-Sünen**, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kahire, 1952.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kâtib el-Hâşimî el-Bağdâdî. **et-Tabakatü'l-Kübrâ**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1410/1990.

İbnu'l-Ca'd, Ali b. Ubeyd el-Cevheri el-Bağdadî. **el-Müsned**, thk. Amir Ahmed Haydar, Beyrut, 1410/1990.

İbnü'l-Esîr, **el-Kâmîl fi't-Tarih**, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, nşr. Dar'ül-Kitab'il-Arabî, Beyrut, 1417/1997.

İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, neşreden. m. İbrâhim el-Bennâ, Kahire, 1390-93/1970-73.

Juynboll, Gautier Herald A. **Oryantalist Hadis Araştırmaları**, çev. Musa ERTÜRK, Ankara Okulu, Ankara, 2020.

Kandemir, M. Yaşar. "*Ebû Talha el-Ensârî*", **DİA**, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 236, 237.

Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kûfî. **Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr**, thk. Nâcî Hasan, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1408/1988.

Kelpetin, Mahmut. **Hiz. Enes b. Mâlik**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020.

Keskin, Yusuf Ziya. "*Hiz. Peygamber'in Hizmetkârı Genç Sahabî Enes b. Mâlik*", **Peygamberimiz ve Gençlik Sempozyumu**, Şanlıurfa, 2018.

Kızıltunçden, Adem. **Çocuk Eğitiminde Âdâb-ı Muâşeret Öğretimi (Enes b. Mâlik'in Rivâyetleri Özelinde)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Köten, Akif. "*Müksirûn*", **Şamil İslam Ansiklopedisi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1994, Cilt:6.

Kubat, Mehmet. **Hasan el-Basrî Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kelam İlmindeki Yeri**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2008.

Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, İstanbul, 1299/1881.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. **el-Câmi'u's-Sahih**, thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, Kahire, 1955.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **es-Sünen**, Kahire, 1930.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **Riyazü's-Salihîn**, trc. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1411/1990.

Önkâl, Ahmet. “*Bi'rîmaûne*”, **DİA**, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 195-196.

San'ânî, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm. **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmî, Beyrut, 1403.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. **el-Mu'cemu's-Sağîr**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Kahire, 1968.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. **Tarihu't-Taberî**, Mektebetu Hayyât, Beyrut, ts.

Taberî, İmam Ebû Cafer b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. **Sahih ve Zayıf Tarihi Taberî**, Darü İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 1428/2007.

Tahmaz, Abdülhamid Mahmud. **Hâdimü'n-Nebî Enes b. Mâlik**, İrşad Yayınları, 1996.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. **el-Müsned**, thk. Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, 1372.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). **el-Câmi'u's-Sahih (Tam Şemâil-i Şerif Tercemesi)**, trc. Muhammed Raif Efendi, Konya Yayıncılık, Konya, 2010.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. **el-Megazi**, nşr. Marsden Jones, Beyrut 1404/1984.

Yiğit, İsmail. "*Emevîler*", **DİA**, İstanbul, 1995, Cilt:11, ss. 87-104.

Zebidî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif. **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, trc. Kâmil Miras ve Ahmed Naim, Ankara, 1970.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. eş-Şeyh Şuayb el-Arnâvud, Müessesetü'r-Risale, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. **Tarihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1407/1987.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. **Tezkiretu'l-Huffâz**, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1374.